

Հ Բ Ա Մ Ա Ն Ա Ի

Տ. Տ. Մ Կ Ր Տ Չ Ի Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱԶՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՈՂԻԿՈՍԻ

Ա Մ Ե Ն Ա Յ Ն Հ Ա Յ Ո Ց

ՕՐ ՀՆՈՒԹԻՒՆ

ՍՐԲԱԼՈՅՍ ՄԻՒՌՈՆԻ

29-ԻՆ ՍԵՊՏԵՄԲԵՐԻ 1896 ԱՄԻ

ՅԱՒՈՒՐ ՏՕՆԻ

ՎԱՐԱԳԱՅ Ս. ԽԱՉԻ

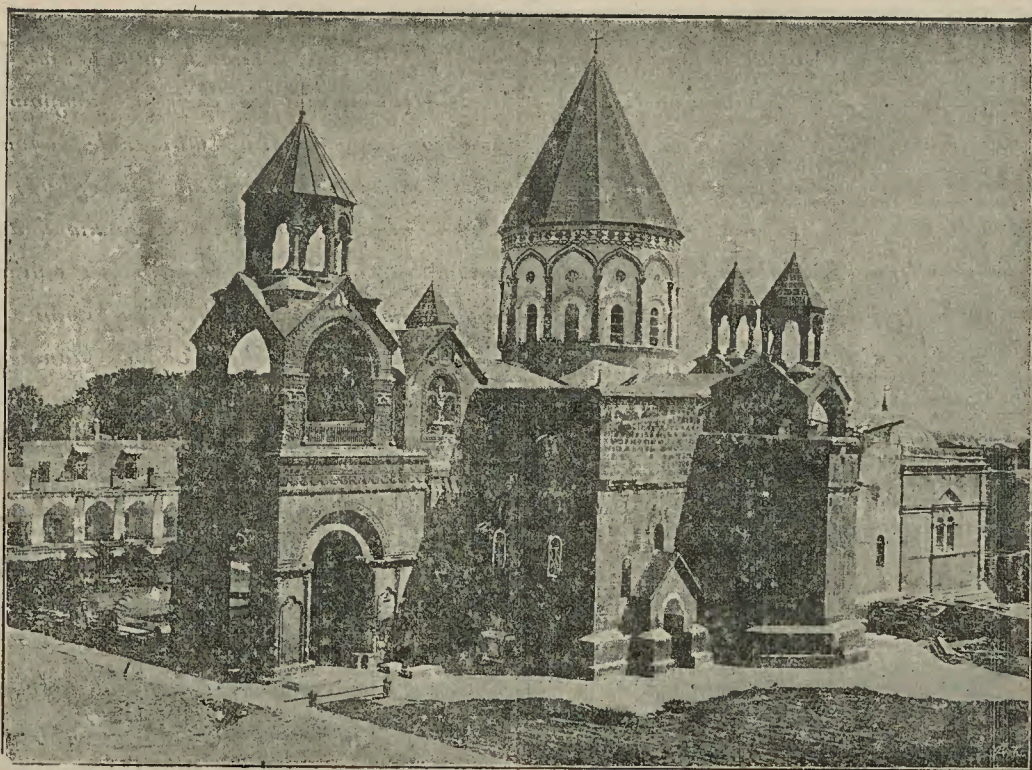
Տ. Տ. ՄԿՐՏԻՉ Վեհափառ եւ Սրբազնագոյն
Կաթողիկոսն ամենայն Հայոց որոշել է Տեառն
յաջողութեամբ կատարել հանդիսացես Սրբաշոյս
Միռոնի օրհնութիւնը յառաջիկայ Սեպտեմբեր ամ-
սոյ 29-ին՝ Վարագայ ս. խաչի տօնին:

Հայաստանեայց ս. եկեղեցւոյ ամենայն հարա-
զատ զաւակունք հրաշիրտուն եւն ներկայ լինելու,
ըստ օրինակի բարեպաշտ նախնեաց, այդ մեծա-
շուք հանդիսին, որ մեր ս. եկեղեցւոյ ամենամուի-
րական տրարողութիւնն է:

Օր առաջ հրատարակելով այս աւետիսն ի շուր
հեռաքնակ հայ ժողովրդեան, լիայոյս եւրք որ Հա-
յոց **ՀԱՅՐԻԿԻ** այս առաջին Միռոնօրհնութեան
հանդեսը՝ պիտի յորդորէ ջերմեռանդ անձկու-
րեամբ ուխտաւեր ժողովուրդ Հայոց ի Մայր
Արոռ Ս. Էջմիածնի:

Տպարան Մ. Ա. Ս. Էջմիածնի

Արարատ համար Ե՛ մայիս 1896 թ.

Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ — ՄԱՆԿԱՎԱՐ-
ԺԱԿԱՆ, ԱԶԳԱՅԻՆ ԾՆՈՊՏՏՕՆԱԿԱՆ.

Ա Մ Ս Ա Գ Ի Ր

ԹԵԽԴ. ԻԹ. ՏԱՐԻ

ՀԱՄԱԲ ՀԻՆԳԵՐՈՐԳ

ՅՈՒՆԻՍ 1896 Թ.

ԿՐՕՆԱԿԱՆ—ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՎԱՐԴԱՎԱՌ.

Ռաբբին, բարոք է մեզ աստ
լինել:

Մարգ. Թ. 4.

Տեական երջանկութիւն չկայ աշխար-
հիս վերայ, ասում է մեզ սովորա-
կան կեանքի փորձը. չկայ և ոչ մի երջանկու-
թիւն՝ ասում են մի շարք յոռետես մարդիկ,
դառն է և ողորմելի մարդու կեանքը, չունի
իւր ամբողջ ընթացքում այնպիսի մի վայրկեան,
որին՝ կանգ առ, կարելի լինէր ասել: Աւետա-
րանի այն հատուածը, որ Պայծառակերպու-
թեան տօնի հիմքն է կազմում, ներկայացնում

է մի այդպիսի վայրկեան քրիստոսի ամենա-
մտերիմ աշակերտների կեանքի մէջ:

Զարմանալի է Պայծառակերպութեան
պատմութիւնը. իւր որոշ, առանձնայատուկ
տեղն ունի նա աւետարանական յայտնու-
թեան մէջ: Թէև մեր Փրկչի ամբողջ կեանքը
հրաշքների մի բազմախորհուրդ հիւսուածք
է, բայց այս փոքրիկ միջնադէպն առանձնապէս
հրաշալի ու խորհրդաւոր բնաւորութիւն ու-
նի. երկնքի ու երկրի մէջտեղն է կատարում
նա կարծես և խեղճ մահկանացուների աչքի
առաջ մի ճեղք է բանում դէպի անմահ երա-
նութեան այն լուսեղէն կայանը, «ուր Ննովք

և Շղիա կան ծերացեալ աղանակներս: Պայծառակերպութիւնն այն նշանաւոր տնօրէնութիւնն է, որով Փրկչի երկրաւոր կեանքը կարելի է ասել իւր շրջանառութեան բարձրագոյն կէտին է հասնում: այն քարձր սարի վերայից, ուր Նա խօսակցութիւն ունեցաւ Մովսէսի և Շղիայի հետ, մի ընդարձակ տեսարան է բացւում արդարեւ դէպի Շրուսաղէմ, դէպի Գողգոթա. Գալիլիայի մեծ քարոզիչն այդտեղ այլ կերպ եղած, նահատակի լուսեղէն զգեստը հագած, իջնում է այնուհետեւ քայլ առ քայլ մինչեւ չարչարանաց լեռան ստորոտը:

Այս դէպքից մի քանի օր առաջ Պետրոս առաքեալը՝ խօսելով բոլոր ընկերներին կողմից, վկայել էր համարձակ, թէ իրենց վարդապետը քրիստոսն է, խոստացեալ Մեսիան: Եւսեփոսական նշանակութիւն ունեցող մի բոլոր էր այդ, երբ աշխարհի վերայ մի մարդ գտնուեցաւ, որ առաջին անգամ ճանաչել և կենդանի հաւատով խոստովանել կարող էր, թէ իւր դիմաց կանգնած ուրիշ մէկը հասարակ մարդ չէ իւր նման, այլ խօսում և գործում է այնպէս, ինչպէս ոչ ոք այս աշխարհի որդիներէն ինչպէս միայն Տիրոջ Օծեալը, Աստուծոյ Միածին Որդին խօսել և գործել կարող է: Եւ այն բոլորից դրուած էր քրիստոսի եկեղեցւոյ հիմքը. հաւատացեալների այդ փոքրիկ խումբը պէտք է ընծայէր տասն և երկու հիմունքներն այն մեծ հաստատութեան, որ կոչուած էր իւր յարկերի ներքոյ ժողովելու զանազան ազգերի, դաստիարակելու և դէպի բարձրագոյն երանաւէտ կեանք ուղղելու նոցա: Սակայն այդ հաստատութիւնը երկարատեւ ծանր աշխատանքով միայն կառուցանել կարելի էր. Աստուածային Անմահ Գառան և անթիւ նահատակների անարատ արիւնով պէտք է շաղախ կազմուէր նորա օրմերի համար. մինչդեռ Պետրոս, ինչպէս անշուշտ նաև նորա ընկերները, կամենում էին անմիջապէս տեսնել իրենց հաւատի արդիւնքը՝ մէկանգամից հրաշքով իրենց դաւանած Մեսիայի թագաւորութեան մէջ ոտք կոխել և

վայելել անվերջ նորա երանութեան բարիքները:—Աւետարանիչը մեզ չէ բացատրում «և առեալ զնա մեկուսի Պետրոսի, սկսաւ սաստել զնա» տարօրինակ խօսքերը, որ նա մէջ է բերում Պետրոսի խոստովանութիւնը պատմելուց յետոյ. բայց Փրկչի տուած խիստ պատասխանից կարելի է դիւրաւ եզրակացնել, թէ ինչ էր նոցա խօսակցութեան նիւթը: «Եթէ յետոյ իմ սատանայ» ասում է Նա այն Պետրոսին, որին մի քիչ առաջ հաւատոյ վէժ էր անուանել. Պետրոս ներկայանում էր ուրեմն այստեղ նոյն փորձութեան բաժակը ձեռին, որով ներկայացել էր երբեմն անապատի փորձիչը. «Եթէ Որդի ես Աստուծոյ՝ արկ զքեզ աստի ի վայր:»

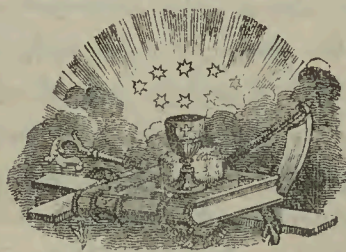
Հեշտութեան, քմահաճ բաղդին անձնատուր լինելու փորձութիւնն է այդ, որին ենթարկուելով մարդիկ՝ դատարկ օդի մէջ դէպի վեր թռչել են ձգտում և թռչուառաքար անդունդ գլորուում. մինչդեռ Փրկիչն այս անգամ ևս փորձութեանը յաղթելով, սովորեցնում է չարչարանք և խաչ յանձն առնել, իւր անձն ուրանալ, մինչև գերեզման խոնարհել իջնել և այդպէս միայն գտնել այն ուղին, որ յիւրաւի դէպի բարձր, դէպի բարոյական հեշտութիւն և երջանկութիւն է տանում: Սակայն որպէս զի դէպի Գողգոթա բացուող այդ մռայլ տեսարանը չվհատեցնէ Պետրոսին և նորա ընկերներին, որպէս զի նոքա իրենց վարդապետի խոնարհութիւնը անկարութիւն, փշեայ պսակի հետ խոստացուած երկնային բարիքներն ունայն յուսախաբութիւն չհամարեն ու չթերահաւատին՝ Փրկիչը բաց է անում ահա պայծառակերպութեան սարի վերայ մի ծալքն այն վարագուրի, որ ծածկում է մահկանացուի աչքից երկնքի սրբութիւնները, և թոյլ է տալիս մի թռուցիկ հայեացք ձգել դէպի այն աշխարհը, որտեղից Նա եկել էր և ուր պէտք է գնային իւր ճշմարիտ հետևողները: Ի՞նչ զարմանք, եթէ Պետրոս ցանկութիւն է յայտնում յաւիտեան այդ հայեցողական վիճակի մէջ մնալ, արդար նախահայրերի՝ Մովսիսի և Շղիայի հետ նոյն տաղաւարի ներքոյ ապրել:

Մեզանից իւրաքանչիւրն ունեցել է գու-
ցէ այդպիսի մի ցանկութիւն իւր կեանքի ո-
րոշ ընկերութեամբ: Նրկին տեսակ են այդ ըն-
կերութեան և տարբեր բնաւորութիւն ունին այն
ցանկութիւնները, որ նոքա յառաջ են բերում
մեր մէջ: Հայկական Վարդապետի տօնը իւր ան-
ցեալ և ներկայ նշանակութեամբ, ամփոփում
է իւր մէջ այդ բոլորի խորհրդաւոր բացա-
տրութիւնը: Մեր հեթանոս նախնիք վարդա-
պետին վարդեր էին սփռում հեշտութեան
աստուածուհու, վարդամասն Աստղիկի գա-
հոյից առաջ, նորա անունով կատարուած
տօնախմբութիւնների մէջ էին աշխատում մո-
ռանալ աշխարհը, թմրել վարդերի անոյշ բուր-
մունքով՝ հեշտութեան մէջ թաղուել: Բրիս-
տոնեայ հայոց Վարդապետը իւր վսեմ բովան-
դակութեամբ պայծառակերպել է ձգտում
մարդկային հոգու այն գաղանի միտումները,
որոնք այդպիսի մեղկ հրապոյրների ենթար-
կուելով քայլ առ քայլ դէպի բարոյական ան-
կումն են տանում: փոխանակ զգայութիւններ
և մարմնական ցանկութիւններ խտրեցնող
ցնորքների՝ նա ընծայում է մեզ լուսեղէն խոր-
հուրդների մի աշխարհ, որ ամենապայծառ և
սուրբ զգացումներով լեցնում է մեր սիրտը,
յափշտակում գրաւում մեր ամբողջ էութե-
թիւնը՝ մինչև մենք մոռանում ենք մարմնա-
կանն ու երկրաւորը՝ իբրև մի պարզ հոգի
երկնայիների մօտ սաւառնում:

Քանի դեռ մենք այս աշխարհում ենք
ապրում, քանի մեզ վերայ ծանրանում է դեռ
մարմնոյ կապանքը՝ կեանքի որոշ ընկերու-
թեամբ միայն այսպիսի երանաւէտ վիճակի մէջ
գտնուել կարող ենք, մի թեթև ճաշակ առ-
նել նորա քաղցրութիւնից. և ամէն ճշմարիտ
քրիստոնեայ պէտք է այսպիսի մի վիճակի մէջ
եղած, այդ քաղցրութեան ճաշակն առած լինի.
Իսկ ով մի անգամ այդպիսի վիճակ ունեցել
է, նա կբացականչէր անշուշտ Պետրոս առա-
քեալի հետ. «բարւոք է մեզ աստ լինել». ա-
ւելի լաւ կհամարէր Պօղոս առաքեալի նման,
«ցանկալի եղանակ և ընդ Բրիստոսի լինել»
Բայց և իբրև քրիստոնեայ մենք գիտենք ու

սովորում ենք նոյն Պօղոս առաքեալից, թէ
«կալ մնալ աստէն ի մարմնի կարևոր ևս է»:
Ծանկարծակի մէկ անգամից հրաշքով լեռներ
դլորել, գետեր կանգնեցնել, ծովեր ցամաքեց-
նել զուցէ կարելի է, բայց սովորական հասա-
րակ մարդուն բարոյական բարձր անձնաւորու-
թիւն դարձնել չի կարելի. դորա համար եր-
կարատե տոկուն մաքառումն պէտք է աշխար-
հի հետ մարմնական ցանկութիւնների հետ՝
այրուել ու ամրանալ պէտք է կեանքի բովում:
Վարդերով զարդարուած հարթ ծանապարհը
դէպի թմրութեան ու վհատութեան զիրկն է
տանում: Վուշ ու տատասկի մէջ մազլցելով
միայն կարող է բարոյական մարդը դէպի պայ-
ծառակերպութեան սարն ի վեր բարձրանալ,
որտեղից զուարթ, հոգեպարար տեսարան
է բացուում դէպի հեռու, յաւիտենական
երանութեան գաւառները: Մովսէս և Եղիա
մեզ մօտ, մեր երկրաւոր տաղաւարների ներ-
քոյ երկար չեն մնայ, ինչպէս չմնացին Պետ-
րոսի և նորա ընկերների մօտ. բայց Եիսուս,
մեր Փրկիչը միշտ մեզ հետ է և թելադրում է
մեզ անգաղար. «Եթէ ոք կամի գալ զկնի իմ
ուրասցի զանձն իւր և բարձրի զխաչ իւր» և
եկեսցէ զկնի իմ: Զի որ կամիցի ապրեցու-
ցանել զանձն իւր՝ կորուսցէ զնա, և որ կո-
րուսցէ զանձն իւր վասն աւետարանին՝ ապ-
րեցուցէ զնա»:

Կ. Վ.

ՔԱՐՈՁ Ա.

ԽՕՍԵՑԵԱԼ Ի ՏՕՆԻ ԿԱԹՈՒՂԻԿԷ ՍՈՒՐԲ ԷՋ-
ՄԻԱԾՆԻ

(Ի ՍՈՒՐԲ ՀՈԳԻ ԵԿԵՂԵՑԻՈՋ ՄԱՆՁԵՍՐ ՔԱՂԱՔԻ)

Շնորհք, սէր եւ սրբարար զօրութիւն
չօր եւ Որդւոյ եւ Հոգւոյն Սրբոյ հանգիցէ ի
վերայ մեր ամենեցուն. Ամէն:

Յովնանու Ժ. 27—28. «Ոչխարք իմ ծայնի
իմում լսեն, եւ ես ծանաչեմ զնոսա. եւ զկնի
իմ գան: Եւ ես տամ նոցա զկեանսն յաւի-
տենականս, եւ մի կորիցեն ի յաւիտեան, եւ
մի որ յափշտակեսցէ զնոսա ի ձեռաց իմոց:»

Հայաստանեայց Եկեղեցին գեղեցիկ բա-
րեկարգութեամբ Տէրունական եւ սրբոց տօ-
ներն դասաւորել է, այնպէս որ մէկը միւսի
հետ սերտ կապակցութիւն ունի եւ մէկը միւ-
սին խորհրդաւոր նշանակութեամբ կը յաջոր-
դէ: Ջատկի Սուրբ Թարութեան տօնին կը յա-
ջորդէ զկնի քառասուն աւուրց՝ Համբարձման
տօնն, եւ Ջատկէն յիսուն օր անցած, այսինքն
Պէնտէկոստէի տօնին կը կատարուի սուրբ Հոգ-
ւոյն գալստեան յիշատակն, որ ասել է՝ նոյն
կարգաւ կը կատարուին ինչ կարգաւ որ այդ
դէպքեր պատմական ժամանակի մէջ կատա-
րուեր են: Համբարձումն Քրիստոսի փրկագոր-
ծութեան լրումն եւ պսակն էր. եւ Հոգւոյն
սրբոյ գալուստն՝ իւր սուրբ Եկեղեցւոյ սկզբ-
բնաւորութիւնն էր: Զկնի ընհանուր աշխար-
հի եկեղեցեաց վերաբերեալ այդ ահաւոր տօ-
նը կատարելու՝ այսօր Հայաստանեայց Եկե-
ղեցին կը կատարէ մասնաւորապէս իւր սկզբ-
բնաւորութեան տօնն: Թէպէտեւ քրիստո-
նէութիւնն Հայոց մէջ Սրբազան Առաքելոց
ժամանակէն, կամ լաւ եւս ասել, Քրիստոսի
ժամանակէն իսկ կը սկսի, սակայն մինչեւ Գրի-
գոր Հուսաւորիչն Քրիստոսի հաւատն Հայաս-
տանի մէջ մի մասնաւոր եւ շատ չափաւոր
կերպիւ ընդունուած էր, Հայաստանի բոլորա-
կան դարձն ի քրիստոնէութիւն կատարուե-
ցաւ այն ժամանակ, որոյ յիշատակն կը տօնէ
այսօր սուրբ Եկեղեցին:

Եթէ սուրբ Հոգւոյն գալուստն ընդհանուր
Եկեղեցւոյ մկրտութեան հանդէսն էր որ զկնի

Քրիստոսի չարչարանաց, խաչի եւ մահուան,
նրա հրաշափառ Թարութեան եւ յաղթական
Համբարձման՝ կատարուեցաւ, այս աւուր Կա-
թողիկէ սուր Էջմիածնի տօնն եւս Հա-
աստանեայց Եկեղեցւոյ մկրտութեան տարե-
դարձն է որ մեր բազմերախտ հօր սրբոյն
Գրիգորի Հուսաւորչի անխնջ աշխատութեամբ
բըն եւ անտանելի չարչարանօքն, նորա երկա-
րամեայ բանտարգելութեամբ յօր վիրապի մէջ
եւ նորա յաղթական ելանելովն ի վիրապէն՝
կատարուեցաւ: Այս պատճառաւ Եկեղեցին
սուրբ Գրիգոր Հուսաւորչի ելն ի վիրապէն ե-
րէկ տօնելէն յետ, այսօր կը տօնէ Հայաստա-
նեայց եկեղեցւոյ կեդրոն եւ աղբիւր եղող Ս.
Էջմիածնի նաւակատին:

Եւ յիւրաւի մի գեղեցիկ զուգադիպու-
թիւն է որ մինչդեռ մենք այսօր կը կատարենք
Ս. Էջմիածնի Կաթողիկէ Եկեղեցւոյ տօնն՝
Ս. Էջմիածնի եւ մեր Հուսաւորչի փառապանծ
գահին վրայ բազմօղ շնորհազարդ սուրբ Հայ-
րապետն կը խօսի մեզ հետ այսօր այն կոնդա-
կի միջոցաւ զոր այժմ իսկ կարդացի ի լուր
հաւատացեալ ժողովրդեանդ: Իբրեւ քաջ հո-
վիւ՝ այն հեռաւոր կեդրոնէն՝ Այրարարեան
լեռների ստորոտէն՝ կը ձայնէ իւր ի սփիւռս
Անգղիոյ գտնուած լուսաւորչածին զաւակնե-
րին՝ եւ մեր մտաց վրայ աւելի ազդուութեամբ
կը տպաւորէ Քրիստոսի այն միջթարական խօս-
քերը որ այսօր այս սուրբ բեմէն կարդացուե-
ցաւ եւ զոր այս աւուր խորհրդածութեան
բնաբան եմ ընտրած: «Ոչխարք իմ ձայնի
իմում լսեն եւ ես ճանաչեմ զնոսա եւ զկնի
իմ գան. եւ ես տամ նոցա զկեանսն յաւի-
տենականս, եւ մի կորիցեն ի յաւիտեան եւ մի
որ յափշտակեսցէ զնոսա ի ձեռաց իմոց:»

«Ոչխարք իմ ձայնի իմում լսեն», ինչ գե-
ղեցիկ օրինակ. ինչքան յարմար համեմատու-
թիւն է հովուի եւ իւր ոչխարաց միջեւ եղած
յարաբերութիւնն՝ Քրիստոսի եւ իւր հաւատա-
ցելոց միջեւ եղած յարաբերութեան հետ:

Ինչպէս յայտնի է ոչխարն մի շատ միա-
միտ եւ անմեղ կենդանի է, որ ճարակ գտնե-
լէն՝ իւր քաղցն ու ճարաւն յազեցնելէն զատ՝

ուրիշ շատ քիչ բանի փոյթ կամ հասկացողութիւն ունի: Եթէ արօտավայրին մէջ հովիւն զնա չառաջնորդէ, նա խոտ գտնելու ցանկութեամբ իւր քայլերն կուղղէ ուր որ իւր ցանկացեալ բոյսերն կան առանց որ և է ուրիշ նկատման, առանց վախենալու թէ գուցէ թըշնամեղն ձեռքն իյնայ՝ գուցէ զազանակուր լինի կամ գողի ու յափշտակողի հանդիպի, կամ երեկոյեան մօտենալն սեսնելով հօտէն ու հովուէն չըհեռանայ, որպէս զի գիշերային վրտանդների չենթարկուի: Ո՛չ, այդ նկատումներն ոչխարի համար չեն: Նա եթէ շատ լաւ ոչխար է, միայն մէկ բանի կարող է ուշադիր լինել, այն է իւր հովուի ձայնին և առաջնորդութեան: Երբ նա անզգալապէս հօտէն կը հեռանայ և վտանգի մէջ կը դանուի, հովիւն ձայն կը տայ, և լաւ ոչխարն անմիջապէս այդ կոչման հետեւելով իւր կեանքն վտանգէ կազատէ, և միայն այն ճանապարհներով և արօտավայրի այն կողմերն միայն յոր հովիւն զնա կառաջնորդէ՝ նա կերթայ՝ վստահ լինելով որ «ի վայրի դալարութիւն և առ ջուրս հանդըստեան» կը սնուցանէ զնա: Նա քաջ գիտէ որ գայլերէ և այլ և այլ գիշատիչ կենդանիներէ և առ հասարակ ամէն տեսակ վտանգներէ ու փորձանքներէ ազատուելու և զերծ մնալու միակ և ամենաապահով ճանապարհն է՝ անպայման կերպիւ հնազանդել հովուին՝ նորա ձայնը լսելուն պէս՝ հետեւել նմա:

Արդ, հաւատացեալ եղբարք, ո՞չ ապաքէն մեր և մեր Աստուծոյ միջև եղած յարաբերութիւնն միեւնոյն է որպէս ոչխարաց և հովուի յարաբերութիւն: Ո՛չ ապաքէն եթէ մեր կամքին թողուի մենք կը յօժարինք միայն մեր ցանկութիւններն ու կը քերն կատարել՝ առանց որ և է ուրիշ բարձրագոյն նկատումներ ունենալու, առանց զգուշանալու այն բազմատեսակ վտանգներէն ու վնասներէն որով մեր հողիներն այս աշխարհի վրայ ամէն կողմէ շրջապատեալ են: Եթէ մեր կամքին թողնուի մեր կը քերն յագեցնելու և մեր ապօրինի բաղձանքներին հասանելու համար ամենատեսակ անօրէնութիւններ ու անիրաւութիւններ կը գոր-

ծենք, և կը կարծենք թէ այնու երջանիկ կեանք կը վարենք:

Դսկ եթէ մեր քաջ Հովուապետի իսկական և սեփական ոչխարներն ենք՝ անպատճառ նորա ձայնին կը լսենք, ըստ ամենայնի նմա կը հնազանդինք և կը հաւատանք որ միայն այն ժամանակ կարող կը լինինք կատարեալ երջանկութիւն վայելել, երբ մեր բաղձանքներն ու ցանկութիւնն նորա կամաց համեմատ ուղղենք, երբ նա զմեզ կը ձայնէ՝ անմիջապէս հետեւենք, երբ նա կը հրամայէ՝ անպայման կերպիւ հրնազանդինք, երբ նա զմեզ կը կոչէ՝ զնանք զկրնի նորա՝ ամենայն վստահութեամբ հաւատալով որ ամենալաւ և ամենաապահով ճանապարհն նորա կամքն է, «Ոչխարք իմ ձայնի իմում լսեն և ես ճանաչեմ զնոսա, և զկնի իմ գան, և ես տամ նոցա զկեանսն յաւիտեանականս և մի կորիցեն ի յաւիտեան և մի որ յափշտակեսցէ զնոսա ի ձեռաց իմոց»: Այս է մեր Փրկչի աներկբայ խոստումն, և տարակոյս չկայ որ ամէն քրիստոնեայ, որ նորա ձայնին լսէ՝ անպատճառ նորա հովանաւորութիւն ու խնամարկութիւն կը վայելէ և թշնամին երբեք կարող չի նորան վնասել:

Հաւատացեալ եղբարք ի Զրիստոս, թող ոչ որ չկարծէ և չասէ թէ այժմ՝ այլ ևս այդ հովուի ձայնն չի լսուիր: Այն օրուանէ որ Ձիթենեաց լերան վրայ իւր ձեռքերը բարձրացուցած «ահաւասիկ ես ընդ Ձեզ եմ զամենայն աւուրս մինչև ի կատարած աշխարհի» ասելով վերացաւ՝ մինչև ցայսօր մեր բարեխնամ Հովուապետի քաղցրիկ ձայնն երբեք չէ դադրած ճշմարտութեան ճանապարհ իւր հօտի ականջին անընդհատ հնչեցնելէ: Դւր սուրբ Աւետարան ամէն օր եկեղեցւոյ մէջ աստուածը ընտիր և երկնային օրէնքներ կաւանդէ, այն սուրբ նախադասեաց տօնն կը կատարենք այսօր՝ իւր հրեշտակային արարողութեամբ՝ զմեզ ժամանակ առ ժամանակ կը բարձրացնէ վաղանցիկ աշխարհիս սնոտի և սին հոգսերէն, իւր պաշտօնէից բերանովն կուսուցանէ զմեզ աստուածահաճոյ կենցաղավարութեան օրէնքներ և

հոգւոյ փրկութեան միջոցներ. մկրտութեան սուրբ խորհրդովն կազատէ զմեզ Աղամային զատապարտութենէ և Աստուծոյ որդեգիրներ կը չինէ զմեզ, սրբալոյս միւռոնի օծութեամբն կը կնքէ ու կը դրոշմէ մեր զգայարաններն ի ըստ պատաւորութիւն Աստուծոյ, Ս. Պատարագի ահեղ խորհրդովն իւր փրկարար սուրբ մարմնոյ և արեան հաղորդութեամբն կը կերակրէ կը սնուցանէ մեր հոգիներն, և եթէ երբեմն իւր հաստատեալ ճանապարհէն շեղինք և մեղաց մէջ ընկնենք, այլ յետոյ զղջալով դառնանք և թողութիւն խնդրենք՝ նա պատրաստ է իւր քահանայի միջոցաւ մեզ թողութիւն շնորհելու, և զմեզ մխիթարելով ու սփոփելով՝ առաքինութեամբ ապրելու հրահանգներ տալու: Եթէ մենք հաւատարիմ ժողովուրդ լինինք, այս ամէնի մէջ պիտի տեսնենք մեր Փրկչի առաջնորդող ձեռքն, և լսենք նորա քաղցրիկ ձայնն. մանաւանդ եթէ եկեղեցւոյ արարողութեանց և պաշտամանց որպէս և սրբազան խորհրդոց կատարման միջոցին սոսկ իբրեւ հանդիսատես չը լինենք, այլ հոգւով ու մարմնով զգանք, և քահանայի առաջնորդութեամբ ամէնքս միասին մատուցանենք մեր բանաւոր պատարագն առաջի Ամենակալին Աստուծոյ, յայնժամ և միայն յայնժամ մեր երկնային Հովուապետի ձայնն աւելի բացարձակ և պարզ կերպիւ կը լսենք և նորա աստուածային կամայն վերահասու կը լինիմք: Ահաւասիկ մեր Հովուապետի ձայնն էր որ ձեր նախորդներին և զձեզ յորդորեր և ներշնչեր է օտարութեան մէջ այս սուրբ եկեղեցին կառուցանել և աստուածային պաշտամանց և խորհրդոց կատարման համար հոգ տանել. նոյն Հովուապետի ձայնն է, որ զձեզ այսօր հաւաքել է այս սուրբ յարկի ներքոյ, որպէս զի նորա սուրբ անունն փառաւորէք և այստեղ քարոզուած աստուածային սուրբ բանիւն, և սուրբ սեղանի վերայ դրուած անմահ պատարագի մատուցմամբն և հաղորդութեամբն ձեր և ձերայնոց հոգեւոր պէտքերն լցուցանէք: Սոյն ձայնն է, որ այսօր իւր ծառայի միջոցաւ զձեզ կը կոչէ և կը հրաւիրէ ամէն կիւ-

րակէ և որքան հնար է շաբաթամէջ՝ ևս համախումբ ժողովուրդ այս սուրբ տաճարին մէջ, ձեր կենաց ամենէն նուիրական պարտաւորութիւններն կատարելու համար:

Քրիստոնէական այս ընդհանուր պարտաւորութիւններէն զատ կայ նա և մեզ հայազգի քրիստոնէից համար մի մասնաւոր պարտաւորութիւն զոր այս աւուր հրաշալի տօնի առթիւ և այս աւուր հանգամանաց ներքոյ ամենաազգու կերպիւ եկեղեցին մեզ կը յիշեցընէ: Իրաւ է, ուղղափառ քրիստոնէի և կաթողիկէ հաւատն ուր որ քարոզուի, ինչ լեզուաւ որ քարոզուի, ինչ ազգի մէջ կամ միջոցաւ որ քարոզուի՝ մարդկային ազգին հոգւոյ փրկութիւն ընձեռելու միակ նպատակն պիտի ունենայ, իրաւ է, մեր սուրբ եկեղեցին երբէք այն յանդգնութիւնն չէ ունեցած քարոզելու թէ՛ արտաքոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ չիք փրկութիւն: Բայց բարերարն Աստուած իւր անհասանելի կամօքն զհայերս լուսաւորչաւանդ կաթողիկէ եկեղեցւոյն հովանւոյն ներքոյ է դրած և մեր երկնային Հովուապետը մեզմէ յատկապէս կը պահանջէ որ մեք իւր բանաւոր հօտն՝ անպտուճառ մնամք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ սուրբ փարախին մէջ ուր նա զմեզ դրեր է, նրա անփոփոխելի կամքըն է որ մեր բոլոր հոգեւոր պէտքերն հոգացուին այդ սուրբ փարախին մէջ և այդ սուրբ փարախի հովանաւորութեան ներքոյ. դաւոր արօտափայլեր, ականակիտ աղբիւրներ շատ կան մեզ համար Հայաստանեայց եկեղեցու մէջ՝ լի բաւական մեզ և մեր սերնդոց կեանք և երջանկութիւն պարգեւելու:

Արդարեւ այլեայլ քրիստոնէայ ազգաց վերայ այլեայլ տարբեր պարտաւորութիւններ դրուած են, բայց տարակոյս չկայ որ մեզ հայազգի քրիստոնէիցս վրայ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն մինչև յետին շունչն հաւատարիմ մնալու նուիրական պարտաւորութիւնը դրուած է: Դիտելով մի ծնողասէր զաւակ սիրով և երախտադիտութեամբ կը յիշէ այն մայրական ստինքն որք զինքն դիեցուցին, մայրական այն գութ ու գորովն որով իւր ծննդեան

օրէն նորա մայրն զնա խնամարկել է: զիշեր ցերեկ, և՛ հիւանդութեան և՛ առողջութեան միջոցին՝ իւր քուն ու հանգստութիւն կտրելով՝ միայն իւր զաւակի հանգստութեան համար է հոգ տարեր: Ծոյնպէս և մեր զգացումն դէպի Հայաստանեայց եկեղեցին այս պէտք է լինի: պէտք է որդիական երախտագիտութեամբ յիշենք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ այն սուրբ աւազան, որոյ մէջ մեք վերստին ծնանք ի լոյս հաւատս Բրիստոսի, յիշենք մեր եկեղեցւոյ քահանայապետի ձեռքով սրբազործուած այն սուրբ Միւռնոն, որոյ նշանաւ և միջնորդութեամբ՝ Ս. Հոգւոյն շնորհացն արժանացանք, յիշենք այն հոգեւոր կերակուրէն՝ Բրիստոսի սուրբ Մարմնոյ և արեան հաղորդութիւնն որով մենք հոգեով կրկերակրինք ու կը սնանինք: չմոռանանք երբէք և զանց չառնենք Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հրեշտակային արարողութիւնք և պաշտամունք որով մենք զԱստուած կը փառաւորենք, այն գեղեցիկ աղօթքներն ու երգերն որ զրեթէ առաքելական դարէն ի վեր բաղմաթիւ հայրապետներ, հարք ու վարդապետք եկեղեցւոյ, քահանայից և ժողովրդեան դասք զործածելով՝ նուիրագործեր ու զրեթէ Աստուածաշնչի չափ սրբացուցեր են: հրճուենք և ոգևորուենք մեր եկեղեցեաւն, մեր եղբայրներին ոգևորուենք, և սրտի մտօք հաւատանք թէ որքան սխալ լինի այն վարդապետութիւն թէ արտաքոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ չիք փրկութիւն, այնու ամենայնիւ ճիշդ է այն մէկ վարդապետութիւն թէ արտաքոյ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հայու համար չիք փրկութիւն:

Արդ, սիրեցեալքդ իմ ի Բրիստոս, չպիտի կարծենք թէ սոսկ երբեմնական յուզմամբ և խօսքով կատարած պիտի լինինք մեր պարտաւորութիւն առ Մայրս մեր Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցի: չպիտի կարծենք որ Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հարադատ զաւակ լինելու համար միայն բաւական է որ չօտարանանք, օտար եկեղեցի չըյաճախենք, և յետ այնու մեր ինչ անելու կամ ինչպէս ապրելու մասին բնաւ փոյթ չտանենք: շատ սխալ է

այդ կարծիք, և՛ մեզ անհատապէս և՛ ընդհանուր եկեղեցւոյն վերին աստիճանի վտանգաւոր և ֆնասակար: Այս այն անտարբերութիւնն է որ ի ներքուստ Հայաստանեայց եկեղեցւոյն հիմունքն թուլացնելու, զնա տրկարացնելու կը ծառայէ, և աւաղ որ արդէն ըստ բաւականին տկարացուցած է, այս մեծ անտարբերութիւնն է որ աւելի ֆնասակար է քան արտաքին թշնամւոյն հարուածներն, քան թէ ամենասոսկալի հալածանքներն: Հայաստանեայց եկեղեցին հնադարեան մի սոսկ յիշատակ, մի պարզ ու անկենդան հնութիւն կը դառնայ, եթէ նորա զաւակունք իւրեանց կրօնական պարտաւորութեանց մէջ զաղջ ու անտարբեր գտնուին: նորա կենդանութիւն ու զօրութիւն կորսուի, նրա ազդեցութիւն կոչնչանայ: Տեսէք ինչ խրատ կաւանդէ մեզ մեր աշխարհ սուրբ Հայրապետն այս աւուր կարդացած Կոնդակովն. «պատուէր հայրական աւանդումք Ձեզ, սիրեցէք զմիմեանս զի և Աստուած սիրոյ և խաղաղութեան բնակեցի ի Ձեզ, պինդ կալարուք և նախանձախնդիր լերուք միշտ հայրենի օրինաց, կանոնաց և աւանդութեանց, ջերմ եռանդեամբ գուն գործիցէք պահել զմայրենի լեզու մեր՝ սրբութեամբ աւանդելով որդւոց ձերոց ընդ արտաքին զիտութիւնս ի պատիւ և ի փառս Ազգիս և եկեղեցւոյ. հաստատուն կացէք ի հաւատն մեր և ի դաւանութիւնս զոր աւանդեցին մեզ երանաշնորհ հարքն մեր և Հայրապետք:»—Հայաստանեայց եկեղեցւոյ աւանդութեանց հաւատարիմ մնալ և մեր մայրենի լեզուն չմոռանալ՝ այս է մեր Հայրապետի պատուէրն: Հայերէնն բնականաբար մեր Հայաստանեայց եկեղեցւոյ հետ սերտիւ կապուած է, քանզի մեր եկեղեցւոյ միակ պաշտօնական լեզուն այդ է, և ով որ այդ լեզուին տեղեակ չէ, բնականաբար շատ քիչ բան կը հասկանայ արտաքին շարժումներէ և ձեւակերթիւններէ: նա երբէք չի կարող հոգեով սփոփուիլ և զգածուիլ, կամ եկեղեցւոյ մէջ կարդացուած աղօթից և երգուած երգոց միջոցաւ միտքն բարձրացնել առ Աստուած. Հա-

յաստանեայց եկեղեցւոյն հաւատարիմ մնալու բարի ցանկութիւն ապարդիւն կըմնայ եթէ հայերէն չգիտէ. նրա բոլոր ջանքերն եկեղեցւոյ յառաջադիմութեան համար իզուր կերթայ եթէ հայերէնի ուսումն իւր ընտանեաց և իւր մերձաւորաց մէջ տարածելու հոգ չըտանի:

Հարկւրաւոր տարիներէ ի վեր մեր Ազգն իւր անկախութիւն կորցրած, մեզմէ շատեր իւրեանց հայրենի հողէն հեռանալու ստիպուած, օտար երկիր գերի տարուած, կամ պարագայից բերմամբ պարտաւորուած հեռաւոր երկիրներ գաղթել, այս հարկւրաւոր տարիների միջոցին, ասել կուզեմ, մեր ժողովուրդն կարող էր իւր ազգութեան բոլոր յատկանիշներն կորուսած լինէր, եթէ Մայրս մեր սուրբ եկեղեցի ամէն մի հայ գաղթականութեան ետեւէն չերթար, մեր սուրբ խաչ ու աւետարանն չտանէր, մեր աստուածախօս լեզուան թշուառացեալ և տարադիր հայ ժողովրդեան հետ չխօսէր և զնա մխիթարէր: Պէտք է չմոռանանք որ մեր Ազգի ամբողջ լուսաւորութեան, և յիշատակութեան արժանի այն ամէնն որ քրիստոնէութեան առաջին դարէն մինչև ցարդ ունեցած է կամ ունի, որով նա քաղաքակրթութեան կամ լուսաւորութեան կըմօտենայ, լինի այդ կանոնաւոր լեզու, գրականութիւն, ճարտարապետութիւն, կամ բարեգործական և ուսումնական հաստատութիւն ևլն այդ ամէնը կըպարտինք միմիայն Հայաստանեայց եկեղեցւոյն: Յերկայ պարագայից մէջ ոչ ով ինքզինքն հայ կոչելու իրաւունք ունի որ հոյ եկեղեցւոյն ու լեզուին իրականապէս հաւատարիմ չէ. ոչ ևս մենք խմբովին զմեզ հայ Ազգ կոչելու և համարելու իրաւունք կունենանք եթէ մեր եկեղեցւոյ և լեզուի յատկանիշերովն չերևինք. քանզի ամէն մի ազգ կամ հասարակութիւն որոշ յատկանիշերով և որոշ հասարակային շահերով և եթ կարող է ինքզինքն ազգ կամ հասարակութիւն անուանել. և մեր ներկայեան հասարակային շահերն ու ազգային յատկանիշն է միմիայն մեր սուրբ եկեղեցին

և նորա պաշտամանց մէջ գործածուած հայ լեզուն:

Ուստի թողնենք, որ խոր արմատ ձգեն մեր սրտերի մէջ մեր Հայրապետի այս աւուր տուած խրատն, զմեզ հեռի պահենք այն մոլութիւններէն որ ուրիշ հայ գաղթականութեանց կործանման և ոչնչանալու պատճառ եղած են. չթողունք անտարբերութեան որոմըն մեր սրտերի և մեր յարկի ներքեւ մտնէ. մի' մոռանաք այս սուրբ տաճարն զոր կառուցեր էք և ոչ թէ միայն ամէն կիւրակի այլ նաև շաքաթամէջ ևս որքան հնար է յաճախեցէք և ձեր հոգեւոր հովուի հետ միացէք ի փառաբանութիւն Աստուծոյ: Ստէպ աղօթեցէք առանձին և առանձին ընդհանուր Ազգի համար, մեր սուրբ եկեղեցւոյ համար, Ազգիս Հայրապետին համար, աղօթեցէք ձեր և ձեր զաւակաց համար. աղօթեցէք նաև ձեր նորընծայ քահանայի համար որ Բարեբարն Աստուած նմա շնորհք և իմաստութիւն պարգևէ որ ճշմարտութեամբ և արդարութեամբ անաչառ ոգևով և անձաձիր սրտով Քրիստոսի սուրբ Աւետարանն քարոզէ ամէն կիւրակի այս սուրբ Բեմէն և զձեզ հոգեւորապէս առաջնորդէ ըստաւանդութեանց Հայաստանեայց սուրբ եկեղեցւոյ յարգարութեան ճանապարհն և ի կեանս յաւիտեանական:

Եւ ես իմ քահանայական անդրանիկ պաղատանքս կը մատուցանեմ առ Բարձրեալն Աստուած որ ձեզ ու ձեր զաւակաց հովանի լինի և օրհնելով օրհնէ և ձեր բարի գործոցն յաջողութիւն պարգևէ, ամենայն վտանգներէ ու փորձանքներէ զձեզ հեռի պահէ շնորհօք Սուրբ Հոգւոյն և Որդւոյն Միածնի և նմա փառք յաւիտեանս. Ամէն:

ԹՈՐՈՍ ԶԱՆ. Տ. ՈՍԿԱՅԵԱՆ ՋՈՂԱՅԵՑԻ

Ս. ԼՈՍԱԼՈՐԶԻ ԱՋՐ.

« Ի վերայ Աջոյն եւ Էջմիածնի ամե-
նայն ազգն Հայոց կապեալ կան »:

Առաք. Դաւթ. ԺԷ.

(Շարունակութիւն եւ վերջ.)

Ի.

Ս. Լոսալորչի այն նշխարների մէջ, որոնք գտնուում էին Հայաստանում իբրեւ Ս. մասունք, առաջին և նշանաւոր տեղը բռնում է նորա Ս. Աջը, Հայոց Հայրապետական աթոռից անբաժան էր այդ սրբութիւնն ամէն տեղ և ամէն ժամանակ. Հայրապետութեան նուիրական և վաւերական նշաններից մէկն այն էր իսկապէս, որ Ս. Գրիգորի առաքելական փոխանորդ ճանաչուած հովուապետը նորա Ս. աջով օրհնէր աղբիւն և բաշխէր նորա օրհնութեամբ օծութեան Ս. իւղը: Թէ երբ անջատուեցաւ Ս. մարմնից մեր նախահայրապետի բազուկը, իբրեւ առանձին սրբութիւն դրուեցաւ Վաղարշապատու Մայր Եկեղեցին և ապա փոխադրուեցաւ աթոռի հետ Դուին, յայտնի չէ: Սակայն պարզ է, որ Ե. դարում Ս. Աջն է եղել Հայոց նախարարներին դիմաւորելու ժամանակ հանդէս բերուած այն մասունքը, որ յիշում է Փարպեցին, այդ երևում է Ձեռնոց կայսեր մասին պահուած աւանդութիւնից: Մի յիշատակարանում ասուած է թէ Ս. Լոսալորչի նշխարաց գիւտն իմանալով, Ձեռնոց մարդիկ ուղարկեց Հայաստան և բռնութեամբ Բիւզանդիայ տանել տուեց բոլոր նշխարները բացի Ս. Աջից: « Ետ, ասում է, դա ջ ձ ե ո ն ն Հ ա յ ո յ վ ա ս ն լ ու ս ա լ ո Ր Ե լ ո յ ն յ ա ա ջ ա գ ո յ ն զ ն ո ս ա և ա յլ ի ն չ և ս մ ասն (Սոփ. Հայկ. Զ.) » Այս տեղից երևում է, որ Ձեռնոց Հայերի ձեռքը թողել է այն, ինչ որ ինքն իսկապէս չէր կարող տալ, որովհետև նոցա ձեռքումն էր. « վասն լուսաւորելոյն յառաջագոյն զնոսա » վերաբերում է Ս. Աջին, որ արդէն յայտնի մասունք էր Ե. դարում և ամէն ժամանակ իբրեւ մի պատուական սրբութիւն դուրս էր բերւում ս. խաչի նշանի հետ միասին ժողովուրդ օրհնելու համար, Հայրապետական աթոռի յաճախակի տեղափոխութիւնների ժամանակ Ս. Աջն էլ իւր տեղը փոխում էր: Բազրատունեաց Թագաւորութեան անկման և Սելջուքեան հրոսակների պատճառած շփոթութիւնների և գաղթականութիւնների ժամանակ Ս. Աջը գտնւում էր Աղթամար, ուր տարուել էր մի քանի այլ ս. նշանների հետ, ինչպէս երևում է զեռ. Ժ. դարի վերջերում: Այդ մասին հաւաստի տեղեկութիւններ պակասում են: Յայտնի է այն, որ Դրասխանկերտցի Յովհաննէս Զ. կաթողիկոսն առ հասարակ շատ նեղուած լինելով ներքին և արտա-

քին թշնամիներից, երբ 923 թուին Դուինի կաթողիկոսարանն ընկաւ նրա ոստիկանի ձեռքը, հեռացաւ զնաց Վասպուրական, ուր մի տարի յետոյ վախճանուեցաւ: Այնուհետև նորա երեք յաջորդներն՝ Ստեփաննոս Բ., Թէոդորոս Ա. և Եղիշէ Ա. կաթողիկոսներն հայրապետութեան աթոռատեղի ընտրեցին Աղթամար կղզին, ուր և աթոռը մնաց մօտ քսան տարի: Թէպէտ և յետոյ յիսուն տարու չափ աթոռը մնաց Հիրակայ Արգինա աւանում, բայց Ս. Աջի մասին յիշատակութիւն չկայ: Այսին առաջ ունենալով, որ ԺԱ. դարում Բիւզանդական կայսրները շարունակ հետամնւտ էին Հայոց կաթողիկոսութիւնն Հայաստանի միջից վերցնելու, և երկիրն էլ արդէն մաս մաս եղած էր զանազան իշխանութիւնների ձեռքում, որ և պատճառ եղաւ, որ Պետրոս Ա. Գետադարձից յետոյ թէ աթոռը թափառական վիճակ ունեցաւ և թէ հանդէս եկան մի ևնոյն ժամանակ մի քանի կաթողիկոսներ, պէտք է կարծել թէ Ս. Աջը նոյն Աղթամարի կղզու վերայ և մնացել էր: Այս երևում է նախ այն հանգամանքից, որ Բարսեղ Ա. Պաշլաւունի կաթողիկոսն (1080-1113 թ.) հրամայեց Աղթամարից բերել իւր մօտ Ս. Լոսալորչի Աջը, քօղը և գօտին, բայց միաբանները չտուին, և երկրորդ որ Թոռնիկ Մամիկոնեանի որդին Դաւիթ արքեպիսկոպոսն, հիմք բռնելով որ Աղթամարում են Ս. Լոսալորչի աջն և այլ սրբութիւնները, միաբանեցուց իրեն հետ տեղական եկեղեցականներին և իշխաններին և 1113 թուին ձեռնադրուեցաւ կաթողիկոս, այդպէս ըսկիզբն դնելով Աղթամարի աթոռի, Այն ժամանակ արդէն Գրիգոր Գ. Պաշլաւունին (1113-1163 թ.) ընտրուած և ձեռնադրուած էր Հայոց կաթողիկոս, ուստի Սև լերան վերայ եկեղեցական ժողով գումարուեցաւ, որը բանադրեց Դաւիթին և նորա աթոռն ապօրինի ճանաչեց: Դորանից յետոյ, յայտնի չէ թէ ինչպէս, կրօնաւորները գողացան Աղթամարից Ս. Լոսալորչի Աջը և հասուցին Գրիգոր Գ. Պաշլաւունու ձեռքը: Այդ իսկ ժամանակից և Ս. Աջը մնաց շարունակ Հայոց Հայրապետների մօտ: Ներսէս Գ. Շնորհալին (1165-1173 թ.) իւր ընդհանրական թղթի մէջ յիշում է օրհնութիւն Ս. Աջից. « Ողջոյն սիրոյ և խաղաղութեան, ասում է, հասցէ յաստուածընկալ և փրկական սրբոյ նշանէս, և ի հրեղէն լեզուաց Հոգւոյն ընդունողաց առաքելական նշխարս, և ի ս ու լ Ր Բ Լ ու ս ա լ ո Ր չ ի ն մ ե Ր ո յ ա ջ է ս և աթոռոյս »: Քանի որ Ս. Աթոռն Հռոմկլայի գղեակումն էր (1148-1293 թ.) Ս. Աջըն էլ այնտեղ էր գտնւում: Վարդան պատմիչն, անշուշտ, ինքն այդ տեսել է Հռոմկլայ եղած ժամանակ, որ իւր ներքողի մէջ գրում է. « Եւ աջն

լուսնընկալ և շնորհարաշխ հանդերձ այլ նշխարօքնորին (Ս. Լուսաւորչի) պատարագամտոյց սեղանովն և գաւազանն կայ յաթոռ սրբութեան իւրոյ յաստուածահաստատն դղեակ Հռոմկլայն կոչեցեալ: Ս. Աջից զատ, որ Աղթամարից բերուեցաւ, յիշուում են և այլ սրբութիւններ: Վասպուրականի Ձորոյ վանքում պահուում էին * Ս. Գրիգորի հովուական գաւազանը, « մատանին պատկերեալ և գօտին աշխատասէր միջոյն » այս սրբութիւնները Ձորոյ վանքից անցել էին Աղթամար, որտեղից և փոխադրուեցան Հռոմկլայ: Եթէ սոցա վերայ աւելացնենք և Ստ. Օրպէլեանի յիշած « աթոռ » (Գլ. Կէ.), այն ժամանակ կը տեսնենք, որ ԺԲ. դարում Հռոմկլայի կաթողիկոսարանում պահուում էին Ս. Լուսաւորչի Աջը, գաւազանը, մատանին, գօտին, պատարագամտոյց սեղանը, աթոռը և « այլ նշխարներ »: Միւս սրբերի մասունքներ և այլ տեսակ սրբութիւններն ևս պակաս չէին այնտեղ, որոնց մէջ, անշուշտ, նշանաւոր են առաքելական նշխարները, կենաց փայտը (Ս. Նշան), Ս. Հռիփսիմէի հողաթափը, շղարշը և այլն: 1292 թուին Հռոմկլան ընկաւ Եգիպտացւոց ձեռքը, որոնք գերի վարեցին Ստեփաննոս Գ. կաթողիկոսին և աւար առան ամբողջ հայրապետանոցը, « Վապտեցին կողոպտեցին, ասում է ժամանակակից պատմիչն Ստ. Օրպէլեան, զամենայն սպաս եկեղեցւոյն և զանկ շուելի գանձն աստուածային և զամենայն ստացուածսն », Գերի տարուեցան Եգիպտոս « փառաւորագոյնն մերոյս զրոհի աջ սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի » և այլ սրբութիւնները:

Մեկիք Աշրաֆ սուլթանը խեղճ կաթողիկոսին տարաւ իւր հետ երկաթի կապանքներով և շրջեցնում, ցոյց էր տալիս նորան երեւի, իրրե նշանաւոր գերի: Մի տարի բանտում մնալուց յետոյ վախճանուեցաւ Ստեփաննոս Գ. և թաղուեցաւ այնտեղ Հաբաշների եկեղեցւում: Սիւնեաց բարձունքներից տխրագին դիտեց, տեսաւ Ստեփաննոս Օրբէլեան քրիստոնեայ Հայոց այս բեկումը, տեսաւ այն Հռոմկլայի անկումն, ուր մի քանի տարի յառաջ ինքը Ս. Լուսաւորչի աջով եպիսկոպոս էր օրհնուել և համբուրել էր այնտեղ գումարուած սրբութիւնները, իմացաւ, որ « ամենայն սրբութիւնքն, որ գերեցան, կորեան անհետ և անգիւտ, և բնաւ ոչ երեւեցան, թէ և բազում անգամ յոյզ եղև ի թագաւորէն Հեթմոյ » և ամբողջ ազգի վիշտը, կարծես, միանգամից նորա սրտի մէջ կեդրոնացաւ, անզօր լինելով անդառնալի կորուստն յետ

բերելու, նա, ի վերջոյ, լալահառաջ աղաղակում է. « ո՛ւր են այժմ զգեստքն հայրապետական, ո՛ւր թագըն պատուական, ո՛ւր աջն և գաւազանն և աթոռն սրբոյն Գրիգորի »:

Ե.

Այս ծանր հարուածից յետոյ հայրապետական աթոռը փոխադրուեցաւ Սիս, ուր մնաց նա մինչև 1441 թիւը: Օրբէլեանի խօսքերից երևում է, որ դեռ 1294 թուին Հեթում Բ. թագաւորն հետամուտ եղաւ Ս. Աջը գտնելու, անշուշտ, նորա հետամուտութիւնը մի թագաւորի վայել միջոցներով էր լինում, սակայն մեզ հաւաստի յայտնի չէ, թէ ինչ ճանապարհով գտաւ նա և Եգիպտոսից վերադարձուց Ս. Լուսաւորչի Աջը: Մեր հին ձեռագրների յիշատակարաններում շատ ենք կարդում օրինակներ, որ բարեպաշտական և աստուածահաճոյ գործ էին համարում մեր նախնիք ինչպէս գերիներ ազատելը, նմանապէս և իրրե աւար անօրէնների ձեռքն ընկած աջերը, խաչերը, աւետարաններն և այլն, Հեթումի պէս կրօնասէր թագաւորի համար շատ բնական էր ուրեմն իրրե հոգեշահ գործ հետամուտ լինել և դնել, թափել գերութիւնից Հայոց սրբութիւններն և ազատուել մահմետականների և այլ աղբերի նախատինքից: Այդպիսով հաւանական է կարծել, որ Հեթումին յաջողուել է վերադարձնել, եթէ ոչ բոլոր, գէթ նշանաւոր սրբութիւնները: Առաքել Գաւրիթեցին մի տեղեկութիւն է հաղորդում, որ աւելի տեղիք է տալիս այսպէս կարծելու. նա ասում է, որ երբ Ս. Լուսաւորչի աջը տարան Եգիպտոսի սուլթանի ապարանքը, մահ ընկաւ այնտեղ, այնպէս որ անթիւ անհամար մարդիկ էին մեռնում: այդ մահը դադար չառաւ, մինչև որ « գար ձուցին զաջ ձեռն սուրբ Լուսաւորչին Գրիգորի յերկիրն Վիլիկիոյ առ բարեպաշտ թագաւորն Հեթում »: այս տեղեկութիւնը Գաւրիթեցին կարդացել է « ի շարադրութիւնս հայրապետաց », Այսպէս ուրեմն Ս. Աջը գերութիւնից վերադարձել է Սիս, ուր մնաց նա մինչև հայրապետական աթոռի փոխադրութիւնը Սից Վաղարշապատ 1441 թուին: Այն ժամանակ, երբ Սոյ աթոռն սկսեց հետզհետէ նսեմանալ և իւր ազդեցութիւնը կորցնել, նոյն իսկ Սսի կաթողիկոսարանումն էլ շարունակ տեղի էին ունենում շփոթութիւններ: ԺԵ. դարում այգպիսի շփոթութիւնների ժամանակ յայտնուում էր, որ Ս. Աջը գողացուած է Սսից: 1439 թուի երկու յիշատակարաններ որոշ յայտնում են այդ. Առաջինն ասում է « գողացան զԼուսաւորչի Աջն ի Սիս », երկրորդն ասում է « գրեցաւ Ս. Աւետարանս ի թուին Հայոց

* Թովմ. Արծր. Ա, 40.

ՊՁԸ. . . ի վանս որ կոչի Արգելան . . . ի հայրապետութեան Լուսաւորչին, քանզի յայսմ ամի վերացեալ եղև Աջն ի Սոյոյ, և ոչ գիտեմք զի՞նչ եղև*։» Այդ թուականին Սոսի աթոռի վերայ, երևի, կաթողիկոս չկար, Գրիգոր Մուսաբէկեանց դեռ չէր նստել, իսկ նախորդներն արդէն անկարգ էին։ Ս. Լուսաւորչի Աջի գողանալն յիշուած է և յետագայ տարիներ յիշատակարաններում։ Նոցա մէջ հետաքրքիրն է 1441-ին գրուած հետևեալ նկատողութիւնը, «ի թուին Հայոց մեծացն ՊՂ. յամսեանն մարտի . . . ի հայրապետութեան Տ. Գրիգորի կաթողիկոսի ամենայն Հայոց (Մուսաբէկեանցն է) . . . Աջ Ս. Լուսաւորչին մերոյ Գրիգորի . . . անյայտ եղև, ոչ գիտեմք թէ գողացան և ոչ գիտեմք՝ ինքն ղինքն ծածկեց, և ի մեծ նեղութիւն կան և ի տրտմութիւն Հայոց ազգս վանս այս պատճառի. և զկաթողիկոս Գրիգոր բազում չարչարեցին, և այլ եպիսկոպոսք ընդ նմա վանս Աջին Լուսաւորչին, և ոչ գտին զնա. որ յուսամք ամենասուրբ Հոգին Աստուած, զի յայտնեցէ զԱջ Ս. Լուսաւորչին մերոյ . . .»։ Նոյն տարին մի այլ յիշատակարանի մէջ գրուած է «ի հայրապետութեան մեծի Աթոռոյն, որ էր ի Սիս խափանեցաւ, զի զաջն Ս. Լուսաւորչին անտի գողացան, և յամս երկու ազգս Հայոց անտէր ունչ մնաց ի դառն և ի չար ժամանակս . . .»։ Այս տեղեկութիւններից երևում է, որ Սոսի աթոռի անկման պատճառներից մէկն այն է, որ Ս. Աջն այլ ևս այնտեղ չէր, սակայն ազգի վիշտը, որ զգում էին ամէնքը, շուտով փարատուեցաւ, որովհետև նոյն յիշատակարաններն հակիրճ յայտնում են թէ «զԼուսաւորչի աջն ի Սոյոյ գողացան և բերին Էջմիածին զՍորվիրապայ հայր տէր Կիրակոս կաթողիկոս օրհնեցին»։** Ս. Աջի Վաղարշապատում յայտնուելու պատմութիւնը շատ պարզ է, տարօրինակ դարձուած է «գողացան» «վերացեալ եղև» «անյայտ եղև» «գողացեալ տարան» մինչև անգամ մի յիշատակարանում*** ասուած է, թէ «չորս ամէր, որ զսուրբ Լուսաւորչի աջն կորեալ էր ի Սոյոյ», ինչպէս գողացան, ո՞վ էր յանցաւորն, ո՞վ գտաւ, ինչպէս յայտնուեցաւ, ոչ ինչ չեն գրում, Թովմայ Մեծօփեցին, որ հայրապետական աթոռի փոխադրութեանը մասնակցել է և ինքն է նկարագրել այդ դէպքը, իւր յիշատակարանում ոչինչ չի յիշում թէ Ս. Աջի անյայտանալու և թէ Ս. Էջմիածնումն յայտնուելու մասին, նա, որ այնքան պատճառներ է մէջ բերում, որպէս զի Սոսի աթոռակալների անարժանութեան

թիւնն ապացուցանէ և Ս. Էջմիածին փոխադրուելու կարևորութիւնն և իրաւունքներն հաստատէ, թէ և այդ անում է մեծ մասամբ տեսիլներ պատմելով, Ս. Աջի համար միայն մի բան է յիշում։ Կիլիկեցիք «թոզի ն», ասում է, զկանոնեալն ի Լուսաւորչէն և յաջ Լուսաւորչին երգն ունին, որ ոչ զԼուսաւորչին ճանաչէին և ոչ զաջն որ ա գիտէին»։* Այս խօսքերից կարող ենք մակարերել, թէ նորալուծութեան պատճառն այն պիտի լինի, որ Թովման, երևի, առաւել նշանակութիւն էր տալիս ոչ թէ Ս. Աջին, Ս. Լուսաւորչի դրած կանոնների պահպանութեանն և իրագործմանը, Մինչդեռ Հայոց մէջ եղել է մի ժամանակ, և այն Ժ. Գարում և յետոյ, երբ վարդապետներն ուղեցել են հասկանալ, թէ Ս. Էջմիածնում գտնուող աջը Ս. Լուսաւորչի ո՞ր ձեռքն է՝ աջ թէ ձախ, կամ թէ ո՞րն է իսկականը՝ Սոսի աջը թէ Էջմիածնի, Այս հարցերից երևում է, որ Սիս ևս մի աջ կայ եղել, Բայց Առ. Գաւրիթեցին, հանգամանօրէն յառաջ բերելով զանազան յիշատակարաններ բացատրում է, որ Ս. Լուսաւորչի աջ բազումը գտնուում էր Սուում 1439 թուին այնտեղից գողացել են, յետոյ 1441 թուին զարմանալի կերպով նոյն աջն յայտնուել է Ս. Էջմիածնում և մնացել է այնտեղ ընդ միշտ։** Գրիգոր Ժ. Մակուեցին, որ Կիրակոս վիրապեցու փոխանակ կաթողիկոս ձեռնադրուեցաւ 1443 թուին, իւր մի կոնդակի մէջ որ 1445 թուին տուել է Մշու վիճակի ժողովրդին, բաղմաթիւ մասունքների և Ս. Նշանների շարքում յիշում է Ս. Լուսաւորչի աջը, որով եպիսկոպոս է օրհնել Ս. Կարապետի վանքի առաջնորդին, 1460 թուին Աղթամարայ Զաքարիա կաթողիկոսը, բռնաւոր Ջահանշահի սիրելին, նորանից իրաւունք ստացաւ Ս. Էջմիածնի կաթողիկոսութիւնն ստանձնելու. յիշատակարաններն ասում են, որ Զաքարիա պատուական ընծաներով գնաց Թաւրէզ և գրաւեց Ջահանշահի և նորա տիկնոջ սիրտը, որոնք շատ սիրով ընդունեցին նորան և պարգև տուին «զԱջ Լուսաւորչին . . . և զպատիւ պատրիարքութեան»։ Ինչպէս ընկաւ Ս. Աջը Թաւրէզ Ջահանշահի մօտ, որ նա կարողացաւ պարգևել Զաքարիային, յայտնի չէ, չենք կարող մտածել, թէ այդ պարգևելը նշանակում է Ս. Աջի իրաւունքը տալ, որովհետև մի այլ յիշատակարանում նշանակուած է, թէ Զաքարիան եկաւ Ս. Էջմիածին, իրեն հետ բերելով Ս. Աջը, նա երկար ժամանակ չմնաց Մայր Աթոռում, այլ թշնամիների նենգութեան

* Առաջ. Դաւր. Լ. Նոտարք Հայոց, 418.

** Նոտ. հ. 425, 423, 426. *** Նոտ. հ. 435.

* Թովմ. Մեծօփ. Յիշատ. 38.

** Առ. Դաւր. Լ.

Թիւնից զերծ մնալու համար 1461 թուին Ս. Աջն առաւ և գնաց Աղթամար: Այն ժամանակները մեր երկրի մէջ քրիստոնեաներն այնքան ճնշուած էին և այնպիսի հալածանքի և երկիւղի մէջ էին շարունակ, որ նոցա աչքին ամէն տեղ, կարծես, աստուածային այցելութիւն և մի առանձին բախտ էր երևում: Զաքարիայի արձակ համարձակ շրջելը եկեղեցական հանգէսներով, Երբ Վանայ ժողովուրդը լսեց թէ կաթողիկոսն իւր հետ բերել է Ս. Աջը, բազմութեամբ դիմեցին ուխտ անելու և համբուրելու:

Բայազիդից սկսած մինչև Վան և մինչև Աղթամար Ս. Աջը տանելու ժամանակ կաթողիկոսը թափօր էր կազմում, որի առջևից գնում էր «խաչալամը» (խաչադրօշ): սա մի խաչվառ էր մէկ երեսը տէրունական, միւս երեսը Ս. Լուսաւորչի: Տըրդատ արքայի և Հռիփսիմէ կոյսի պատկերներով խաչալամը «բարձրեալ կայր ի ծայրս ձողոյ և խաչ ոսկի կառուցեալ ի զլուխս նորայ» Վանայ բէկը ցանկացաւ տեսնել այդ թափօրն և Ս. Աջը: Երբ որ Վանայ վերին դռնով թափօրը բերդ մտաւ, «ընդ առաջ ել գողոզն Մահմուտ բէկ ամենայն մեծամեծօք իւրովք, տամբ և ամենայն ընտանեօքն, և երկըրպագութիւն մատուցանէին Սրբոյ Աջոյն և համբուրէին և զաղերս պատարագաց նուիրէին, և մեծարեալ խիւլայեաց զհայրապետն և դարձոյց յօթեւանս իւր:» Գաւառի ժողովուրդն, այս տեսնելով, ամէն օր գալիս էին Ս. Աջին երկրպագութիւն մատուցանում և հայրապետին ողջունում ընծաներով և պատարագներով: Երբ որ Վանից մեկնեցաւ կաթողիկոսն և գնաց Ոստան, նորա յետեից և առջևից գնում էին մինչև հազար մարդ, և նոցա բոլորի առջևից համարձակ տարւում էր Հայոց խաչալամը, «ունենլով զգլուխն զխաչ ոսկեփայլեալ լուսոյ նման»: Ոստանի այլազգի բնակիչներն, Հայոց այդ ուրախութիւնը տեսնելով, «ի խոր խոցեցան ընդ պայծառութիւն և համարձակութիւն հայրապետին, որ ի գաւառէն Տարբերունոյ մինչ ի քաղաքն Ոստան խաչալամով էր եկեալ՝ եպիսկոպոսօք և վարդապետօք և բազում կարգաւորօք և ժողովրդովք:» Ժողովուրդան նոքա քուրդ պարոնի մօտ և գաւազըրութիւն կազմեցին Զաքարիայի դէմ: Արթուն հայրապետն, այդ իմանալով, ժամանակին հեռացաւ այնտեղից և առաւ Ս. Աջը գնաց Աղթամար, Այս եղաւ 1462 թուի տարեմտին Նաւասարդի 16-ին Ս. Յակոբայ պատի ուրբաթ օրը, այդ օրից Աղթամարու Ս. Խաչ վանքը դառաւ ժողովրդի համար մի նորանշան ուխտատեղի, բազմութեամբ գալիս էին ընծաներով, մատաղներով համբուրում էին Ս. Աջը և առնում էին հայրապետի օրհնութիւնը: * Ժողո-

վուրդն էլ շատ գոհ էր և օրհնում էր Զաքարիա կաթողիկոսին, «ուրախացեալ բերկրեցան յաստուածատուր պարգեւացն և շնորհացն, որ տուաւ ի սուրբ Աջէն Լուսաւորչի, և ամենայն դէ օրհնէր զԱրարիչն Աստուած և զտէր Զաքարիայ կաթողիկոսն, որ արժանացոյց տեսլեան Ս. Աջոյ Լուսաւորչին:» * Այդ ուրախութիւնը միանգամայն հոգեոր էր և լարողական, ժողովուրդն ինքը տառապանաց և նեղութեան մէջ էր ամէն տեղ: 1461 թուի յիշատակարաններից մէկի մէջ գրիչը շատ ծանր է համարում ժամանակի դառնութիւնը. «վասն անբարի և տառն ժամանակիս, յորում եմք, չէ բնաւ կարողութիւն պատմել կամ ընդ գրով արկանել. յորում ժամանակի նեղեն ազգն քրիստոնէից երեքալեան թշուառութեամբ:» ** Այսպիսի գանգատներով լի են ժամանակի յիշատակարանները, որոնցից իմանում ենք, որ սովը, կոտորածը, բռնի կրօնափոխութիւնը, սրբութիւնների պղծումը, վանքերի և եկեղեցիների կողոպտումն և աւերումը, մորեխը, մահաւարժամք, հայածանքն և այլն միմեանց հետ դաշնակից էին եղել մարդկային չարութեան ամէն նրբութիւններն յերևան հանելու և մի խեղճ հարստահարուած աղք ոչնչացնելու: Եւ այդ է պատճառը, որ Զաքարիա կաթողիկոսի յաջորդութիւնը շատ և այնքան շատ ուրախացնում և մխիթարում էր ժողովրդին: Այս հանգամանքի մէջ ոչ պակաս աչքի է ընկնում նոյն իսկ Զաքարիայի անձնաւորութիւնը, յիշատակարանները նորան ներկայացնում են իբրեւ ժիւր, գործունեայ, քաղաքագէտ, ժողովրդի և եկեղեցու շահերին հաւատարիմ և անձնուէր մարդ, որն, ինչպէս ասում են թերեւս չափազանցութեամբ, նաև տոհմական ազնուութիւն ունի, լինելով Արծրունեաց Գագիկ թագաւորի տանից, Ջահանշահի և Բաղիշու ամիրայի մէջ ծագած զժողովրդեան և կռիւների ժամանակ Զաքարիա կաթողիկոսի սիրտը չգիմացաւ, տեսնելով Բաղիշու անմեղ ժողովրդի կրած հարուածները և «զտապալումն սրբոց սեղանացն, զգերեմարեւն սրբութեանց և զխափանումն փառաբանութեանցն Աստուծոյ և զտարաշխարհիկ լինելն ամենայն խառնիճաղանձ ժողովրդեան՝ զգերեւն և զտատանելն» ասում է Առաքել Դաւրիթեցին, մտաբերելով իւր հովուական պարտաւորութիւնը «եզ, ասում է, զանձըն իւր ի վերայ բանաւոր հօտին Գրիստոսի՝ ի վերայ ամենայն ժողովրդեան Բաղիշու և արարեալ զսիրտ իւր ի բրդ կարծր վէմ և մտեալ առաջի թագաւորին (Ջահանշահի) ետ զանձն իւր

* Նոտ. հ. 208.

** Նոյն 206.

* Առ. Դաւր. 2.

փրկանս փոխանակ բազմաց՝ տ ու ե ա լ զ ձ ե ո ա-
գ ի ր՝ առնուլ զհարկս յամիրայէն Բաղիշու և տալ
կայսերն (Ջահանշահին) առ ի մնալ երկրին ի խա-
ղաղութեանս՝ Բռնաւորն ընդունեց կաթուղիկոսի
երաշխաւորութիւնն և տուեց նորան «նշանագիր և
հրաման՝ առնել զինչ և կամեսցի» Արիաջան հայ-
րապետը «վաղվաշակի ձիւնթաց արշաւամբ» Թաւ-
րեզից Բաղէշ գնաց և փառաւոր ընդունելութիւն
գտաւ այնտեղի ամիրայից՝ խաղաղութեան պայման-
ներն որոշեց, հասաւ Խլաթ և Ջահանշահի զօրա-
գլուխներին երկրորդ «ձեռագիր» տուեց, և հաս-
տատեց խաղաղութիւնն երկու իշխանութիւնների
մէջ, Խնքն երեք ամիս նստաւ Բաղէշում և խոստա-
ցած հարկերն ստացաւ, տարաւ յանձնեց Ջահան-
շահին. Եւ ա զ ա տ ե ա ց, ա ս ու մ է պ ա տ-
մ ի չ ը, զ ա մ ե ն ա յ ն խ ա ո չ ի ճ ա ղ ա ն ճ ժ ո-
ղ ո վ ու ռ գ զ Հ ա յ և զ Տ ա ճ ի կ ի ձ ե ո ա ց
թ շ ն ա մ ե ա ց և ի դ ա ո չ գ եր ու թ ե ն է,
Այս ամէնն այսպէս լինելուց յետոյ՝ շատ բնական
է, որ ժողովուրդն օրհնում էր հայրապետին, շատ
բնական է, որ Վանայ «գողող» Մահմուտ բէկն
այնպէս սիրով և պատուով ընդունեց քրիստոնէա-
կան ցնծալից Թափօրը բերդի մէջ, նմանապէս և
շատ բնական է այն ընդհանուր ուրախութիւնը, որ
յայտնում էր ժողովուրդը Ս. Լուսաւորչի Աջի պատ-
ճառով տեղի ունեցած եկեղեցական հանդէսների և
աղատ աստուածապաշտութեան համար այնպիսի ժա-
մանակներում, երբ ամբողջ Հայոց երկրում մի քը-
րիստոնէայ իշխան և տէր չկար, որ հովանաւորէր
քրիստոնէաներին, իսկ մահմէտական իշխանները մեծ
մասով ծարաւի էին ս. եկեղեցու պաշտօնեաների
և ժողովրդի արեանը:

Այս բազմադիւն և օրինակելի գործունէու-
թիւնն արդեօք թէ՛ Ս. Լուսաւորչի Աջն Աղթամար
տանելն եղաւ պատճառ, որ ժողովրդի սիրտը տա-
քացնող հայրապետի դէմ շարժուեցաւ մի տմարդի
մեքենայութիւն, թէ ինչպէս. չգիտենք, 1464 թուի
յիշատակարանն, * արձանագրել ուղեւոր Նորա մա-
հմէտ ասում է. «տէր Զաքարիա կաթուղիկոս է ա ո
ղ է ջ մ ի ա ծ ի ն ն, և երկու տարի ի տեղն նստաւ,
և դ ե ղ ա կ ու ռ ե ղ և ի ն ո ց ա ն է, իսկ մի
այլ յիշատակարան հակիրճ նշանակում է. «Զաքա-
րիա կաթուղիկոսն դ ե ղ ե ց ի ն, մեռաւ» Արդէն
Դաւրիթեցին յիշում է, որ Զաքարիա, Ս. Աջն Աղ-
թամար թողնելով, վերադարձաւ Ս. Էջմիածին և
երկու ամիսն էլ կառավարում էր, Նորա եղբրական
մահն, ինչպէս երևում է վերը բերած նկատողու-
թիւնից, Ս. Էջմիածնում պատահեցաւ և նորան դե-

ղեցին անշուշտ իւր մերձաւորները, Ս. Աջն Աղթամա-
րում երկար չմնաց, Սարգիս կաթուղիկոսն և նորա
աթոռակալն Յովհաննէս (1466—1476 թ.) ուղար-
կեցին Աղթամար Օծոպեցի, Վրթանէս եպիսկոպոս-
ին, որը, Դաւրիթեցու ասելով, խորագէտ, գոր-
ծունեայ և լեզուանի մարդ էր, և միտքը դրել էր
Ս. Աջը փախցնել Աղթամարից, Պատմում են, որ
նա ծպտեալ մտաւ Աղթամար իբրեւ մի կաղ աշխար-
հական, «անգէտ գրոց և կարգալոյ», եօթն տարի
այդպէս ծպտեալ ծառայեց վանքին իբրեւ լուսարար,
և երբ եկան այնտեղ վաճառական մարդիկ մանրունք
ծախելու, նա գողացաւ Ս. Աջը և խաչալամը, և
պահ տուեց մի Զուղայեցի վաճառականի, և ճա-
նապարհ գրեց դէպի Զուղայ, Մի քանի օր յետոյ՝
ինքը Վրթանէս կղզուց հեռացաւ և անյայտացաւ,
ոտքի արուեստական կաղութիւնը չկար այլ ևս. նա
երազեց, հասաւ Զուղայ և Ս. Աջն առնելով ճա-
նապարհ ընկաւ դէպի Ս. Էջմիածին, Արդէն Զու-
ղայից մարդ էր ուղարկել Վրթանէս և յայտնել էր
Սարգիս կաթուղիկոսին Ս. Աջի վերադարձը. թէ
կաթուղիկոսն և թէ շատ եկեղեցականներ և աշ-
խարհականներ ելան դիմաւորելու Ս. Աջին, Նախի-
ջեանում հանդիպելով, եկեղեցական չքեղ հանգէս
կատարեցին և «պատուեալ փառաւորեցին զսուրբ
Աջն լուցմամբ պայծառ մոմեղինաց և բուրմամբ ա-
նուշահոտ խնկոց և զենմամբ խոյոց և զուարակաց»,
Նախիջեանից «աշխարհախումբ բազմութեամբ» ա-
ռան բերին Ս. Աջն և «հանգուցին ի սեպհական և
ի բնական ամթոռն իւր» Ս. Էջմիածին, Թէ կաթու-
ղիկոսն և թէ բոլոր եկեղեցական և աշխարհական
բազմութիւնն իրենց անհուն ուրախութիւնն յայտ-
նում էին նորանով, որ «բազում և անթուելի պար-
գևս բաշխեցին Վրթանէս եպիսկոպոսին, այլ և որ-
քան նուէրք և աջահամբոյր, զոր նուիրեցին ժողո-
վուրդքն սրբոյ Աջոյն, զայն ևս զբովանդակն շնոր-
հեցին Վրթանէս եպիսկոպոսին» Բացի այս պարգե-
ներից Վրթանէս եպիսկոպոսին շնորհուեցաւ արտօ-
նութիւն, քանի կենդանի է, ամթոռակալ մնալու
(տեղապահ), մինչև ծերութեան տարիները մնաց նա
արդարեւ Ս. Էջմիածնում, բայց վերջը տկարութեան
պատճառով հեռացաւ դէպի իւր հայրենի գիւղն
Օծոպ Նախիջեանի կողմերում, և այնտեղ իւր ազ-
գականների մօտ վախճանուելով, թաղուեցաւ Օծոպու
Ս. Աստուածածնի վանքում 1493 թուին, Ս. Էջմի-
ածնի միաբանութիւնն երախտագէտ հոգեով շարու-
նակեց պատուել նորա յիշատակը, Կաթուղիկոսներն
իրենց միաբաններով տարին մի անգամ գնում էին
Օծոպու վանքը, պատարագ էին անում, վանական-
ներին պաշտման դրամ էին բաժանում, և աղքատ-

* Նոտ. 4. 22).

ներին կերակրում էին Արթանէսի յիշատակի համար: *

Գ.

Արարատեան երկրի մեծ գերութիւնից յետոյ, որ տեղի ունեցաւ ԺԷ. դարի սկզբում, Ս. Աջը մի անգամ էլ տեղահան եղաւ: Այս անգամ Մեծն Շահաբասի հրամանով և իրար դէմ գծուած Դաւիթ և Մելքիսէթ կաթողիկոսների տուած առիթների շնորհիւ Ս. Աջը տարուեցաւ Ասպահան: Ս. Էջմիածնից մինչև Նոր Զուղայ հասցնելու համար Երևանու խանը նշանակեց զօրականներ, իսկ Ս. Աջին սպասաւորելու համար կարգուեցաւ և յատուկ քահանայ Յովհաննէս անուանով: Երբ որ Ասպահան քաղաքին մօտեցան, շահի հրամանով բոլոր Հայոց ազգը, որ այնտեղ բնակում էին, խաչով, խաչվառով, աւետարանով, խնկով ու մոմով և հոգևոր երգերով ելան Ս. Աջին դիմաւորելու և շատ պատուով բերին դրին «ի տուն Խօջայ Սաֆարին ընդ նշխարաց սրբուհւոյ կուսին Հռիփսիմեայ և ընդ այլոց սրբութեանցն, որք անդէն կային»: Միևնոյն ժամանակ շահը հրամայեց տանել Նոր Զուղայ և Ս. Էջմիածնի քարերը: 1614 թուին նոյն զգուշութեամբ և նոյն կարգով նոյն տէր Յովհաննէսի հրահրութեան տակ կաշու մէջ կարեցին և սայլերի վերայ բարձած Ասպահան հասուցին Ս. Էջմիածնի տաճարից հանած տասն և հինգ քար, որոնք նոյն պատուով ընդունուեցան և իրրեւ սրբութիւններ դրուեցան Նոր Զուղայի Խօջենց անունով եկեղեցու մէջ:

Քարերն և Ս. Աջը տանելու խորհուրդն այն էր, որ Նոր Զուղայում Նոր Էջմիածին շինուի, և այդ իսկապէս այն պատճառով, որ Նոր Զուղայի Հայերն աւելի իրենց հայրենական վանքերի, ուխտատեղիների, մանաւանդ Ս. Էջմիածնի, կարօտն էին քաշում: Նորա մտաբերում էին շարունակ, որ Էջմիածնումն է Ս. Լուսաւորչի Աջը, որով օրհնւում է Ս. Միւռնն և տարածւում ամբողջ ազգի մէջ, Շահաբաս գաղթականների խօսքերից հասկացաւ որ Ս. Աջի և Ս. Միւռնի պատճառով բոլոր Հայոց ազգն հնազանդում է Ս. Էջմիածնի Աթոռին և նորա կաթողիկոսին, ուստի նա կամենում էր Ս. Էջմիածինը փոխադրել Նոր Զուղայ, որպէսզի այնտեղ կաթողիկոս նստի, միւռն օրհնէ և Հայոց ազգը հաստատուի մնայ այնտեղ, «որովհետև Աջի և Էջմիածնի վերայ է կապուած բոլոր Հայոց ազգը»: ** Այս հեռատես խորհրդին յարմարուե-

ցաւ, կարծես, և քարերի ընտրութիւնը, Տեղերից հանեցին և Նոր Զուղայ տարան ընդ ամենը տասն և հինգ քար, որոնցից երկուսն այն քարերն էին, որ կազմում էին վէմ քարը, երեք բեմի քար, երկու բեմի հիւսիսային և հարաւային աստիճանների, մի հատ Իջման տեղի քար, մի հատ աւազանի քար, չորս հատ դրսի անկիւնաքարեր (վէմ անկեան) և երկու քարէ աշտանակներ Խղաբերից աւետարանի կերոնների համար:

Քսան և հինգ տարու չափ Նոր Զուղայում մնալուց յետոյ՝ 1638 թուին սեպտեմբերի քսանին Ս. Աջը վերադարձաւ Ս. Էջմիածին, ուր և մնում է մինչև օրս: Այս անգամ Փիլիպպոս Հաղբակեցի կաթողիկոսի (1633—1655 թ.) հնարադիտութեան և ջանքերին ենք պարտական: Ազգի հայրը, որ իւր եռանդուն գործունէութեամբ դեռ Մովսէս Գ. Սիւնեցու ժամանակից յայտնի ծառայութիւններ արաւ Ս. Էջմիածնին և չթողեց, որ Տաճկաստանի Հայոց մէջ առանձին կաթողիկոսութիւն հաստատուի Տարոնոյ Ս. Պարապետի վանքում, ոչ թէ խնայում էր Նոր Զուղայի Հայոց նուիրական մասունքներ, այլ կամենում էր վերականգնել Ս. Էջմիածնի կեդրոնական նշանակութիւնն Հայոց եկեղեցու համար, երկիւղ կրելով, որ չլինի թէ Ս. Աջի պատճառով Նոր Զուղայի վանքը կաթողիկոսարան դառնայ, իսկ Մայր Աթոռը զրկուի իւր աւանդական պատուից: Սակայն այսպէս չէին մտածում Նոր Զուղայեցիք, որոնք ընդգիմութիւն ցոյց տուին կաթողիկոսին և աշխատում էին խափանել Ս. Աջի վերադարձը: Նոքա ասում էին, թէ այս օտար երկրում այլասեռ ազգերի մէջ «ոչ ունիմք զնշան ինչ և առիթ հաստատութեան հաւատոյս» ոչ վանք, ոչ ուխտատեղի, ոչ սրբոց գերեզմաններ, ոչ սուրբ նշաններ, և ոչ էլ մեր հայրերի և պապերի դամբարաններ, «այլ միայն այս սուրբ Աջ է, զորոյ զհրաշագործութիւնս տեսանելով, ասում են, նորա ժաման զաւակաց մերոց, մնան ի հաւատս քրիստոսական»: Նոր Զուղայեցիք այն էլ էին ասում, որ Ս. Աջը բերուած է շահի հրամանով, նորա հրամանով էլ պիտի տարուի: Այդպիսի առարկութիւններից չթուլացաւ կաթողիկոսն, այլ Պարսից մեծամեծներին դիմելով և ընծաներ ու խոստումներ անելով, գրաւեց նոցա սիրտը: Ետոյ աղերսագիր տուեց շահին և նորանից ստացաւ արտօնութիւն Ս. Աջը վերադարձնելու Ս. Էջմիածին: Զուղայեցիք դարձեալ ընդգիմացան, թէ և Խօջայ Սաֆարի թոռները, որոնց տանն էր պահուում Ս. Աջը, դիմադրեցին, բայց հայրապետը բարկացաւ նոցա վերայ, նոքա Ս. հօր անէծքից վախենալով, հնազանդեցան, Վաթուղիկոսն և կեղեցական թափօրով նոցա

* Առ. Դաւր. Լ.

** Առ. Դաւ. ԺԷ.

տանից Ս. Աջը հանեց և դրեց Խօջենց եկեղեցին. մի կիրակի օր ինքը պատարագ արաւ, Ս. Աջը բացեց և ժողովրդի բազմութիւնն եկաւ համբուրելու. միւս օրն ժամանակ ընդդիմութիւնը շարունակում էին և չէին ուզում թողնել: Հայրապետն ստիպուեցաւ ծածուկ հանել եկեղեցուց Ս. Աջն, և տանել Ջուղայի վանքը: Այնտեղից տարաւ «Երևանցուց» մէջ, ապա բերելով մի քարվանսարայ, ուր Յոնայ գիւղացի Մարգար անունով մի վաճառականի յանձնեց, և ուղարկեց մինչև Թաւրէզ: Եւ այս ամէնը նա այնպիսի ծածկութեամբ կատարեց, որ Ջուղայեցիք չիմացան: Այս անելուց յետոյ՝ կաթողիկոսն ինքն էլ ճանապարհ ընկաւ դէպի Թաւրէզ և յիշեալ վաճառականից Ս. Աջն ստանալով բերեց հասուց Ս. Էջմիածին իւր սեփական աթոռը: * Ստեփաննոս վարդապետ Իլովացին, որ Լեհաստանի Իլով կամ Լեմբերգ քաղաքի մեծատուն հայերից մէկի տան զաւակ էր, և Նիկոլի յարուցած խռովութիւնների ժամանակ յատկապէս ուղարկուել էր Ս. Էջմիածին Հայոց եկեղեցու ողբով կրթուելու համար, 1657 թուին Ս. Լուսաւորչի աջի համար մի նոր պահարան շինել տուեց իրեն յիշատակ: Այդ պահարանը շինուած է արծաթից, վրէն կանքանդակներ, այն է Ս. Լուսաւորչի պատկերն հայրապետական զգեստով: Ս. Լուսաւորչի տաններկու չարքարանքներն և ծաղիկներն ու զարդերն ունի և այսպիսի յիշատակարան. «յաւուրս մեծի հայրապետի Ջուղայեցի տեառն Յակոբի թիւն Հայոց ըստ տումարի ՌՃԶ. ամի ի յիշատակ Ստեփաննոս Իլովացի վարդապետի նոր պահարան Աջոյ ձեռին սուրբ Գրիգորին Լուսաւորչի կազմեալ եղև Էջմիածնի առ ի պարծանս Հայկայ զարմի»: Պահարանի ձևն է մի բազուկ արմնկից մինչև մասների ծայրը. այնտեղ, որտեղ որ թաթը միանում է բազուկին, Ս. Լուսաւորչի Աջը զարդարուած է կրկին ապարանջաններով, որոնցից մէկը ոսկի է թանգապին ակներով զարդարուած. վերջինս շինուած է 1770 թուին իբրև յիշատակ Թիֆլիսեցի Մարիամ տիկնոջ: ** Այդ պահարանի մէջ ամփոփուած Ս. Աջը պահուում է այժմ Ս. Էջմիածնի տաճարին կից՝ Գէորգ Գ. կաթողիկոսի 1869 թուին շինած՝ մասանց խորանում, որն ապահովութեան համար փակուում է երեք բանալիներով: Այնտեղ Ս. Աջի հետ միասին պահուում են Հայոց եկեղեցու հին նուիրական սրբութիւնները՝ Ս. Գեղարզը, Կենաց փայտը, Փրկչի Մարգերութեան Ս. պատկերը, առաքելական և հայրապետական Ս. նշխարները, Ս. Հովսիսիմէի գագաթը, և

այլ բազմաթիւ Ս. նշանների, աջեր, խաչեր, աւետարաններ, եկեղեցական թանգազին սպասք և անթներ, զգեստներ և պատկերներ, Ուխտաւորների համար երբեմն հանուում են Ս. Աջն և այլ սրբութիւններն և դրում են Ս. Լուսաւորչի անուանը նուիրուած բեմի վերայ, ուր և կատարում են ջերմեռանդ հաւատացեալներն իրենց ուխտը:

Ի.

Ս. Լուսաւորչի և Ս. Աջի մասին այսքան համառօտելուց յետոյ՝ չենք կարող չտեսնել, որ դեռ Ե. դարից սկսած մինչև մեր ժամանակները մեծարանքի և երախտագիտութեան ջերմ արտայայտութիւններն Հայոց մէջ անսպաս են եղել՝ երևցնելու համար իրենց սէրն և հաւատարմութիւնն առ մեր Լուսաւորչին: Մօտ 1600 տարի շարունակ այդ զգացմունքը վառ է եղել Հայոց սրտերում, և այս իսկապէս այն պատճառով, որ Հայոց հոգեւոր պատմական կեանքի մէջ չկայ այնքան նշանաւոր և այնքան հանրամատչելի սրբութիւն՝ շօշափելի կերպով բոլորի սրտերն իրար հետ միացնող՝ ինչպէս Ս. Լուսաւորչի անունը, նորա մէջ մարմնացած է անցեալի քաղցր յիշատակներից ամէն բան: Այդ անունը շատ որոշ կերպով զարգացուցել և զարգացնում է մեր մէջ աղգային կրօնական գիտակցութիւն: Այդ անունը միացուցիչ ազդեցութիւն է ունեցել միշտ Հայոց մէջ, նոյն իսկ Հայոց Եկեղեցուց բաժանուածներն էլ այդ անունով են ձգտում միշտ հոգեւոր կապ պահել իրենց համարիւն եղբայրների հետ: Ինչո՞ւ, որովհետեւ Ս. Գրիգոր իւր հոգեւոր ազդեցութեամբ իշխում է քրիստոնեայ Հայոց պատմութեան բոլոր դարերի վերայ՝ Դեռ ԺԳ. դարում Յովհան Երզնկացին կենդանի ոգեւորութեամբ շեշտում է շարունակ Ս. Լուսաւորչի այդ միացուցիչ նշանակութեան մասին: Մի է, ասում է նա, Հայրն մեր, մի և միակրօն աղգն Հայոց, Հայաստանեայց Եկեղեցուն ուղղելով իւր խօսքը՝ «ի հատէ հասկ վերաբուսար, ի հասկէ շեղջ յօրինեցար, ասում է, և ի միոյ շառաւիղէ տնկեալ որթ արմատացար, յոգնակի ուռովք աճեցեալ և տարածեալ լցեր զտեղիս ի ծովէ մինչև ի ծով. ի միոյ հոգիւն է մեծ հօտ եղև զհոգիւն ապետին մեծի»: Այս միութեան գիտակցութիւնն այնքան որոշ է, որ Երզնկացուն շատ զարմանալի է երևում որ և է բաժանումն Հայոց մէջ, նա իրաւացի կերպով ողբում է այն առիթների վերայ, որոնք խանգարում են այդ միապաղաղ սերտ հաղորդակցութեանը մինևոյն հոգեւոր ծնողի զաւակների մէջ. «Ի միոյ ծնողէ բազմութիւն անթիւ զաւակաց ծնան, ասում է, և այժմ ի բազմութեանց

* Առ. Դաւ. ԴԾ:

** Շահն. Ա. 68:

Հարանց ոչ գոք ծնանեն և ծնելոցն ոչ դք դաստիարակէ զսնունդ օրինացն, Բաժանման և վարատման նպաստողներին աչքի առաջ ունենալով, «Ի բազում հովուաց ցրուեալ ճապարկեցար, ասում է, մոլորականք և թափառեալք ի լերինս, գաղանաբեկք և վիրաւորք ի գայլոց, յարօտս վնասակարս և մահաբերս ճարակեալ, պակասեալք և անբնակ ի դալար վայրէ ի սուրբ գրոց վարդապետութենէ, ի հանգըստարար ջրոյ անսնունդ, ի փարախոյ ժողովարանէ արտաքոյ, և ոչ գոյ քեզ հովիւ, որ կրկին գործեօք հովուէ, ունելով ի ձեռին ցուպ և գաւազան, ցպով ընդ գաղանան մարտնչել և գաւազանաւ զխաշինսն ուղղել»։ Հայոց Եկեղեցու այն ժամանակուայ թըշուառութեան այս պատկերին աւելի ոյժ տալու համար՝ Երզնկացին յիշում է և այն ողբալի վիճակը, որ Հայոց մարմնական ճոխութիւններն օտարները տարան և հայ ժողովրդին գերի վարեցին, Բայց այս ամէնը մտաբերելով հանդերձ՝ Երզնկացին բաղդաւոր է ճանաչում Հայոց Եկեղեցին. «Ի մեծն և ի գլխաւորական բարիսն երանելի ես և յոյժ խնդալի, ասում է նա, վասն զի ուղղափառ հաւատոյ լոյս ոչ նուազեցաւ, աղբիւր յատակ աւանդութեանցն քոց աղտաղտուկ ջուր օտարոտի ուսմանց ոչ պղտորեաց, յոսկի անբիժ հաւատոյն և յարծաթ լուսատեսիլ բանին պղինձ ժանտահոտ և կապար սեւթոյր ոչ գտաւ, Եւ այս բարեբախտութեան պատճառ և օժանդակ է հռչակում նա Ս. Գրիգոր Լուսաւորչին, որ է «գլուխ ամենայն բարեաց և հիմն կենաց յաւիտենականաց»։ *

Եթէ մի անգամ ուշադրութիւն դարձնենք մեր ազգի ընդհանուր վիճակի վերայ զանազան կողմերում, մենք կը տեսնենք, որ նիւթապէս այս կամ այն առաւելութիւնը կամ պակասութիւնը մէկդի թողած՝ բարոյապէս կամ հոգեպէս ամէն տեղ Հայերը մի կապով են կապուած իրար հետ, Մենք կասէինք՝ այդ կապը Ս. Լուսաւորչի անունն է, Ս. Լուսաւորչի Աջն է, որ միացնում կապում է բոլորին մի աթոռի հետ և մի և նոյն սրբութեան յօգով, Հեռու արեւմուտքում արդէն խորթացած լեհաստանցի Հայերի մէջ անգամ, որոնք հայկական ամէն բանը մոռացած են, դեռ պահում են Ս. Լուսաւորչի պատկերը, դեռ տօնում են Լուսաւորչի տօնը, դեռ ամէն ինչ որ «Լատինաց մէջ չկայ և Հայոց յատուկ է, զայն Լուսաւորչի կը սեփականեն», դեռ պատահական հայ ուղեւոր տեսնելիս, երբ իրենց բուն հայրենակիցներին բարեւ են ուղարկում «Լուսաւորչի պատրիարքին ձեռքը կը պագնեմ, ասում են, և իր օրհնութիւնը կը հայցեմ, մանա-

ւանդ ուրիշ Լուսաւորչի մայրապետաց բարեւներ տարէք» կրկնում են, Հայազգի օտարացած մայրապետի մէկը «վզէն կուրծքին վերայ կախուած՝ Գրիգոր Լուսաւորչի պատկերը պագնելով, սկսաւ լալ գրում է մի ուղեւոր, և սրտին խորէն հառաչանք մ'արձակելով, ըսաւ. Մենք Հայու երկրէն եկած ենք, հոս կը կորինք, . . . Գրիգոր Լուսաւորչի շարականներն ամենուն պարպն է, որ սովորին ու կարդան և այլն, Այն Հայերը, որոնք այսպէս օտարացած են համարւում արտաքուստ, նոքա դեռ պահում են իրենց մէջ Ս. Լուսաւորչի անուանը նուիրուած մատուռներ, խորաններ, եկեղեցիք, նորատօնը կատարելիս նախատօնակին բոլոր ժողովրդով երգում են նորան նուիրուած հայերէն շարականները, *

Այսպիսի անհուն ազդեցութեան շնորհիւ, անշուշտ, կը յարատեւէ միշտ, Ս. Լուսաւորչի զօրաւոր Աջը, որ դարեր շարունակ այդպէս կապած պահել է Հայոց սրտերն իրար հետ, ամէն ժամանակ, նոյն զօրութիւնը ցոյց տալով, կը ժողովէ իւր հոգեւոր զաւակներին «մի և միակօծ» հօտ կազմելու և բաժանման ու վարատման վտանգներից զերծ պահելու մի բաղմաւարտար նահատակ ժողովուրդ, Կ. Կ.

ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆԻԿՈՆ

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ.

— Անգլիոյ մայրաքաղաքում շինուող մայր եկեղեցու համար Քէնտոն եպիսկոպոսն ժողովարարութեան ելնելով շրջում է Եւրոպայում, Լեոն ԺԳ. պապը 25,000 ֆրանկ է նուիրել իւր կողմից, Այս հանգանակութեան դրամներից տղամարդկանց նուէրները պիտի յատկացնուին ս. սեղանը զարդարելու, իսկ կանանց նուէրները ս. Աստուածածնի մատուռը կառուցանելու համար:

— Հռովմում վախճանուեց նշանաւոր ծիրանաւորներից Լուդովիկոս Գալիմէրտին, որ շատերի կարծիքով պապութեան թեկնածուներից մէկն էր. Գալիմէրտին ծնուել է Հռովմում 1826-ին, ապրիլի 26-ին, կրթուել է Հռովմի Վոլլէջում, ապա մտել է նոյն քաղաքի հոգեւոր դպրոցն, իսկ 1858-ին ստացել է գիտնական աստուածաբանի աստիճան, այնուհետեւ հասնելով պատմութեան և աստ-

* Յուճ. Երզնկացի, Ներքող. Սոփ. Հայկ. Ե.:

* Ալթունեան Ար. Տեղեկագրութիւն Հայոց գաղթականութեան ողջ ի Մոլտո-վալաքիա, հունգարիա եւ Լեհաստան: 1877 Փոքշան:

ուածարանութեան դռնաբանին՝ կարգուել է ուսուցիչ պրոպագանդայի դպրոցում և ապա համալսարանում: Լեոն ԺԳ. պապի գահ բարձրանալուց յետոյ եպիսկոպոսացաւ և խորհրդականի պաշտօն սկսաւ վարել վատիկանում: 1882 թուից սկսած հրապարակախօսութեան նուիրուեցաւ և հիմնեց *Moniteur de Rom* լրագիրն: Հրապարակախօսութիւնից քաշուելով նշանակուեցաւ արտաքոյ կարգի եկեղեցական գործերի վարիչ և մասնաւորապէս անուն հանեց Վարդինեան կղզիների վէճի ժամանակ: 1887 թուին Գալիմբէտին պապի կողմից ուղարկուեց Բուլին Վիլհէլմ Ա-ի 90-ամեայ ծննդեան տօնախմբութիւնը շնորհաւորելու: Այս յանձնարարութիւնը կատարելուց յետոյ Գալիմբէտին նշանակուեցաւ առաքելական ներկայացուցիչ Վէննայում: 1893 թ. ծիրանաւորութեան աստիճանին հասաւ նա և քիչ ժամանակից յետոյ հռովմ կանչուելով՝ կարգուեց քահանայապետական հին թղթերի գիւմարի կառավարիչ և անգամ ծիրանաւորների ժողովի: Հանգուցեալը 28-երորդ ծիրանաւորն էր ըստ կարգի ձեռնադրութեան:

— «Կաթոլիկական տարեգրութեան» մէջ կարգում ենք հ. Շարմէտանի մի նոր նամակը մայիսի 6-ից, ուր նկարագրելով հայ քրիստոնեաների անտանելի վիճակը կրկին օգնութիւն է խնդրում յօգուտ այդ թշուառ հալածուածների:

— Նոյն շաբաթաթերթի մէջ հաղորդուած է, որ Փրանսիական նաւային ընկերութեան Կոնգո նաւով Ասորիքից Կ. Պոլիս եկած հայերին թուրք ոստիկանութիւնը ձերբակալել կամենալով՝ յարձակումն է գործել նաւի վրայ, բայց յետ է մղուել և առիթ է տուել Փրանսիական դեսպանութեան բողոքին:

— Փրանսիական կաթոլիկ թերթը հետեւեալ դժգոհութեան տողերն է գրում հասարակապետութեան նախագահի մասին. «Պ. Փ. Ֆօրն, որ իւր ի Տուրէն կատարած ուղևորութեան միջոցին մտքովը չէր անցկացրել մեր եկեղեցիքն այցելելու, Փարիզ հասածին պէս շտապեց ներկայ լինելու Դարի փողոցի եկեղեցու (ռուսաց) պաշտօնին»:

— Լեոն ԺԳ. պապն առանձին եռանդով աշխատում է անգլիկան եկեղեցու միութեան մասին, այդ միութեան կուսակից անգլիկացիներից նշանաւոր է լորդ Հալիֆաքսը, որին համակիր է և Գլադստըն, որ պապին մի ընդարձակ հետազոտութիւն է ներկայացրել անգլիկան եկեղեցու ձեռնադրութեան ընդունելի լինելու մասին: Այս ձեռնադրութեան խնդրի մասին մի գիտնական յանձնաժողով է կազմուած Հռովմում, որի աշխատանքներին ինքը պապն

է վերահսկում: Եկեղեցեաց միութեան մասին Լեոն ԺԳ. պատրաստում է իւր երրորդ մեծ կոնգակը, որ կը հրատարակուի յունիսի ընթացքում:

— Հունդարիոյ հազարամեկի առթիւ պապն երեք շրջաբերական է ուղարկել այդ երկրի եպիսկոպոսներին, որոնց մէջ աշխատում է ապացուցանել, որ Հունդարիան իր բարգաւաճումն կաթոլիկ եկեղեցուն է պարտական:

— Իտալական ազատամիտները խիստ վրդովուած են այն պատճառով, որ Լեոն ԺԳ. պապը յատուկ պատուիրակութիւն է ուղարկել Հաբէշներին Մենելիկ թագաւորին: Պատուիրակն է եգիպտական պատրիարք Մակարիոս եպիսկոպոսը, որ տանում է պապի ինքնաձեռագիր նամակը Հաբէշների թագաւորին, որից պապը խնդրում է քրիստոնէական անվրէժխնդիր ոգւով վարուել և Իտալացի գերիներին ազատել:

ՀԱՅ ԿԱԹՈՂԻԿ ԾԱՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հայ կաթոլիկութեան և նրա պատրիարքութեան պատմութիւնն ու ներկայ վիճակը նկարագրելով՝ Փրանսիական «կաթոլիկական տարեգրութիւնը» տալիս է բաւական շատ տեղեկութիւններ, որ կարող են հետաքրքրել և «Արարատի» ընթերցողներին, ուստի և քաղուածօրէն հաղորդում ենք այդ տեղեկութիւնները: Կաթոլիկ թերթը վերջացնելով իւր գունաւորեալ պատմութիւնը, ուր ճգնում է հայոց կաթոլիկոսութիւնը պապին հպատակ ցոյց տալ, հասնում է մինչև 1740 թուականը, որտեղից իսկապէս հաշուում է նա Կ. Պոլսոյ հայ կաթոլիկ պատրիարքութիւնն կամ Կիլիկիոյ կաթոլիկոսութեան սկիզբն: Այդ թուականից մինչև մեր օրերը հետեւեալ պատրիարքների ցուցակն է դնում:

- ա. 1740. Աբրահամ Արծիւեան կամ Պետրոս Ա. Աբրահամ:
- բ. 1750. Պետրոս Բ. Յակովբոս վարդապետ:
- գ. 1754. Պետրոս Գ. Միքայէլ:
- դ. 1781. Պետրոս Դ. Բարսեղ:
- ե. 1788. Պետրոս Ե. Գրիգոր:
- զ. 1815. Պետրոս Ջ. Գրիգոր:
- է. 1842. Պետրոս Է. Յակովբոս:
- ը. 1844. Պետրոս Ը. Միքայէլ Տէր Աստուածատուրեան:
- թ. 1867. Պետրոս Թ. Հասուն, ծիրանաւոր 1880:
- ժ. 1884. Պետրոս Ժ. Աղարեան:

Հայ կաթոլիկների նախին պատրիարքները նստում էին Լիբանանի Բզումէր վանքում և նրանց թեմն էր գլխաւորաբար Կիլիկիան և Ասորիքը: սկսած 1827-ից նրանք ճանաչուեցան պաշտօ-

նապէս և 1830-ին հիմնուեցաւ Կ. Պոլսի պատրիարքութիւնը, 1850 թուականին ճանաչուեցան Բըրուսայի, Էրզրումի, Տրապիզոնի, Անկիւրիոյ և Արզուի թեմերը, իսկ 1868-ին Քարբերդինը: Մնացեալ թեմերի հաստատութեան տարեթուերն են.

Ադանայինը 1827-ին, Հալէպինը 1835-ին, Մարդինինը (արքեպիսկոպոսութիւն) և Մարաշինը 1842-ին, Եգիպտոսի Ալէքսանդրիայինը (արքեպիսկոպոսութիւն), Վեսարիայինը 1858-ին, Մալաթիայինը 1861-ին, Մուշինը 1882-ին, 1890 թուականին սկսած Էրզրումի, Անկիւրիոյ, Սփաղ—Թոխաթի, Հալէպ և Դիարբէքի թեմերը կոչուեցան արքեպիսկոպոսական թեմեր:

Հայ կաթողիկոսների թիւն մեր դարում շատ աճեց, մինչ 1830-ին նրանց ընդհանուր թիւն էր 30,000, այսօր հաշուում են մերձաւորապէս 118,000 հայ կաթողիկոս, Տաճկաստանի Պարսկաստանի և Կովկասի սահմաններում:

Տաճիկ տէրութիւնն այժմ ճանաչում է հայ կաթողիկոս համայնքն ու սուլթանի բէր աթոք է, որ հաստատուում է Կ. Պոլսի պատրիարքը, արքեպիսկոպոսներն ու եպիսկոպոսներն հաստատուում են Փիւրմանով և կոչուում են մուրաբբաս, այսինքն՝ պատուիրակ, պատրիարքական փոխանորդներն ևս Փիւրմանով են հաստատուում և կոչուում են մուրաբբաս — վելիկի, Կաթողիկ թերթը աշխարհիս երեսի բոլոր հայ կաթողիկոսների թիւը հասցնում է մինչև 180,000 հոգու:

Բողոքական հայերի թիւն 69,000 հաշուելով՝ հայաստանեայց եկեղեցուն հաւատարմներին 1,739,000 հոգի է համարում Օսմանեան կայսերութեան մէջ, ուր սրանց յարաբերութիւնը մահմեդական բնակիչների հետ հետեւեալ տոկոսներով է յայտնում. Բաղէշում 130,000 հայ և 250,000 մահմեդական, այսինքն $\frac{1}{3}$, բոլոր բնակիչների, Վանում հայերը 21%, են կաղմում, Էրզրումում 20%, Սփաղում 17%, Դիարբէքիում 15%, Քարբերդում 12%, Անկիւրիայում 10%, Տրապիզոնում 4%, Ադանայում 60%:

Հայ կաթողիկոսների եկեղեցական վարչութիւնն ունի 18 թեմ և հինգ պատրիարքական փոխանորդութիւն, սրանցից 2 թեմ դուրս են Օսմանեան սահմաններից. Արգուի թեմը (12,000 հաւատացեալ) Ռուսաստանումն է, իսկ Սպահանի թեմը 2000 հաւատացեալով Պարսկաստանում:

Տաճկաստանի 16 թեմերը սոքա են.

1. Պատրիարքական թեմ Կ. Պոլսոյ, 10,000 ժողովուրդով, գրեթէ ամէնքն էլ Կ. Պոլսում

բնակուող, ունի 70 քահանայ, 14 եկեղեցի և մատուռ Կ. Պոլսում և 2 եկեղեցի Ասիայում:

2. Բրուսայի թեմը գտնուում է Խուզա՝ վենդիքեար վիլայէտում, ունի 4,000 ժողովուրդ, որոնք բաժանուած են 7 բնակավայրերում, առաջնորդը նստում է Քեօթահայում:

3. Անկիւրիոյ թեմը գտնուում է Անկիւրիոյ վիլայէտի մեծագոյն մասում, Ղոնիայում և Կաստամունիում: 11,000 ժողովուրդով, Անկիւրիայում կայ մի միջնակարգ դպրոց, որ կառավարում են քրիստոնեայ դպրոցների եղբայրները:

4. Կեսարիայի (Ղայսերի) թեմը բռնում է Անկիւրիոյ և Ղոնիոյ վիլայէտի հարաւային մասերն, չը նայելով իւր տարածութեան մեծութեան, միայն 4000 ժողովուրդ ունի:

5. Տրապիզոնի թեմը 5000 ժողովուրդ ունի, որ բնակում են նոյն վիլայէտում և Ամասիայում ու Մուրսուանում:

6. Էրզրումի թեմը կաղմում է նոյն վիլայէտի միայն մի մասը, ունի 10,000 ժողովուրդ, որ Էրզրումի Սանջակի հիւսիսային կողմումն են ապրում: Նորերս հիմնուած 30-ի շաւի քարոզութիւնները (mission), ուր գործում են 40 քահանայք, պատճառ են եղել շատերին դաւանափոխանելու եւ անելի եւս քաղմաթիւ դաւանափոխութիւններ են խոստանում. քրիստոնեայ դպրոցների եղբայր մի ծաղկեալ վարժարան ունին Էրզրումում:

7. Սփաղի եւ Թոխաթի առաջնորդութիւնք միացրած են, այս տեղ է յիսուսեանների հայկական քարոզչութեան կենդրոնը, ժողովրդի թիւն է 6000, բայց աճում է, հէնց նորերս մի զիւղ 350 տնից քաղկացած կաթողիկ է դարձել:

8. Զարբերդի կամ Խարպուտի թեմը գտնուում է Դիարբէքի վիլայէտի հիւսիսում և Մամուրէտ—Էլ—Ազիզում, ունի 6000 ժողովուրդ:

9. Վանի և Բիթլիսի վիլայէտները կաղմում են Մշոյ թեմը, որ 1882 թուից միացրած է Էրզրումի թեմի հետ, այս թեմն էլ ունի 6000 ժողովուրդ:

10. Մալաթիոյ կամ Մելիտինէի թեմը գտնուում է Մամուրէտ—Էլ—Ազիզ վիլայէտում, կաթողիկոսների թիւն սկսում է աճել, որովհետեւ ամբողջ զիւղեր կաթողիկանում են, առաջ ունէր 4000 ժողովուրդ:

11. Դիարբէքի թեմը գտնուում է այն

վիլայէտի արեւմտեան կողմում և ունի 5000 ժողովուրդ:

12. Մարդինի թեմն ունի 10,000 ժողովուրդ և ամփոփում է իւր մէջ Դիարբէքի ռեւոսուլի վիլայէտներն:

13. Հալէպի թեմ 9,000 ժողովուրդով:

14. Մարաշի թեմ 8,000 ժողովուրդով:

15. Ադանայի թեմ 3,000 ժողովուրդով:

16. Ալէքսանդրիոյ թեմ (Եգիպտոս) ունի 2000 ժողովուրդ Ալէքսանդրիայում և Վահիդէում:

Պատրիարքական հինգ փոխանորդութիւնները գտնուում են Երուսաղէմում, Ջմիւռնիայում, Բագդատում, Գամասկոսում, Բէյրութում և Դայր—էլ—Ջորում, որոնցից ոչ մէկն էլ 1000-ի չափ ժողովուրդ չունի:

Հայ կաթողիկէ քահանայից թիւն է 340, որոնք կրթութեան են երկու հոգեւոր դպրոցներում, որոնց մէկը Վ. Պոլսումն է, միւսը Լիւրանանի Բըզումմար վանքում: Ընտրեալ հոգեւորականները կրթութեմ են հռոմէում թէ Պրոպագանդայում և թէ հայկական դպրանոցում: և Փարիզում Սէն Սուլպիսում և կաթողիկէ համալսարանում:

Բացի աշխարհական քահանաներից կաթողիկէ հոգեւորականների մէջ կան և վանական կրօնաւորներ Անտօնեան և Մխիթարեան միաբանութիւններից: 1843 թ. սկսած Հասունի ջանքերով հիմնուած է և կոյսերի մի միաբանութիւն, որոնց կենդրոնը Վ. Պոլիսն է, սրանք իրենց նուիրել են կրթութեան գործին:

Կաթողիկէ ժողովրդական դպրոցների թիւն է 60, ունին չորս միջնակարգ վարժարան Մխիթարեանների ղեկավարութեան տակ և մի պատրիարքական Լեկէոն Ս. Գրիգոր Լուսաւորչի անուամբ: Հայ կաթողիկէ կըղերին մեծ աջակցութիւն են ցոյց տալիս կրօնաւորները, որոնք Փոքր Ասիայի բոլոր քաղաքներում տարածուած են և դպրոցներ ունեն: Փրանսիացի Եղուհիտները հաստատուած են Մարսուանում, Ամասիայում, Թոխատում, Սվազում, Վեսարիայում և Ադանայում, այս բոլոր քաղաքներումն էլ վարժարաններ ունին սրանք, նոյն տեղերում Փրանսիացի կոյսերը աղջկանց դպրոցներ են պահում, ուր քրիստոնեայ մանկունք դաստիարակում են առանց դաւանութեան խտրութեան:

Կաթողիկէ հայերի յարաբերական թիւն միւս հայերի վերաբերութեամբ, ըստ բնակավայրերի հետեւեալն է. Հալէպում հայ կաթողիկէների և լուսաւորչականի թիւը գրեթէ հաւասար են միմեանց, Դիարբէքիում 6 հային մի կաթողիկէ է գալիս, Ա-

դանայում 7-ին մէկը, Անկիւրիայում 9-ին մէկը, Էրզրումում 10-ին մէկը, Սվազում 12-ին մէկը, Տրապիզոնում 22-ին մէկը, Քարբերդում 31-ին մէկը, Բիթլիսում 32-ին մէկը, Վանում 80-ին մէկը: Սրանից հետեւում է, որ բուն Հայաստանում կաթողիկէութիւնն յաջողութիւն չունի, մինչ հեռուոր գաղութներում և Վիլիկիայում նա բաւական աշխարհակալութիւն է արել:

ՕՐԹՈՂՈՒՔՍ ԵՎԵՂԵՑԻ.

ՏԻՆՉԵՐԱԿԱՆ ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹՅՈՒՆ.

— 2ը նայելով Անթիմոս պատրիարքի միջամշտութեան և պետութիւնների խորհրդներին՝ Կրետացիք ապստամբեցին և այժմ չերբէզ Աբգուլլահ փաշան իւր թրքական բաշիրողուկների և կանոնաւոր զօրքի բանակով սկսել են ընկճել նրանց: Առ այժմ ապստամբներն յաջողութիւններ են ունեցել և կղզին հռչակել են յունական թագաւորութեան մասն: Սովորական թրքական կոտորածներն սկսուել են. խաղաղ գիւղերի և դաշտերի բնակիչները սրախողոտող են լինում թուրք բաշիրողուկներից, գերերջանիկ Անթիմոս պատրիարքն յիշում է անշուշտ անցեալ տարուան հոկտեմբեր—դեկտեմբերի արհաւիրքները Հայաստանում և իր անձին եղած պատիւները:

ՌՈՒՄԱՆԱԿԱՆ ԵՎԵՂԵՑԻ

— Ռումանական եկեղեցու խաղաղութիւնն ևս վրդովուել է, երկրի կառավարութիւնն անցնելով ազատամիտ — Ռուսասէրների ձեռքը, Ռումանիոյ Մետրոպոլիտ Գեննագիոսի թշնամիք ոյժ են ստացել և կառավարութեան աջակցութեամբ կամենում են նրան վայր գլորել իւր գահից, Գեննագիոս մետրոպոլիտն ընտրուած է պահպանողական կուսակցութեան միջոցով, իսկ այժմեան կառավարութիւնն հաշտ չէ նորա հետ, ուստի կրթութեան պաշտօնէի հրաւիրանք ժողովուել է ռումանեան սինօքն, որ 12 անգամ ունի, սրանցից 3 են միայն Մետրոպոլիտին կուսակից, Սինօքը դատաստանի տակ է ձգել մետրոպոլիտին և վճռել է զրկել նորան բոլոր պատիւներից ու պաշտօններից ու փակել մի վանքում: «Վէօլնի լրագրի» թղթակցի ասելով այս ամէնը հետեւեալ է քաղաքական խարդաւանանքի, որ պարզ երևում է եղած մեղադրութիւններից իսկ, Գեննագիոսին մեղադրում են իբրև ընչասէր, սիմոնիական և ծիսական նորամուծութեանց հեղինակ, ապացոյց են բերում, որ Գեննագիոսը առաջնորդ եղած միջոցին 400 եկեղեցի է օծել և այդ միայն նորա համար, որ աջահամբոյրներ ստանայ, Յիրաւի

որ «ձիւնից սպիտակ լինելն» անգամ չէ ազատում զրպարտութեան բռնից, ո՞վ կարող էր գուշակել, որ Աստուծոյ տներ բազմացնելն ևս յանցանք է եղել:

ԱՌՂԱՐԱԿԱՆ ԾԱԾՂԵԾՆ.

— Մակեդոնիայում զրգումունքները շարունակուում են, յեղափոխականները դո՛՛հ չեն նոր բարեփոխութեան ծրագիրներէից, Ուզկիւբում յոյն ժողովուրդը զրգումուել է բողոքների դէմ եկեղեցում աղմուկներ է հանել սլաւերէն պատարագը խանգարելու համար, Բոլղար առաջնորդը փակել է եկեղեցին և դիմել է տաճիկ կառավարութեան անջնջութեան:

ՌՈՒՄԱՑ ԾԱԾՂԵԾՆ.

— Թագադրութեան փառաւոր հանդէսներից յետոյ կայսերական շնորհներին արժանացան բացի աշխարհական պաշտօնեաներից և օտար ներկայացուցիչներից ևս և բոլոր ուսու հոգեւորականները մետրոպոլիտներից սկսած մինչև քահանաները, Այս առաջին անգամն է, որ Թագադրութեան հանդիսի առթիւ շքանշաններ շնորհուեցան նաև օտարազաւան և այլակրօն հոգեւորականներին, որ ցարդ սովորութիւն չէր, այս առթիւ հայ եկեղեցականներից կայսերական շնորհներին արժանացածների ցանկըն արդէն իսկ հրատարակեցինք նախընթաց համարում:

— Վերջին ժամանակներս ուսաց մամուլի մէջ խղճի ազատութեան մասին առանձին կերպով է խօսուում. աչքի ընկնող երեւոյթն է, որ այս նուագ խղճի ազատութիւն է պահանջուում և ուսու աղանդաւորների համար, Լրագրական քննութեան առարկայ եղաւ այս խնդիրն այն օրուանից, երբ իշխան Ուխտումսկու թերթը պաշտպան կանգնեց հարաւ արեւմտեան կաթոլիկներին, որոնք առանձին ճնշման տակ են գտնուում լեհական ապրտամբութիւնից սկսած, Այս պաշտպանութիւնը առիթ տուաւ «Նովոյէ Վրէմիային» պաշտպան կանգնել ուսու աղանդաւորներին, որոնք զրկուած էին Թագադրութեան ուրախ տօներին հեռու մնալ բոլոր հանդէսներից, մինչ բուլղարական լամաներն անգամ մասնակցում էին Թագադրութեան հանդիսին, Ամենից աւելի առաջ գնաց այդ խնդրում «Նէդելիա» շաբաթաթերթը, որ անպայման խղճի ազատութեան կուսակից է և այժմեան օրէնսդրութիւնը կիսատ է համարում: Արտասահմանեան կըրօնական թերթերն ևս խօսեցին այդ խնդրի առթիւ և յատկապէս լուսերական թերթերը գոհութիւն յայտնեցին, որ Ըուրջբալթեան երկիրներում այլևս յաճախ չեն պատուարներ զատերն ու դատա-

պարտութիւններին և դատապարտեալներին ներումն է շնորհուում հրովարտակով, Առանձին աչքի է ընկել և ուսու մետրոպոլիտի այն ճառը Թագադրութեան միջոցին, որի մէջ ո՛չ մի կերպ ակնարկութիւն չը կայ այլ դաւանութիւնների մասին:

Ինչպէս արտասահմանեան թերթերից մին հաղորդեց, այդ ամէնի պատճառն է նորին Մեծութիւն Նիկոլայ Բ. Կայսրը, որ խղճի կատարեալ ազատութեան տիրապետութիւն է ցանկանում Ռուսիայում:

— Հարաւ արեւմտեան նահանգներում օրթոդոքս քարոզութեան նպաստում է և այն հանգամանքը, որ վերջին ժամանակներս առանձին խնամք է տարուում խառն ամուսնութիւններից ծընուած որբերի կրթութեան համար:

— Ս. Սինոդի հրամանաւ պիտի գրագիտութեան դպրոցներ բացուին բոլոր ծխական եկեղեցիներին կից առանց ուշադրութիւն դարձնելու այն հանգամանքի վրայ թէ կա՞ն այն տեղերում աշխարհական և հոգեւորական ուսումնարաններ:

ԱՆՊՂԻԿԱՆ ԾԱԾՂԵԾՆ.

— „Allg. Evang. Lath. Zeit. № 23. հաղորդում է, որ Լեոն Թ. Գ. պապի նշանակած յանձնաժողովը, որ պիտի քննէր անգլիկան եկեղեցու ձեռնադրութեան ընդունելութեան խնդիրն, արդէն աւարտել է իւր աշխատանքն և յանգել է բացասական եզրակացութեան, ուրեմն կաթոլիկներն անվաւեր և առաքելական շնորհից զուրկ պիտի համարեն անգլիկան եկեղեցու ձեռնադրութիւնը, Այս եզրակացութեանը սպասում էին և անգլիացիք, որոնց ստուար մեծամասնութիւնը հակառակ է պապական միութեան գաղափարին:

— Անգլիացիք միջին Ափրիկէում մեծ յաջողութեամբ կուուում են գերեվաճառութեան դէմ ու այս տարուան կռիւների մասին հրատարակած կապոյտ գրքից կարելի է այն եզրակացութեան գալ, որ միջին Ափրիկէում գերեվաճառութեան հետ նրանք կը վերջացնեն և այն արաբներին ու տեղացի գլխապետներին, որոնք այդ ստոր գործով են պարապում:

— Անգլիացի եկեղեցականներն անգուլ եռանդով շարունակում են հալածուած հայերի մասին քարոզութիւն. աղօթքներ և ժողովարարութիւններ են տեղի ունենում միացեալ Թագաւորութեան համայնքներում: Անգլիայի եկեղեցականների այս ընթացքը մի կատարեալ հակապատկեր է անգլիական կառավարութեան շահախնդիր ընթացքին:

ԱՌՂՈՔԱԿԱՆ ԵՎԵՂԵՑԻՆ

ԳԵՐՄԱՆԻԱ

— Ոչ մի տեղ հոգեգալուստն այնպէս չէ սօնուում, ինչպէս Գերմանիայում: հոգեգալուստն ընդհանուր ժողովրդական տօն է Գերմանիայում: Առ հասարակ բոլոր դպրոցական հաստատութիւններն այդ տօնի առթիւ երկարատեւ արձակուրդներ են ունենում: ամառային արձակուրդներն այնտեղ հոգեգալուստեանն են սկսում: Հանգստութեան և ազատութեան օրերը Գերմանիայում գիտեն սակայն օգտակար կերպով տօնել: բոլոր ընկերութիւններն այդ տօներին են կազմում իրենց համաժողովներն և իբրեւ կենդրոն ընտրում են ամենայն տարի մի նոր ժողովատեղի, որով և առիթ են տալիս իրենց անդամներին գիւրութեամբ ճանապարհորդելու: Սովորաբար ամեն մի քաղաք առանձին պատիւ է համարում մի ժողով հիւրասիրել, ուստի երկաթուղիներն իջեցնում են ուղևորութեան դները, քաղաքները հիւրանոցներ են վարձում, հանդէսներ են կազմում, մասնաւոր քաղաքացիք քաղցրութեամբ հիւրընկալում են ժողովների անդամներին և ամենայն կերպ դիւրացնում են իրենց հիւրերի կեանքը:

Այս տարի հոգեգալուստեան տօներին աւետարանական—սոցեալականների տարեկան ժողովը տեղի ունեցաւ Հտուտգարտում, Համընդգում ժողովրդական դպրոցների ուսուցիչների և ուսուցչուհիների ժողովը, Ալէնում միջազգային բանուորների ժողով, կանանց ժողովը Վասսէլում, պատմաբանների ժողովն Բրէմնում և շնչ. Առանձին ուշադրութեան արժանի էր «աւետարանական—սոցեալական» VII. ժողովն Հտուտգարտում, որ ինչպէս սպասուում էր շատ բազմամարդ և բազմադիւն էր: Ամէնքին հետաքրքրում էր Վիլհելմ կայսեր այդ ընկերութեան դէմ ուղղած հեռագրի քննութիւնն:

Աւետարանական ընկերավարների նպատակների և կազմակերպութեան մասին երկարօրէն գրուել է անցեալ տարուան Արարատում, ուստի մեր ընթերցողները ծանօթ են այդ շարժման հետ, որ այժմ մեծ ընդարձակութիւն է ստանում ամբողջ Գերմանիայում: Ժողովին մասնակցում էին շատ անուանի պրօֆէսորներ և եկեղեցականների, բացակայ էր միայն այդ շարժման պարաղլուխ Հտէօկէրը, որ կայսեր հեռագրից անձնապէս վիրաւորուած, բարեւոյ էր համարել հեռանլու ժողովից: Վարձատես քաղաքագէտները կարծում էին, որ կայսեր հեռագիրը կը սպանէ աւետարանական ընկերավարների շարժումն, սակայն Հտուտգարտի ժողովն հակա-

ռակն ապացուցեց, ժողովին մասնակցել են բանուորների ընկերութեան ներկայացուցիչներ, որոնց ուղարկող ընկերութեանց անդամների թիւն 52,000-ի է հասնում:

Հտուտգարտի Կոնգրէսը նախ և առաջ պաշտպան հանդիսացաւ Հտէօկէրին, նրա հասցէին ուղղուեցան քաջալերիչ հեռագիրներ:

Յայտնի պատուր նաուամանը մի ղեկուցողի կարգաց, որի մէջ աւետարանական բանուորների ընկերութեանց կազմակերպութեան մասին էր խօսում, այս ղեկուցողին աւարտեց նաուամանն հետեւեալ խօսքերով: «Եթէ Վիլհելմ Բ. կարծում է որ քրիստոնէական—սոցիալականութիւնը յիմար բան է», մենք յոյս ունենք ժամանակով ապացուցանելու նրա խորին նշանակութիւնը տէրութեան բարգաւաճման համար... Նաուամանից յետոյ խօսեց Բեռլինի պրօֆէսոր և քարոզիչ Բարոն Սոգէն. «Ընկերական գործունէութեան հոգեւոր պաշտօնեաների, նրա իրաւունքներն ու սահմանները», ճառախօսի կարծիքով եկեղեցին մեծ դեր ունի ընկերական խնդիրների մշակութեան մէջ: Այս ծրագրով ընթանալով ճառախօսը խոստանում է եկեղեցու համար համակրութիւն վաստակել միլիոնաւոր ժողովրդների մէջ, եթէ դրանով եկեղեցու պաշտօնեայք անհաճելի անգամ լինին վերին տասն հազարին (աղնուականներին): Բացի այս ճառից բաղմամբիւ ղեկուցագրեր կարդացուեցաւ գործնական ուղղութեամբ:

— Գերմանական եկեղեցական թերթերից մի քանիսն այս տարուան սկզբից առանձին եռանդով պաշտպանում են հալածուած հայերին, այս խնդրի համար գովելի է մանաւանդ „Christliche Welt“ շաբաթաթերթի ջանքերն, որի իւրաքանչիւր համարում մի պաշտպանողական յօդուած կայ հալածուած քրիստոնէից համար: Նոյն թերթն և ժողովարարութիւններ է ձեռնարկել հայոց օգտին, որի արդիւնքը տասնեակ հազար մարդի է հասնում: Մի այլ առիթ առաջ կը բերենք այդ թերթի հայոց նուիրած յօդուածների ցանկն. առ այժմ յիշենք միայն մի գլխաւոր հարցումն, որ նոյն թերթի մէջ կարդում ենք. «Ինչու Վիլհելմ կայսրն մի զօրաւոր պաշտպանողական խօսք չասաց հայոց համար»: մի նման հարցումն տալիս է յայտնի աստուածաբան Բայշլադ պրօֆէսորն մի այլ թերթում. «Ինչո՞ւ մինչև այսօր գերմանական Ռայխստագում մի համակրական խօսք կամ հարցումն չեղաւ հայոց համար»:

Այս երկու հարցումներին կտրծես պատանխան է վերջերս Կրէտէի առթիւ Բիսմարքի բերան

Համբուրգի լրագրի մի յօդուածը, որի մէջ նա յայտնում է, որ Գերմանիայի հոգը չէ ամենեւին թէ թուրքերն ու կրետացիք միմիանց կը կոտորեն, Գերմանիան չա՛հ չուէր Կրէտէում ուստի բոլոր կրէտացիների թափած արիւնն չարժէ մի գերմանացի առողջ նաւաստու ոսկրին, Յակամայից հաստատել պէտք է պրօֆ. Բայշլադի այն խօսքը՝ թէ գերմանացի սպաները թուրքի բանակը կրթել են, որ անզէն քրիստոնէից արիւնը թափել կարողանան, եթէ այդպէս մտածէին միւս քրիստոնեաներն ևս անշուշտ բաժան բաժան եղած և ոտքի տակ տրորուած Գերմանիան այսօր մեծ պետութիւն չէր լինիլ, բայց փառք Աստուծոյ, որ բոլոր քրիստոնէից սիրտն երկաթից չէ, ինչպէս երկաթի կանցլէրի սիրտնէ։

45 - ին մայիսի։

Ն. Բարամանց.

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ.

ՈՂԲ ԽԱՉԱՏՐՈՅ ԿԵԶԱՈԱՒՈՅՆ
ՎԱՍՆ ԻՇԽԱՆԱՅՆ. *

Ձայս ահագին աւուրս, որ հասար, ժամանակիս որ պատահեցաք,
Ձքաղցր Արարիչն դառնացուցաք,
Ձերկիրս արեամբ մեղաւք ներկեցաք,
ՁՄայրն Աստուծոյ մեր տրամեցուցաք,
Ձմեր քարեխաւսն քարկացուցաք,
Ձեկեղեցեաց դռունս փակեցաք,
Ձկանոնական գիրն մոռացաք,
Մեք մեր ծեռաւք մեզ դարձնեցաք,
Հայնոյութեամբ զքերանս լցաք,
Թանգեղ չարիքս շաղախեցաք,
Ձաւազանին խորհուրդն ուրացաք,
Ձկիրակին սուրբ ոչ պահեցաք
Այլ շար գործաւք մեր պատահեցաք
Ձժամն եւ զաղաթս քնաւին մոռացաք
Ի պատարագն անգամ չնայեցաք
Ձոմիւ հաւտին քամբասեցաք,
Վարդապետաց հակառակ կացաք,
Ձհարս եւ զմայրս վիրաւորեցաք,
Ձազգ եւ զագինս ի մէջ վարեցաք,
Ձողորմութեան դուռն փակեցաք,
Ձորքն եւ զայրին անյագ դատեցաք,
Ձխաշն եւ զաղորդն զայրացուցաք,
Ձեկեղեցին սուրբ քամահեցաք,
Ժաղը եւ նախատ քազմաց մեք եղաք,

Յերկաթ եւ ի նեղ զընդան մեք մտաք,
Յաղքատութիւնս որ ժամանեցաք,
Այս մեծ դարիս որ հանդիպեցաք,
Ի ծեռն շար ազգի գրաւեցաք,
Բժիշկ չունինք ցաւիս որ դիպաք,
Ձմեր քարեքարն անյայտ կորուսաք,
Եւ այլ չունինք իսկի մեզ ծարակ,
Խիստ արժանի էաք զինչ եղեաք,
Վասն շարեացն որ մեք գործեցաք,
Ազնեան մեզ ի նեղութեան մերում
Աստուած աղաչեմք։

Մեռան իշխանքն մեր ցանկալի,
Ու իւրեանց որդիքն ի տղայ հասակի.
Սուգն տիրեաց մեզ իսրայէլի,
Լաւ է՝ աղաղակն մեծ. հոսքելի,
Մաղոն սիրած մեծ Ապաղանի,
Գոված ընտիր յաւէն հանդիսի,
Ձաչեղոք բաց զինչ Դամասկոսի,
Տես՝ զգաւառն ի յերերմանի.
Ձեկեղեցիքս ի մեծ վտանկի
Ու զքահանայքս ի տարտարոսի,
Ձիւթութեւ Բուդայն յարեան հալալի,
Ձիւր աննման պատկերն ի մոկերի,
Ձարքայն չիշխեմ յիշել զվրացի,
Ձատլաս երեսն Դեմետրէի,
Որ դեռ քրտունքն ի վայր կուվաթի,
Սիրտն քաշած ու դեռ կենդանի,
Ձպարոն Պոզն ըզարդ հեծելի,
Որ զերկաթի դուռն տանէր փոշի,
Աջու քազուկ էր նոր սիւնի
Հիմն հաստատ հայոց հաւատի,
Եւ զիւր որդիքն զարմանալի
ՁՄկրտի՛մս զվասակ զկորիւնքն առիւծի,
Ձայն զարաւորն ի պատերազմի
ՁԱմիր հասան քազուկն քաջի
ՁՏարսայի՛մ զարմն վեհազգի,
Ձեղքայր մեծին որ Սմբատ կոչի,
Որ պատուեցան ի դուռն արքունի,
Այժմ որ անունն էր Մանկու Ղանի,
Ձհասանն յիշեմ զիշաչնեցի,
Որ մականունն էր Քալալ Դմալի,
Ձմիւս հասանն, զորդի Դօփի,
Ձհաւատարիմս եւ զերկիւղալի.
Հայնց ուրնդնակ էր ինքն յատենի
Քան զՔրիստոսի նշանն ի բեմքի:
Աւախ թէ զորն ասեմ ի լալի
Ձայն հին ու նորին ի գերեզմանի,
Վայ զմնացորդս սուտ կենդանի
Մակար չէաք ծնեալ յաշխարհի,
Արդ գերեցաք ու խիստ արժանի
Մեր գերեզարձին չեն ի մեջի
Ազնեամեզ ի նեղութեան մերում
Աստուած աղաչեմք։

* Տես Գանձարան հմր. 167, դրուած ԶԺԵ. (1466) թուին. ՅԱՐԵՆԷ. (Թ. ՃԻԹ):

«ԱՐԱՐԱՏ»-Ի ԽՄԱՍԳՐՈՒԹԵԱՆ.

Խոնարհաբար խնդրեմ հաճեցէք «Արա-
րատ»-ում տպագրել իմ մօտ գտնուած, ներ-
կայ դարուս մեր Ազգային և Եկեղեցական պատ-
մութեան համար կարևոր, մի քանի վաւերա-
կան և մինչև այժմ անյայտ մնացած թղթե-
րի ցուցակը, ապագայի յարմարաւոր դիպուա-
ծին թողնելով նոցա ամբողջական հրատարա-
կութիւնը:

Եջնոյ վ.

Ահաւասիկ այդ ցուցակը.

Ա. 1802 թ. ապրիլի 18-ին, Երևանու
հայ ժողովրդի կողմից, 40 տկանաւոր քաղա-
քացիների ստորագրութեամբ և կնքով դրօշ-
մած, մի գրութիւն ուղղած ընդր Ռոսսիա-
տանու հայկազնեայց Առաջնորդ եւ ծայրագոյն
նուիրակ Տէր Եփրեմ Սրբազան արքեպիսկո-
պոսին, որի մէջ ողբալով Մայր Աթոռի վիճա-
կը և նկարագրելով նորա հօտի տառապանք-
ները եկեղեցիների յափշտակութիւնն ու աւե-
րումը պարսիկների երեսից, և սուրբ գահի
ընդհարձութեան միաբանութեան ցան ու ցիր
տարազրութիւնը Դաւիթ կաթողիկոսի հա-
լածանքի և մատնութեան պատճառով նորա
աջակցութիւնն են խնդրում իրենց վիճակի թե-
թեւացման և Մ. Աթոռի բարեօրոշման համար:

Բ. 1808 թ. ապրիլից մինչև օգոստոս ա-
միսների ընթացքում Դանիէլ կաթողիկոսի
կոնդակների պատճէնը, որոնք ուղղուած հե-
տեւեալ անձանց 1) առ Թուրքի Սալաթեանց,
2) առ Հաղպատու մովրով պարոն Մարտիրո-
սըն. 3) յԱստրախան առ ազայ Աբրահամ
Խաչատուրիչն, 4) յԱստրախան առ Նիկողայ
Իւանիչ Աղաբաբով, 5) առ հասարակութիւնն
Աստրախանու վասն նեղութեանցն առդիպե-
լոց նոցա ի ժանդախտէ, յարգելանաց վաճա-
ռականութեան, և այլ և այլ դիպուածոց. 6)
վասն գանձանակին նոստանդնուպոլսոյ. 7) կոն-
դակ օրհնութեան ի Գրիգորիօսով քաղաքն,
ևս և ի Ղաթ և յամենայն վիճակն. 8) առ
նայսն ամենայն Ռուսաց վասն զԵփրեմ արք-
եպիսկոպոսն կարգելոյ Առաջնորդ ի վերայ Ու-
ռումէլու. 9) առ նայսն վասն Գրիգոր Սեւա-

կըրին. 10) առ Կուտովիչն. 11) կոնդակի վե-
րայ Ուլահ Բուղդանու. 12) առ Կուտովիչն
վասն Եփրեմ սրաբաղանին:

Գ. Եփրեմ կաթողիկոսի կոնդակների
պատճէն. 1) կոնդակ նուիրական, որ զրեցաւ
վասն Դիարբեքիւրու ի գնալն Գրիգոր եպիսկո-
պոսին. 2) կոնդակ վասն Թիֆլիզու նուիրա-
կութեանն մնացորդի, յաղագս Մինաս եպիս-
կոպոսին ի վերադարձուցանելն զնա. 3) Թուղթ
առ Մարտիրոս եպիսկոպոսն Զմիւռնիոյ. 4)
առ Տօրմուռուֆն. 5) առ Թիֆլիզու կուպեր-
նատօրն. 6) կոնդակ վասն ս. Իրուսաղէմայ
Մկրտիչ վարդապետին. 7) կոնդակ վասն Ռու-
սաստանու առաջնորդ կարգելոյն զԅովհաննէս
արքեպիսկոպոսն Վաղարշապատցի. 8) կոնդակ
նուիրական ի վերայ ժողովրդեանն Ռուսաս-
տանու. 9) կոնդակ առ Պաղտատար ոմն վասն
կայից հանգուցեալ Ղուկաս արքեպիսկոպոսին:

Դ. Յովհաննէս Ը. կաթողիկոսի կոն-
դակներ. 1 ուղղած Սիմէօն Բզնունի, Գրիգոր
Արղուինցի արքեպիսկոպոսներին և նոցա հա-
մախօհ միաբաններին 1833 թ. նոյեմբերի
23-ին. 2) ուղղած Սիմէօն Բզնունի, Գրիգոր
Արղուինցի, Նիկողայոս Տ. Մարուգեան եպիս-
կոպոսներին և Յովհաննէս Ղրիմցի, Գէորգ
Տաթևացի, Ստեփաննոս Արարատեան, Յով-
հաննէս Շահխաթունեան և Մարտիրոս Շա-
հաղիգեան վարդապետներին. նոյեմբերի 20.
1833 թուին. 3) Յանուկ Սիմէօն արքեպիս-
կոպոսի Բզնունեան. Մարտ. 2. 1835 ամի:

Ե. Թուղթ առ Յովհաննէս կաթողիկո-
սըն. № 2. 21 նոյեմբ. 1833 ամի ստորագրու-
թեամբ Սիմէօն, Գրիգոր, Նիկողայոս եպիսկո-
պոսների և Յովհաննէս, Գէորգ, Ստեփաննոս
Յովհաննէս և Մարտիրոս վարդապետների
(պատճէն):

Զ. Շրջաբերական թուղթ վիճակաւոր
Մ. Աթոռի Բարձրագոյն Խորհրդարանի ան-
դամներից, որով յատնում են նոցա ի զիտու-
թիւն Եփրեմ կաթողիկոսի Ղարաբաղում
երեք տարի շարունակ ուշանալու և Մ. Ա-
թոռը անհնարին պարտքերի տակ թողնելու

և Հայրապետական դահլից հրաժարուելու մասին: 1824 թ. հոկտ. 24. (պատճեն):

Է. Ներսէս արքեպիսկոպոսի ինքնագիր նամակը Յարութիւն վարդապետին Քիշնեից 1828 թ. դեկտ. 29-ին:

Ը. Աղուանից իսրայէլ կաթողիկոսի կոնգակը Մելիք Ադամին (չունի թուական), որով իւր երախտապարտութիւնն է յայտնում Մեղիքին, որ օգնել է իսրայէլին կաթողիկոսական Աթոռը ժառանգել:

Թ. Լիւմ անապատի միաբանութեան կողմից աղերս առ ընդհանրական կաթողիկոսն Ամենայն Հայոց (անունը թիւը անյայտ), որով խնդրում են պատրիարքի օժանդակութիւնը վանքը պարտքից ազատելու համար:

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ.

Դ Է Ր Ս Ի Մ .

(Շարունակութիւն եւ վերջ.)

Ան և Դիվրիկ Դերսիմի մօտ լինելուն փոքր աղնարկ մի ևս այս տեղի ժողովրդեան վերայ կը ձգեմ, յենլով ինչ ինչ զրոյցներու:

Անայ հայ ժողովուրդն ի վաղուց սովորած է պանդխտութիւնն. շնորհիւ քանի մի աղաներու, Պօլսոյ մէջ մեծ տեղ բռնած էին. Ակնցոց մէջ կը տեսնուի վերին աստիճանի շահամուծութիւն. սակայն սորա փոխարէն չտեսնուիր ժլատութիւն. պատուաբեր ծախքերու համար նա առատաձեռն է, հացկերոյթներու, զուարճալի հանդէսներու կը մասնակցի. Շահամուծութեամբ ալնցին շատ տեղ կը համեմատեն Բաղիշեցւոյն. սակայն Ակնցին աւելի պարզ է և միամիտ քան Բաղիշեցին. Արդէն ժողովրդեան հնարած զրոյցներն (անեկդոտ) դարերու ընթացքի մէջ սրբազրուած փաստեր են ժողովրդեան յատկութեան, առ այս մի քանի զրոյց առաջ կը բերեմ Դիվրիկցին կասէ—Ակնցին քիչ մօից շատ տեսակ կերակուրներ շինել գիտէ, ալնցուն մէկը $\frac{1}{2}$ օխայ միս կառնէ, տուն կը տանէ. կատուն այդ միսն կը փախցընէ, Ակնցին երեք օր միսը գտնելու համար կա-

տուն կը փնտռէ և վերջապէս կատուն կը գտնէ, միսըն ոչ, կատուն կը կշռէ իմանալու համար թէ կատուն միսը կերած է թէ ոչ, կը տեսնէ որ կատուն $\frac{1}{2}$ օխայ միս չափ, կը կշռէ, զարմանալով կասէ ինքն իրեն—ըսենք՝ ահա մսիկը, ապա ուր է փսիկը, ըսենք՝ ահա փսիկը, ապա ուր մէ մսիկը:

Անայ կանայք հակառակ իրենց արանց երկար տարիներու պանդխտութեան բարոյականի կողմից շատ լաւ են, անբարոյական եղածն իրենց միջից կարտաքսեն, շատ անգամ կը յղեն իւր մարդուն, մարդն ևս իւր հօր, Ակնցի կանայք զարգարանք շատ կը սիրեն, որոց ճակատն և կուրծքն ոսկիով լիքն է, միայն ճակատի շարանը 101 ոսկի պիտի լինի, ունի նա թանգագին մատանիք, ապարանջան, գնտեր, Լըն. Լըն.:

Ակնցին իւր հայրենիքը շատ կը սիրէ, դուրսն դրամ կը շահի, ներսն կուտէ. զուարճութիւնը իրեն առաջին զբաղումն է, ուսումնարանի վերան այնչափ սէր չունի, Յաճախապատում կարգացողն իրենց մէջ մեծ նշանակութիւն ունի, որպէս այլ տեղ նարեկ և Սաղմոս կարգացողն:

Դիվրիկցին ևս շահամուծ և մի անգամ ճարպիկ ժողովուրդ մի է, յամառ և պնդերես. ի Տրապիզոն յամառ և պնդերես մուրացկանի Դիվրիկ տիէնչիսի (մուրացկան) կասեն, սակայն Դիվրիկցիք այդ առածն այլ կերպ կը բացատրեն, իբր նրանց մէջ աղջիկ չը կայ, այլ վայրերէ աղջիկ կը մուրան իւրեանց հարս կը բերեն:

Ակնցոց մէջ աղջիկ շատ կայ, սակայն Դիվրիկցուն չտար, վասն զի Ակնցին սովորութիւն ունի փեսան իւր մօտ պահել, Դիվրիկցին ևս սովորութիւն ունի անպատճառ իւր հայրենիք վերադառնալ, բայց գիտէ Դիվրիկցին Ակնցուն խաբել, մնալու խոստումով աղջիկը առնել, մի հնարով վերադառնալ իւր հայրենիք:

Մի Դիվրիկցի Ակնցու աղջիկն կը տանէ իւր հայրենիք հօր տեսութեան վերադառնալու պայմանաւ, չգառար, զօրանչը քանիցս նամակներ կը գրէ, կը հասկանայ որ այլ և չպիտի գայ, կը գրէ.— «Ամառ կուգայ խարճուլս (ծախս) չունիս, ձմեռ կուգայ պաշլուլս (գլխարկ) չունիս, անաստուած, մեր աղջիկը խափեցիր տարիր, ալ մեզի գալու միտք չունիս»:

Դիվրիկցի թուրքերն մեծ մասամբ մուրացկաններ են, որք գրեթէ փոքր Ասիայի ամեն կողմերն շրջելով մուրացկանութեամբ կը պարապեն, հայք արհեստաւորներ են, նոքա ևս շրջուն կեանք ունին, գլխաւորաբար կլայեկագործ են, սոքա փոքր Ասիայի ժողովրդեան յատկութիւնը հետեւեալ կերպով կը նկարագրեն.—Թուգուլ թուգուլ

կը գործէ Հալէպցիներ, սրխճի է Մարաշցիներ. Հալիփա-
ճի Անթապցիներ, բամբակ գզող Ադանացիներ, պաստե-
ղագործ Մալաթիացիներ, սատանորդի Հաճինցիներ,
խարդախ Անսարացիներ, սուր սուր Զիլեցիներ, տափուկ
տափուկ Ամասիացիներ, մարդաց ցահան կանէ Սերաս-
տացիներ, կնոջից վրէժ կը լուծէ Թոխաթցիներ (Եւ-
դոկիա), ագացի հարկանող Սամսոնցիներ, ֆնդխճի
Թրապիզոնցիներ, ֆասուլիաճի Անսոնացիներ ևլն.

Դիվրիկցի կլայեկագործ և առևտրական հայե-
րն ունեն իրենց երկդիմի խօսակցութիւնը.

«Աղա, ծղին լաւ վարձէ», — ընկերոջը կը հաս-
կացնէ՝ շատ կեր.

«Աղկալին նստածն շուն խեղդող է բերեր», —
գործը լաւ մի կատարեր.

«Աթման կով է», — սակարկելու միջոցին պինդ
կանգնէ.

«Հասան աղան թանիշուն է, պէտք է ուճուղ
վերմիշ (արժան) ընենք, մինչև տակը քամէ»,
Թուրքին հասկացնել կուզէ թէ ծանօթ է ար-
ժան տալու է, ընկերոջն նաև թէ որպէս թա-
նիշուն արժողութիւն չունի, դրամը քամելու է.

«Աարճ կապէ, դերձանը կը ճերմրկի», — լուռ
կաց, հայերէն գիտէ, սուտդ կը յայտնուի.
«Մէմիշ աղան ճենճոտ հեծման է», — առատա-
ձեռն է, արժան չշինիս.

«Հասան աղան ջորու հար է», — իշուպէս յի-
մար է.

«Սատանայ քօր օլսուն (լինի)», — իբր թուրքի
կարծելով թէ ծախողն կուրանայ, բայց իւր
ասածովն սատան կուրանայ.

«Հուն քեօիէկտէն ալ չաք օլսուն», — յաճախոր-
դին հասկացնել կուզէ թէ սուտ ասողն շնից
ցած լինի, մինչդեռ իւր առածն է շունը չը-
նից ցած լինի, ևլն.

Դիվրիկցի կանանց պանդխտութեան վերայ
երգած երգերից մէկն այս տեղ կը ներկայացնեմ.
որոյ մի մասն թուրքերէն էր, զայն ևս վերածեցի
հայերէնի և բուն հայերէնն չափերսներով նշանա-
կեցի.

Յառաւօտեան արեգակն կը փայլէր,
Սիրելիս իւր ձիու թաղքին կը կապէր,
Թղթատար վարձել մտածեց — չգնար, ասաց,
Դէմքը տխուր էր ունէր մեծ ցաւ ու լաց,
Հուտ արի տէրս, շուտ, մի լինիր ապերախտ,
Պանդխտութիւն սահմանողն չտեսնէ դրախտ.

Մի ջուր տուր, տէրս, ոսկի թասով,
Չէ՛ ես քեզ սիրեցի իմ բոլոր սրտով,
Զմեղ բաժանողներ Աստուծով.

Օրեր ու ժամերնին անցնեն սև սգով.

Թռչուն մի թառեցաւ թևաւորիս վերան,
Խղճա՛ տէրս, արտասուացս հեղեղանման,
Եթէ վերագարձիդ զիս կենդանի չգտար,
Գրէ շիրմիս — այս տեղ է թաղուեր մի ցաւագար,
Կանաչ գորտեր լճերու մէջ թող գոգոռն,
Ես թև առած էի, աւաղ թևերս կոտորեցան,
Մնացի բացը՝ անտէր ու անտիրական,
Անապատի մէջ ընկած մի թափառական,
Զմեղ բաժանողներ Աստուծով.

Օրեր, ժամերնին անցնեն սև սգով.

Մսրի մէջ տեսնուած է հասակդ,
Լահորի շալը վայելուչ սեղմած է մէջքդ,
Արարերէն կը խօսես, չեմ հասկնար խօսքդ,
Ո՛հ, շատ շուտ անհասկանալի դարձար, տէրս.

«Գիշեր ցերեկ հեշ չես էլլեր մոտցս,

Գլուխս բարձ գնեմ՝ կուգաս երածս,
Հարամ էրիր կերած հացս ու խմածս.

Ախրքիս չեմ փոխեր, սրտէ սիրածս».

«Առաւօտաց կանուխ պաղ պաղ հովերը,

Պիւլպիւլ չատր զարկեր վարդիս քովերը,

Զմնայ դիւշմանին, կոտուի թևերը,

Զարկին, կրակ տուին, կայրիմ կը վառիմ.

Զուրի պէս հալուեր եմ, ճանբադ կը նայիմ».

«Ճամբորթ կուգայ հինգ զուլմաշի բեռներ կայ,

Մէջ տեղերններն շատ ծովեր ու լեռներ կայ,

Աս աշխրբիս մէջ մեղ ալ մեռնել կայ,

Դու եկուր աղաս, դու եկուր,

Ըրմաղանդ չեմ ուղեր, արեգ առ եկուր».

«Պիւլպիւլը կը կանչէ պաղչէպանի պէս,

Անչափ կարօտցեր եմ հայվա նառի պէս,

Մէկ ալ չկայ, խապար բերէ զարիպէս,

Եկոր, աղաս, եկոր, սիրտ մի հատցներ.

Զիս շատ են լացուցեր, դու մի լացուներ».

Անկէն անցնողն Մուրատ գետն է,

Տիրոջս հեծածը սև դաւթն է,

Սրտէ սիրածիս հասնելու փափաքը,

Կը գոգոռէ իմ սրտի մեծ կրակը.

Հուտ արի տէրս, արի և դարձիր,

Թափած արտասուքներդ սրբիր և դարձիր.

Մի ծառ տնկեցի, պտուղն հասաւ,

Մի մի համրեցի, եօթ տարի եղաւ,

Արի, տէր, վարդ տէրս, արի մի անգամ խնդա՛

Հէմքիդ ներքև հառաջանքներս տես և գնա՛

Դարձեալ արեգակն ծագեց, կարմիր հագան
լեռներ,

Կանաչ մետաքսով զարդարեցան այգիներ,

Տիրոջս հետ կը շրջագայէի այս սար ու հովիտ-
ներ,

Փչեց անգութ քամին, բաժանեց երկու սիրե-
լիներ.

Սիրելիւոյս գտնուած վայրն գորուն կայ,
Մի նամակ գրեմ. արդեօք կուգայ,
Ախ, առնէի իւր նամակը, քսէի երեսիս,
Աշխարհքիս ապրանքը չերեար աչքիս:
Սև սև յունքեր, ոսկեփայլ հիւսուած ես,
Տանեմ քեզ, պանդխտութիւն, ի՞նչ կը գայ
ձեռքէս,
Այլոց նախատինքը, Աստուծոյ դառն հայեացքը
Երկուքն ևս հրգեհեցին իմ հոգւոյս բուրակը:

Ս. Հայկունի.

ՄԱՆՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ.

— Ս. Աւետարանի 5-ն ա գոյն ձեռագրի կորած
թերթերը գտնուել են: Յունարէն Աւետարանի ձեռագրերնե-
րից հնագոյնն եւ նշանաւորն է Զ. դարուց Պատմոսի ձե-
ռագիր կոչուածը: Այս աւետարանը գրուած է ծիրանագոյն
մագաղաթի վրայ եւ ծաղկած է արծաթագոյն եւ ոսկեգոյն:
Պատմոսի ձեռագրից ցարդ գտնուած էին 45 թերթ, որոն-
ցից 55 պահուում էին Պատմոսում, 6 թերթ վատիկանում,
4 քրիստոնական մուսէոնում եւ 2 — Վիեննայում: Թէպէ-
տեւ Թիշենդորֆի անունով յայտնի աւետարանի ձեռագիրը
սրանցից հին է, քայց սա նշանաւոր է իւր արտաքին գե-
ղարուեստական ձեւով: Ձեռագրիս պակաս թերթերը գտնը-
ուել են այժմ Տաճկաստանում, Կեսարիոյ շրջակայք մի
փոքրիկ գիւղական եկեղեցում, համեմատութիւնը ցոյց է
տալիս, որ այդ թերթերը թէ մագաղաթով, թէ գրութեամբ
եւ թէ քնագրով լրացնում են յայտնի Պատմոսի թերթին:
Այս գիւտի լուրը տարածուելուն պէս բազմաթիւ գնորդներ
լոյս ընկան, գլխաւորաբար անգլիացիք եւ ամերիկացիք,
քայց վերջ ի վերջոյ այդ թանգագին նշխարը գնեց ռուսաց
կառավարութիւնը 25,000 ֆրանկով:

— Եգիպտական արծառագործութիւններու
մէկը լոյս է սփռում Խսրայէլացւոց եւջի
վրայ Եգիպտոսից: Ինչպէս պրօֆէսոր Պետրին հաղորդում
է անգլիական, „Contemp. Review“ մայիսի տետրում, գտնը-
ուել է այն փարաւոնի մի արծառագործութիւնը, որի ժամա-
նակ Խսրայէլացիք ղուրս եկան Եգիպտոսից: Արծառագոր-
ծեանս հիման վրայ կարելի է եզրակացնել, որ Խսրայէ-
լացւոց մի մասը ղեռ Բանանումն էր ապրում: մինչ միւս
մասը գերութեան մէջ էր Եգիպտոսում: Հետազօտողի կար-
ծիքով Խսրայէլացւոց եւջը կատարուել է 1200 թ. Բրի-
տոսից առաջ, Մերիմպտիս փարաւոնի ժամանակ:

— Որոգիւն է սի բազմաւեզուեան աստ-
ուածաշնչի մի կտորը գտնուել է այս օրերս:
Որոգիւնէսի բազմաւեզուեան աստուածաշնչը կոչուում էր
հեքաաւլայ վեցիջեան, որովհետեւ քնագիրն վեց (եք-
քեան իսկ ութ) էջերի վրայ դէմ առ դէմ էին դրուած
աստուածաշնչի քնագիրն ու թարգմանութիւնները: Այս եր-
կասիրութեան կարիքն զգացուեց այն ժամանակ, երբ քը-
րիստոնէայ յոյները վիճաբանութեան ընդունելով հրէաների
հետ միշտ լսում էին, որ աստուածաշնչի քնագրում այս
ինչ կտորն այլ կերպ է, քան թէ եօթանասնից թարգմա-
նութեան մէջ:

Վեցիջեան աստուածաշնչի առաջին էջը ընծում էր
եքայերէն քնագիրն եքայական տառերով, ապա նոյնը
յունարէն տառերով, երրորդում դրուած էր մի քառացի
թարգմանութիւն, որ Հաղիթանոս կայսեր ժամանակ մի հը-
րէայ Աքուիլա անունով պատրաստել էր, չորրորդ էջում դըր-
ուած էր Սիւմիոքա Սամարացու թարգմանութիւնը, հինգե-
րորդում եօթանասնի թարգմանութիւնը, վեցերորդում Թէ-
ողիտոնի թարգմանութիւնը: Բանաստեղծական հատուած-
ների համար գործ էին դրուում եւ այլ յայտնի թարգմա-
նութիւններ, որով աստուածաշնչի այդ մասերը ութիջեան
էին դառնում: Այս ծանր եւ մեծագնի գործի ծախքերն հո-
գում էր մի ծերակուտի անդամ Ամբրոսիոս անուամբ, ուս-
տի եւ Որոգիւնէսը վարձել էր 7 արագագիրներ եւ 7 գե-
ղագիր աղջկունք: Մինչեւ այժմ այս աստուածաշնչից ոչ
մի հատուած չը կար, միայն վեցիջեա լսուեցաւ, որ Միւլա-
նում մի կաթոլիկ կրօնաւոր Զիովաննի Մերկատի անու-
նով գտել է մի կրկնագիր յունական ձեռագրի մէջ վեցի-
ջեան թերթերը: Հետազօտութիւնը ցոյց է տալիս, որ այս
գտնուած հատուածն ամփոփում է 11 սաղմոս, միայն թէ
առաջին էջը եքայերէն տառերով (եքայերէն քնագիրը)
չը կայ, երկրորդում կայ յունարէն տառադարձուած եքա-
յերէնը, երրորդում Սիւմիոքոսի թարգմանութիւնը, հակա-
ռակ ցարդ յայտնի կարգին, ապա Աքուիլայի թարգմանու-
թիւնը, յետոյ եօթանասնիցը, Թէողիտոնիւն եւ տարբեր
ընթերցումներ:

— Սիրաքի գիրքի եքայերէն քնագիրն, որ 2000
տարիից ի վեր կորած էր համարուում, մասամբ գտնուել է.
գտնողն է Սինայի վրայ ասորական աւետարանի ձեռագրի
գտիչ անգլուհի օր. Լեոնիս: Անգլերէն „Academy“ ամսագրի
մէջ հրատարակուած տեղեկութիւնից երևում է, որ այս
հատուածը առաջին շարայարեալ քնագիրն է Սիրաքի, որ
ցարդ անյայտ էր:

* *

— Հուն գարիոյ հազարամեակը լրացաւ
այս տարի մայիսի 2-ին. այս առթիւ Հունգարիան մի
համագային տօնախմբութիւն կազմեց, որ այժմ ամբողջ
Եւրոպայի ուշադրութիւնն է գրաւում: Հազարամեակի առ-
թիւ կազմուած ցուցահանդէսը պիտի տեսէ կէս տարի, սը-
րան պիտի մասնակցէ ամբողջ երկիրն: Հազարամեակի տօ-
նախմբութիւնը յաւերժացել են բանալով Բուդա-Պետում
ազգային ժողովի նոր շէնքն եւ հիմնելով Հունգարիայում
500 ժողովրդական դպրոց, սրանց պիտի աւելանայ եւ բազ-
մաթիւ պատմական յուշարձանների բացումն: Հազարամեակի
ցուցահանդէսի մի բաժինը ներկայացնում է Հունգարիոյ
աստիճանաբար զարգացումն տասն դարերի ընթացքում,
միւս բաժինը այժմեան վիճակն երկրագործութեան, արդիւ-
նաբերութեան եւ գեղարուեստների: Միակ սեւ քիծն այս
փառաւոր տօնախմբութեան այն է, որ Հունգարիոյ մէջ ցըր-
ուած այլազգիք, սլաւոններն ու գերմանացիք չեն դադա-
րում միմեանց յետեւից բողոքել իրենց դէմ գործ դրուած
ժնշումների համար:

— Զուիցերաքի յայտնի մեծ բուսիչ.
Շլատտէր անուամբ սուտ Բրիտոսի մասին մի ժամա-
նակ մեծ տղմուկ հանեցին Ամերիկայում, այժմ Լոզան քա-
ղաքի լրագիրն յայտնում է, որ Շլատտէրն, յայտնի կո-
մէդիան դի մէկն է, որ օգտուելով իւր արտաքին կեր-
պարանքից նա նման է Բրիտոսի աւանդական այն պատ-
կերին, որպէս նկարիչները սովորաբար պատկերացնում են

Փրկչին) խաքում է ժողովրդին շահասիրական նպատակներով:

— Ոգելից ըմպելիքների աւերիչ ազդեցութիւնն ֆրանսիայում արդէն իսկ սարսափ են ազդում: Վիճակագրական տեղեկութիւններից երեւում է, որ մինչ 1860 - 91 թուականների ընթացքում Փարիզի քնակիչների թիւն մի երրորդով է աւելացել, սակայն քնակիչներն երեք անգամ աւելի են խմել, քան առաջ: Սրա հետեւանքն է որ Սէնայի նահանգում յիմարանոցներում 580 հոգի աւելի են տեղաւորուած քան թէ մի տարի առաջ: Ոգելից ըմպելիքների այլ հետեւանքներն էլս աւելի են յաճախել, այսպէս հետզհետէ աւելանում են թուլամիտներն, ընկճաւորներն ու անդամալոյծներն:

— Ժողովրդական դպրոցներն Անգլիայում բողոքական այլ կազմակերպութիւն ունեն, քան Եւրոպայի միւս երկրներում, թէպէտեւ այնտեղ գոյութիւն ունին հասարակական առանց դաւանութեան ժողովրդական դպրոցներ (Board school), ըստ ամէն մի դաւանութիւն ունի իւր սեփական ուսումնարաններն, որովհետեւ հասարակական դպրոցներում կրօնն չէ աւանդում, այլ Ս. Գրքի ուսումն, որ պարտաւորիչ չէ: Կառավարութիւնն բոլոր դպրոցներին աշակերտների հաշուով նպաստ է տալիս, որ համարում է 7 միլիոն ուղւրու: Ժողովրդական դպրոցների պահպանութեան ծախքն համարում է 10 միլիոն ուղւրու, ուստի պակասորդը լրացնում են համայնքներն: Այժմ Անգլիայում կան 49,800 ժողով. դպրոցներ 5,966,272 դպրոցական հասակի մանկանց համար, դրանցից 44,954 դպրոց պահում է անգլիկան եկեղեցին. 991 կաթոլիկները, մնացածները պահպանում են զանազան բողոքական դաւանութիւնք: Դպրոց յաճախում են 4,546,426 մանկուց, որեւմ 75 առ հարիւր: Իւրանչիւր աշակերտի վրայ ծախսուում է 25 ուղւրի տէրութեան դպրոցներում, 48 ու. Անգլիկան դպրոցներում, 16 ու. կաթոլիկների դպրոցում, այնչափ էլ միաներումը: Ամենից շատ ստանում են հասարակական ուսուցիչք: Անգլիկան եկեղեցին տարեկան 9 միլիոն ուղւրի նուէր է ստանում դպրոցների համար:

Ա Ձ Գ Ա Յ Ի Ն .

ՍՐԲԱԼՈՅԾ ՄԻՒՌՈՆԻ ՕՐՀՆՈՒԹԵԱՆ ՀԱՆԳԵՄԸ.

Անձկանօք սպասուած օրն եկաւ: Վեհափառ Հայրապետը վարաբայ ս. խաչի տօնին պիտի սրբալոյս միւռոնն օրհնէ: Ահա մի աւետիս, որին հայ ժողովուրդն սպասում էր Վեհափառ Հայրապետի վահ բարձրանալու օրուանից: Սրբալոյս միւռոնն այն խորհրդաւոր նշանն է, որով բոլոր հայ քրիստոնեայք ի մի եղբայրութիւն են զրօշմուռում ի քրիստոս:

Դարերից ի վեր խորհրդաւոր է եղել ս.

միւռոնի օրհնութեան հանդէսը. ամենայն նեղութեանց ենթակայ, անդուլ հալածուող և ցրուած հայ ժողովուրդն միշտ յիշել է իւր կապն ու միութիւնն այդ հանդիսի առթիւ: Խաւար և անմխիթար օրերումն հայը մխիթարուել է ս. միւռոնի հանդիսի ակնկալութեամբ և երբ եկել հասել է այդ օրն, նա հոգեւոր հրճուանքով ի մօտոյ և ի հեռուստ մասնակից է եղել այդ հանդիսին: Ամէն անգամ, երբ ս. միւռոնի օրհնութեան հանդիսի անուեն է տրուում, մեր աչքի առաջ պատկերանում է Ս. Էջմիածինն իբրեւ մի կենդրոնաձիգ և մշտափառ ջահ, որի շուրջն հաւաքուում են ամենուրեք ցրուած հայերը: Հեռու չեն այն ժամանակներն, երբ ուխտաւորների երկար ու ձիգ կարաւաններն ամենայն նեղութեանց յաղթելով՝ ամիսներ, շաբաթներ և օրեր ճանապարհ էին կտրում և իրենց կարօտն առնելու դիմում դէպի Միաճնաէջ Տաճարն: Ամէն մի ուխտաւոր մի փափագ ունէր միայն համբուրել Իջման տաճարն, ս. Լուսաւորչի աջն և սրբազան Հայրապետի օրհնութիւնն առնել, տեսնել հայրենի այն վայրերն, ուր ոտք են կոխել մեր ս. հայրերն, պանծալի նախնիք:

Բարեպաշտ ուխտաւորներից շատերն այդ օրուան էին սպասում, որ դան Ս. Էջմիածին և իրենց երկար տարիների ուխտը կատարեն, իրենց փայփայած խոստումներին լրացումն տան:

Աւելի ևս գնահատելի էին Ս. Էջմիածնի համար այն կարօտեղ ժողովրդի ուխտերն, որ անկարող էր անձամբ դալ, որ իւր ուխտն ուրիշներին էր յանձնում կատարելու, իւր բարեպաշտական նուէրներով յայտնում էր Ս. Էջմիածնին իւր որդիութիւնը:

Ս. միւռոնի յայտարարութիւնը տարով առաջ էր յայտնուում ժողովրդին, որպէս զի ոչ ոք չը զրկուի այդ աւետիսից, ոչ ոք անմասն չը մնայ այդ ս. օրհնութեան շնորհներից:

Ժամանակները փոխուել են, դրանց հետ փոխուել է և Ս. Էջմիածնի ուխտաւորութեան

ձևն. մենք անշուշտ գիտենք, որ նոյն կարօտն է վառուում բոլոր հայ սրտերում, նոյն իղձն է ամենքին ոգևորում, սակայն արտաքին հանգամանքներն արգելում են այդ ըզձերի կատարումն:

Այսպիսի համոզմամբ մերժելով մերժում ենք այն անմիտ առարկութիւններն, որ ոմանք իրենց սովորութեամբ սկսեցին արտայայտել այս նուազ ս. միւռնի օրհնութեան հանդիսի առթիւ: Ս. Էջմիածնի ուխտատուներից ոչ ոք ղժգոհ չէ հեռացել Մայր Աթոռից, ոչ անցեալում և ոչ ներկայումս: Ս. Էջմիածինն արդէն իսկ իբրեւ վանք միշտ իւր պարտքը կատարել է դէպի բոլոր ուխտաւորներն և այցելուք, ոչ ոք պատասխանատու չէ կարող կացուցանել Ս. Էջմիածնի միաբանութեան, եթէ որեւէ բախտախնդիր երբ և իցէ դժգոհ հեռացած լինի Մայր Աթոռից առանց իւր որոնած բախտը գտնելու այստեղ Որ Ս. Էջմիածինն անշուք և աղքատ է, դրա պատճառն նոյն իսկ մեր ազգի թշուառ վիճակն է. աղքատի տունն աղքատ կլինի, ազգն այդ մասին չէ մտածել երբէք դժգոհ լինելու և զո՞ւր են նպատակաւոր ղժգոհութիւնն սերմանելու աշխատում: Այն մարդիկ, որոնց նպատակն է դժգոհութիւն ցանել Ս. Էջմիածնի դէմ միամիտ սրտերում, այն փոքրոգի և անբարեխիղճ անձինքն են, որ ամէն մի խառաղանաւորի առաջ ծունդ են չորում և ոտք են լղում, բայց որովհետեւ Ս. Էջմիածնի և Հայոց Հայրապետի ղէնքը խառաղանք չէ, ուստի քաջութիւն ունեն այդ մասին մեծախօսելու. դրանց բարոյական արժէքն այդ ընթացքով է որոշուում, ուստի դրանց մասին խօսք չունենք մենք:

Ս. Էջմիածինն ազգի տունն է և Հայոց Հայրապետն է այդ տան Հայրն. թող գայ հայ ժողովուրդը, թող տեսնէ իւր տունն, թող իւր Հօր վիճակին տեղեկանայ և ինչպէս վաշել է որդուն, այնպէս հոգայ իւր Հօր և հայրենի տան պէտքերն:

Ս. Միւռնի օրհնութեան հանդէսին հրաւիրելով Ս. Էջմիածինն իւր աւանդական

պարտքն է կատարում և ինչպէս մայրն իւր որդուն կընդունէ հայրենի յարկի տակ, այնպէս էլ Մայր Աթոռը պատրաստ է իւր որդւոց դրկաբաց ընդունելու իւր անշուք յարկերի տակ: Բարեպաշտ ուխտաւորն հոգեկան մխիթարանքների է կարօտ. և տա՛ր Աստուած, որ այս անգամ էլ, ինչպէս միշտ, Ս. Էջմիածինն կարող լինի հայ ժողովրդի այդ կարօտն յագեցնել: Վեհափառ Հայրապետի օրհնաձիր կոնգակներով կը հրաւիրուին յատկապէս ս. միւռնի օրհնութեան սրբազան առաջնորդներն, բարեշնորհ յաջորդներն, և արժանապատիւ ծխական քահանայից կը մնայ ուխտաւորութիւններ կազմել, գլուխ անցնել ուխտաւորների խմբին և առաջուց իմաց տալ Ս. Էջմիածնի հանդիսական մասնաժողովին, որպէս զի իւրաքանչիւրի համար հոգացուի Մայր Աթոռում տեղ պատրաստելու և խընամբ տանելու:

Ս. Էջմիածինն իւր մայրական հրաւերն է ուղղում իւր ցրուած որդւոց, թող գան նրանք իւրեանց հոգեւոր կարօտն առնելու և իւրեանց Մօր վիճակին տեղեկանալու և նորա ցաւերը թեթեացնելու:

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌ.

ՎԵՀԱՓԱՆՈՒ ՀԱՅՐԻԿԻ ՈՒՂԵՒՈՐՈՒԹԻՒՆԸ.

Ըմոյս 8-ին, կէս օրից յետոյ նորին Վեհափառութիւնն ուղևորուեց դէպի Երևան, այգտեղից Սևանի մենաստանն այցելելու նպատակով: 2ը նայելով որ Երևանի բարեպաշտ հայ ժողովուրդն մի ժամ առաջ միայն էր իմացել նորին Վեհափառութեան ուղի ընկնելու մասին, այսուամենայնիւ մեծ բազմութեամբ գիմաւորել էր Սրբազան փոխանորդի առաջնորդութեամբ մինչև Փարաքար գիւղը: Շաբաթ գիշերը Երևանում մնալուց յետոյ, նորին Վեհափառութիւնը միւս օրը, ամոյս 9-ին, կիւրակի հաճեց իջնել Պօղոս Պետրոսի եկեղեցին և քարոզով մխիթարել ժողովրդին: Ս. Պատարագից յետոյ նորին Վեհափառութիւնն ըն-

դուներով Երևանի պ. Նահանգապետի այցելութիւնն, փոխադարձ այցելութիւն է գնացել և ապա Սրբազան փոխանորդի կազմած հրաւիրանաց սեղանին մասնակցելով՝ կրկին մտիթարել է ժողովրդին յորդորական խօսքերով, Յաջորդ օրը, ամսոյս 10-ին Նորին Վեհափառութիւնն ուղի է ընկել դէպի Սեան, հայրապետական գնացքին մասնակցել են մինչև Քանաքեռ բաղմամբի ժողովրդականը: Սեանայ մենաստանը հասնելուց յետոյ Նորին Վեհափառութիւնը գիշերել է այնտեղ և կարևոր կարգադրութիւններ անելուց յետոյ, յաջորդ օրը վերադարձաւ Ս. Էջմիածին: Այս ուղևորութեան միջոցին Նորին Վեհափառութիւնը մի փոքր տկարանալով թոյլ էր զգուժ Իրեն, ուստի ամսոյս 17-ին զինի ճաշու Բիւրական ամարանոցը գնաց կազմուրուելու և շուտով կրկին պիտի դառնայ Ս. Էջմիածին:

Ս. Է. Ջ. Մ. Բ. Ա. Ծ. Ն. Ի. Մ. Ի. Ա. Բ. Ա. Ն. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն.

— Բարձր Սրբազան Մեսրոպ արքեպիսկոպոսն արձակուրդ ստանալով Նորին Վեհափառութիւնից, գնաց Տփլիս բժշկուելու:

— Բարեշնորհ Կիւրեղ վարդապետ Կիւրեղեան օրհնութիւն ստացաւ և ուղևորուեց իւր Նոր պաշտօնատեղին Հին Նախիջևան:

— Ս. Երուսաղէմի միաբան արժանապատիւ Միքայէլ վարդապետ թեկուեցին ժամանեց Ս. Էջմիածին և Նորին Վեհափառութեան օրհնութիւնը ստանալով գնաց իւր հայրենիքը:

— Բարեշնորհ Համադասպ վարդապետը ժամանեց Ս. Էջմիածին և սրբալոյս միւռոն տարաւ Վրաստանի և Իմերէթի թեմի համար:

— Ս. Էջմիածին ժամանեց Լազարեան ճեմարանի Հայերէնի ուսուցչապետ մագիստրոս պ. Գրիգոր Խալաթեանն, որ լուսաւորութեան պաշտօնէութեան յանձնարարութեամբ պիտի զբաղուի Մայր Աթոռիս ձեռագիրների ուսումնասիրութեամբ:

Չ. Ե. Ն. Ա. Դ. Բ. Ո. Ի. Թ. Ի. Ի. Ն.

Ամսոյս 9-ին ս. Գայեանէի վանքում Բարձր Սրբազան Սուքիաս արքեպիսկոպոսը Վեհափառ Կաթողիկոսի հրամանաւ սարկաւագութեան աստիճան տուաւ ճեմարանի սաներից 7 դպիւրների: Ահա այդ նորընծայ սարկաւագների անուններն.

Սմբատ Տ. Աւետիքեան	Գ. լսարանի ուսանող.
Ղազար Սմբատեան	Գ. « »
Արամ Էդելեան	Բ. « »
Կոստանդին Պետրոսեան	Բ. « »

Եսայի Մահտ. Բաբայեան Բ. « »
Գրիգոր Մելքիսեդեկեան Ա. « »
Ներսէս Տէր-Միքայէլեան շրջանաւարտ ճեմարանի 2. դասարանից 1891 թուականի:

Չեռնադրութեան հանդիսին ներկայ էր Ս. Էջմիածնի միաբանութիւնն և խուռն բաղմամբիւն ժողովրդեան: Սրբազան Սուքիաս արքեպիսկոպոսը մի սրտառուէ քարոզով պարզեց նորընծաներին իրենց պարտականութիւնն և ապա գոհունակութիւն յայտնեց այն մասին, որ ճեմարանն սկսել է պտուղներ տալ և ծառայել իւր նպատակին, այդ առթիւ օրհնեց ճեմարանի բոլոր աշխատաւորներին և երախտաւորներին:

Գ. Ճ. Ե. Մ. Ա. Բ. Ա. Ն.

— Ճեմարանի տեսուչ Մեծ. պ. Արապետ Կոստանեանն Նորին Վեհափառութեան հրամանաւ առաջիկայ տարուան համար կարևոր կարգադրութիւններ անելոց յետոյ երկու ամսով արձակուրդ ստացաւ և ուղևորուեց արտասահման ապաքինուելու:

— Ճեմարանում ընդունելութիւնների քննութիւնները առաջիկայ տարուան համար կը սկսուեն օգոստոսի 24-ին: Ընդունելու քննութիւնների համար ծրագիր և կանոններ կարող են ցանկացողները ստանալ Մայր Աթոռոյս տպարանից:

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՐՈՅ.

«Արարատի» առաջիկայ համարում կհրատարակուի մի նշանաւոր վկայաբանութիւն, թարգմանութիւն ասորերէնից. հինգերորդ դարու գործ, որ ծառայել է իբրեւ աղբիւր Ագաթանգեղոսի Մայր Աթոռիս ապարանում շուտով կձեռնարկուի նա և Աբրահամ Խոստովանոցի Նոր գտնուած հատուածների հրատարակութեան: Աբրահամ Խոստովանոցը իբրեւ աղբիւր ծառայել է Եղիշէին, Հին մատենագրութեան վերաբերեալ շատ խնդիրներ կպարզուին այս Նոր հրատարակութիւններով: Այդ հատուածները գտել է Ս. Էջմիածնի ձեռագիրների մէջ Մայր Աթոռիս միաբան շնորհունակ Գալուստ Տէր Մկրտչեանը:

Ե. Բ. Ե. Ի. Ա. Ն. Ի. Թ. Ե. Մ.

Ս. ՄԵՍՐՈՎԵԻ ՏՕՆԻ ՀԱՆԴԻՍՆ ՕՇԱԿԱՆՈՒՄ.

Ս. Սահակի և Մեսրոպի տօնն առանձին շուքով կատարուեցաւ այս տարի Օշականում: Հնորհիւ այն հանգամանքի, որ արդէն մի քանի տն-

գամէ Մայր Աթոռի ձեմարանիս աշակերտներն ու մի կարգ միաբաններ այսպիսի տոներին ուխտագնացութիւն են յանձն առնում դէպի Օշական, այս տօնը սկսել է առանձին նշանակութիւն ստանալ տեղացիների և շրջագայ ժողովրդի աչքում: Աւստաւորներն այս տարի սովորականից անհամեմատ աւելի մեծ բաղմութեամբ ներկայ գտնուեցան. իսկ Օշականցիք որոշել էին առաջին անգամ պարտաւորեցուցիչ տօն դարձնել իւրենց դիւղի պաշտպան ու պարծանք սուրբի յիշատակը և մատաղ էին աւրել, որից առատ մաս գրուեցաւ ուխտաւորներին, աղքատներին և ձեմարանի աշակերտներին: Պատարագիչ էր Արժանապատիւ Եղիա վարդապետը. իսկ պատարագից յետոյ կատարած հոգեհանգստի միջոցին մի քանի խօսք ասաց Վարապետ վարդապետը՝ «Հոգի է կենդանութիւն, մարմին ինչ ոչ օգնէ» բնաբանով: Ծաշի միջոցին ներկայ եղող միաբան հայերին և ձեմարանի աշակերտներին սեղանակից եղան Էջմիածնապատկան ծառաստանում բաղմութիւն գիւղացիներ ևս որոնցից մի քանիսը պատշաճաւոր խօսքերով մասնակցեցին Ծաշի միջոցին առաջարկուած կենաց բաժաններին: Կարծում ենք, որ այս պարզ մտերմական յարաբերութիւնը զանազան դասակարգի անձանց մէջ, աւելացած տօնի ընդհանուր տպաւորութեան վերայ գեղեցիկ և ուրախ յիշատակ թողեց բոլոր ներկայ եղողների համար:

Տ Ա Ճ Կ Ա Հ Ա Յ Ք .

— Հեռագիրը գուժեց, որ յունիսի 2—3-ին մեծ կոտորած և ջարդ է տեղի ունեցել Վանում: Ամսոյս 18-ին Սալմաստից հասած մի հեռագիր յայտնում է, որ տաճիկ կառավարութիւնն երկու կողմից թնդանօթներ գնելով՝ աւերել է մի քանի հայ թաղեր:

— Կ. Պոլսի թերթերից իմանում ենք, որ Մասիս շարաթաթերթի խմբագրութիւնն ստանձնել է Գեր. Օրմանեան Մաղաքիա եպիսկոպոսը: Մասիսն այսուհետեւ պիտի հրատարակուի իրրեւ կրօնական թերթ Արմաշու վանքի միաբանութեան անդամների աշխատասիրութեամբ: Ուրախ ենք և շնորհաւորում ենք մեր տաճկահայ եկեղեցականների այս նոր ձեռնարկութիւնն: Կ. Պոլսի պատրիարքարանին վաղուց յետոյ պակասում էր մի բերան, յոյս ունինք, որ Մասիսն այդ թերթին կը լրացնէ:

Վ Ա Խ Ե Ր Ա Գ Ր Ե Ր

1895 աղետալի տարին անցաւ ըսյց այդ աղետներն սոսկալի հետեւանքները դեռ շա-

րունակուում են: Այդ սեւ տարին պէտք է զոնէ մի սեւ յիշատակարան եւս ունենայ. ահա այդ սեւ յիշատակարանի նիւթերն են, որ «Արարատը» պարտաւոր է հրատարակել իբրեւ բերան հայաստանեայց եկեղեցու, որ պէս զի զոնէ պատմութեան մէջ անմահանաւն այն նահատակները, որ իրենց արիւնը չխնայեցին քրիստոսի անուան համար: Յիշատակն արդարոց օրհնութեամբ եղիցի:

Բ.

Տ Ե Ղ Ե Կ Ա Գ Ի Ր Ե Գ Ե Ս Ի Ո Յ .

Ժամ առաւօտեան 3, 15 հոկտեմբեր, 93, կիրակէ:

Առաջին աղետալի լուրը կառնեմք. Սարաֆ Պողոսին Պէրէճիքլի թըրքի մը և իւր երեք ընկերաց ձեռք գաշոյնի հինգ հարուածով վիրաւորելը, օրը կիրակէ ըլլալուն բոլոր հայ ժողովուրդն ժամէն ելնելով դրան առջև խոնած էին, մի քանի հայ երատասարդներ եղելութիւնը անմիջապէս եկեղեցւոյ կից գտնուող պահականոցին լուր տարին, որոնք (ոստիկանները) յաջողեցան միմիայն ձերբակալել Պէրէճիքլին, որուն երեք ընկերները խոյս տուած էին: Սարաֆ Պողոս 15 վայրկեան վերջը կը մեռնի և մի քանի ժամ յետոյ կը հասկցուի ոճրագործութեան գրգիշը, որ տեղւոյն հարիւրապետն էր: Կառավարութիւնը հայերս զրպարտելու համար կը հրամայէ պահականոցին ոստիկանաց որպէս զի Պէրէճիքլին սուլինով վիրաւորեն և քիչ յետոյ կարգ մը տաճիկներ վիրաւորեալ Պէրէճիքլին կառնեն կը բերեն Միւթասարըֆին ըսելով թէ քրիստոնեաները վիրաւորած են, և արգէն պահականոցէն հանած միջոցին ոճրագործը մեռած էր: Միւթասարըֆը էճաճի Մեւքոն և Սարգիս Էֆէնտիններն կանչելով դիակը քննել կուտայ, որուն սուլինով վիրաւորուած և մեռած լինելն կը հաստատեն:

Այն օր քաղաքը օրրանի պէս կօրօրուէր և մահամտականք բացարձակապէս ասդին անդին կը սէին թէ Մարաշ գեաւուրները զարկած են, մեք ա հոս պիտի զարնենք: Միւթասարըֆը հրաման ըրած էր, որպէս զի պահեստի զօրքերը քաղաքին մէջ պտըտին ու իցէ դէպքի մը տեղի չի տրուելու համար: գիշերուան ժամը 7-ն էր, քսանի չափ Մարթինի պայթմունք լսուեցան. կէս ժամ վերջը տասնը հինգ հրացան ևս պայթեցան. այս վայրկեաններուն բոլոր հայոցս մէջ կը տիրէր ահ ու սարսափ մը: վերջապէս մինչև առաւօտ ըսպէ առ ըսպէ մահուան կսպասէին:

Առաւօտուն (հոկտեմբեր 16) շատ մը թրքեր կառավարութեան գիմելով կամբաստանէն հայերս, թէ այս գիշեր հայերն մեր վրայ յարձակում պիտի ընէին զմեզ ջարդելու, ինչպէս որ իրենց պարպած հրացաններու ձայները գիշերանց լսեցինք: Միւթա-սարքը առանց եղելութիւնը ստուգելու կը հեռագրէ սուլթանին թէ Օրֆայի հայերը ապստամբեցան, մինչդեռ Հապար անուն ոստիկանը ըսած էր թէ մեք այդ հրացանները գիշերանց զրդմամբ նետեցինք, որպէս զի յանցանքն հայոց վերագրելով զիրենք ջարդելու հրաման մը բերել տանք սուլթանէն: Նոյն օր (երկուշաբթի) շուկայ իջնող բոլոր քրիստոնեաները մահմեդականներէն ծեծուելով անմիջապէս տուններին փախան, շուկան հայ մը չէր մնացած: Մահմեդական խուժանը առիթէն օգուտ քաղելով նախ սկսան զէնք պարունակող բոլոր խանութները կոտորել և զէնքերը առին և տան հինգի չափ ապրանք խանութներ աւարի տունին: Կառավարութիւնը երբեք չարգելեց այս չարագործները և աւելի ցաւալին այն էր, որ բարբարոս ժողովրդին կօզնէին նոյն իսկ զօրքեր, աւարառութիւնը հետզհետէ սարսափելի կերպով յառաջ կերթար, բահով բրիչով կը կոտորէին խանութներու փեղկերը մուհամէտէ տէ աւելաւ թ գոչելով, իսկ թիւք կիները ուրախութեան աղաղակներով լի լի լի (զիլէթ) կը կանչէին: Ես պանդոկի մը մէջ փոքրիկ խղկիս պատուհանէն կը դիտէի այս սոսկալի տեսարանը: Քիչ յետոյ բազմութեան մէջ տեսնուեցաւ Հասան փաշան որ կը պոռար «չուրչըլ գըրըզ խընդիլարն իշինի պիթերինիչ հէլալ օլսուն սիգի մալարը»: Հարիւրապետ մը երեցաւ ոյդ միջոցին, որ չորս հինգ վայրկեան փաշային հետ խորհրդակցելէ յետոյ հրամայեց զօրաց, որ խուժանն ցրուեն, բայց ո՛ր ցրուեցին, այս արիւնարբու գազաններն մաս առ մաս առաջնորդուեցան Հայոց թաղերը: Եւ, հոս սարսափելի էր տեսարանը: Աղաղակներ կը բարձրացնէն «մուհամէտէ սէլաւաթ» պոռալով և ապա հրացաններու ահագին պայթումներ, ժամը 4-էն մինչև 8-ը, բայց բարեբախտաբար Հայոց տունները մէկ թաղի մէջ գտնուելով արիւնուշտ ժողովուրդ մը անձնապաշտպաններէն ետ մղուած էին: Նոյն օրը 1700-էն աւելի խանութներ աւարի տըրուած էին, 120-ի չափ մեռեալ հայերէն, 40-ի չափ վիրաւորեալ, իսկ մահմեդականներէն 4 մեռեալ և 60-ի չափ վիրաւորեալ, որոնք աւարառութեան միջոցին իրար զարկած էին ապրանք իւրացմանց առթիւ: Հայոց թաղերէն հեռի գտնուող 300-ի չափ տուներ կողպտուած էին, արեւը մայրը կը մտնէր և մութը արգելք կըլլար աւարառներու, իսկ հայոց համար սարսափի ու մահուան գիշեր մ'էր

այդ: Ոճրագործներու վայրագութիւնը դեռ չէր զսպուած, պանդոկի պատուհանէն դիտեցինք, որ էճաճի Մելքոն Էֆէնտի և աներձագը և երկու հայ, հազարապետը ութ զօրքով զասոնք հայոց թաղերէն բերելով զէպ ի Սերայ կը տանեն: Եւ, հաղիւ թէ հինգ վեց վայրկեան անցած էր, չորս ու հինգ հրացանի ձայներ լսեցինք, քունն արդէն փախած էր մեր թաց աչքերէն և երբ մեք տակաւին այդ սարսափին մէջն էինք, լսեցինք փողոցէն անցընող մահմեդականաց ձայներն, որք իրարու կը պոռային՝ «օխ, տէօրթ կեալուր տահա կեթտի: Յիշեալ Մելքոն Էֆէնդիի սպանման պատճառն այն էր, որ Պերէճիքլիի մարմինը քննած և սուենով սպանուած լինելն ստուգած էր: Այս սպանելոց մարմինները գիշերը տանելով Գարագոյուն ըսուած զահալեթէն ձգած էին, որ 300 մեզրի աղբանոց փոս մ'է:

Առաւօտուն (երեքշաբթի) կառավարութիւնը բոլոր աւաղակները, քիւրդերն ու արաբները հաւաքելով ամենուն ալ զէնք լաշխած էր: Քիչ յետոյ կրկին պաշարուեցաւ հայոց թաղը, որոնք երկուշաբթիէն ի վեր կը պոռային թէ մեք թագաւորին հնազանդ ենք, հարկ կը վճարենք, խնայեցէք մեր կեանքին, մեր զաւակաց ու մեր պատուոյն: Բայց ասոնց պատասխանն անլուր հայհոյանքներով «սիգի քըրաճաղըլ գեալուրլար, Տէօվլէթ խայինլարը»: Յարձակումը կրկին կատաղի էր, ընդդիմութիւնը ու անձնապաշտպանութիւնը յուսահատական էր, բայց բարեբախտաբար բարբարոս խուժանն կրկին իւր նըպատակին չի կարողացաւ հասնել, հայոց տուններէն 50-ի չափ աւարի տրուած, 20-ի չափ մեռեալ կային, իսկ թրքերէն 5 հոգի միայն:

Կառավարութիւնը լաւ հասկնալով, որ հայոց մօտ զէնք կը գտնուի, և կարելի չէ որ իրենց նըպատակը իրագործուի, անմիջապէս կանոնաւոր զօրքով պաշարեցին հայոց թաղը, արգելուեցաւ քաղաքի հետ յարաբերութիւն և ուստեստ մտցնելը: Նոյն իսկ անասնոց յարգ և գարի, չի մոռնամ ըսել թէ՛ սոյն միջոցին թաղէն դուրս գտնուող բոլոր բանուոր և հացագործ Սասունցիներն կոտորուեցան ամենայն պաղարիւնութեամբ: Նոյնպէս քաղաքէս 3—4 ժամ հեռու գտնուող այգեկութի գնացող հարիւրէն աւելի հայերը մորթեցին, աղջիկները յափշտակեցին և կիներէն շատերը սուլթանին անբարոյական լիտի զօրքերը մերկացնելով, պահանջներու մէջ անլուր բարբարոսութեանց ենթարկուած են:

Հոկտեմբեր 18 (չորեքշաբթի) առաւօտուն կառավարութիւնը բոլոր հայոց հարուստները, քահանաները և երիտասարդները հաւաքելով բանտար-

կեց' և սկսաւ զանոնք առանձին առանձին խիստ հարցաքննութեանց ենթարկելով խոստովանցելը. կը փորձեն որպէս թէ իրենց մէջ դադարի ընկերութիւններ կան եղեր և 1800-ի չափ ալ մարթիոնի, իսկ բոլոր հայերը կը պատասխանէին թէ՝ «մենք ոչ գաղտնի ընկերութիւններ կը ճանչնանք և ոչ ալ Մարթիոնի հրացաններ ունիմք. Վերջապէս զօրաց հրամանատար Հասան փաշան և Մուրթասարը ֆը սկսան բանտարկեալներէն անուղղակի կերպով կաշառներ պահանջել և քահանաներուն ալ խստիւ հրամայեցին որպէս զի այդ մարթիոններն ուր որ է, ըսեն, որով կարելի պիտի ըլլայ արգելել ու պաշարումն վերցնել թաղէն. քահանաները լալով կը պատասխանէին թէ մեր ժողովուրդը մարթիոնի հրացան չունի և թագաւորին հաւատարիմ հպատակներն են, ի սէր Աստուծոյ վերջացուցէք մեր չարչարանքը. Բայց անողոք պաշտօնեաները նոյն օր անմիջապէս թնդանութիւններ հանեցին հայոց թաղի վերի կողմը, սպառնալով թէ՝ եթէ պահուած մարթիոնները չի յանձնէք, ձեզ կսպանեմք և թաղը կոնչնացնեմք. խեղճ ժողովուրդը իզուր տեղ կաղաչէր ու կը պաղատէր՝ թէ մենք հասարակ զէնքերէ ի զատ, զորս մեր անձին պաշտպանութեան համար քիչ թուով մ' ունենք, ասոնցմէ զատ երբեք ոչ մարթիոնի և ոչ ուրիշ հրացաններ ունեմք. այն ատեն միւթեփայտով պատասխանեց, «չատ լաւ, գնացէք այդ զէնքերը հաւաքեցէք, աներկմիտ եղէք որ ես զձեզ կը պաշտպանեմ միմիայն պէտք չէ որ ձեր քով զէնքեր գտնուին». հայոց մի մասը խորուելով մի մասն ալ վախճալով, քահանաները սկսան տունէ տուն պտտել և զէնքերը հաւաքելով կառավարութեան յանձնել, որչափ որ կը տանէին, կառավարութիւնը կը պնդէր թէ գեւ կայ ևս, բերէք, և պէտք է որ ձեր Աւետարանին և խաչին վրայ երգումն ընել տաք ձեր ժողովրդեան զէնք չունենալուն ի հաստատութիւն. անմեղ ժողովուրդը իւր մէկ զէնքը, որ իւր կեանքն էր ամբողջ, զայն յանձնելէն յետոյ երգումն կընէր այլ ևս չունենալուն, այսպէս բոլոր հայոց տունները պրպտելով զմելի մը անգամ չձգեցին, յետոյ քահանաները ու միւթարները Սէրայ կանչուելով այլ ևս հայոց քով զէնք չի գտնուելուն երգումն ընել տուին:

Նոյեմբեր 21-ի դիշերն 20-էն աւելի մարթիոնի ճայթմունք լսեցինք, որ մեծ սոսկումն ազդեց բոլոր հայոցս վրայ, ահա ներս (պանդոկ) մտաւ Այնթապցի Եմին անուն մահմեդականն, որ պահեստ զօրաց հարկաւորութիւն բարեկամն էր և պատմեց եղբուրթիւնը թէ քէթէնձեան Թորոս աղան իւր ընտանեօքը պիտի ոչնչացնէր եղեր, յիշեալը հա-

րկաւորութիւն 2000 լիրայ տալով և բանտարկելով կեանքը ազատեր է: Հատ հայերու տանց բակերը ու ներքին տունները փորելով և եկեղեցեաց բակերը գտնուած գերեզմաններն իսկ պեղելով մարթիոնի փնտռեցին, բայց իրենց յանիրաւի պահանջած 1800 մարթիոնիէն հատ մ' անգամ չի գտան, հիմայ այլ ևս հաւատացին թէ հայոց մօտ ոչ մարթիոնի կայ և ոչ հասարակ զէնք, այսու հանդերձ խեղճ հայերը ամբողջ 48 օր, այսինքն հոկտեմբեր 16-էն—դեկտեմբեր 2, պաշարման մէջ մնացին. ասկից վերջը արգելքը վերցուցին և հրաման ըրին, որ բոլոր հայերը շուկայ իջնեն. խելացնոր ժողովուրդը տեսնելով իրենց խանութներու տխուր ու աւերակ վիճակը, ուր ոչ ապրանք, ոչ ստակ, ոչ հաշուոց տուամարներ, ոչ մուրհակներ բան մը չէր մնացած քարերէն զատ, շուարած մնացեր են, սա ալ չը մոռնամ յաւելուլ թէ առաջուան աւարներէն զերծ մնացող խանութները 48 օրուան պաշարման միջոցին մէջ պահեստի զօրքերը գիշերները բանալով կողոպտեր էին, հայերը թրքաց վրայ ունեցած պահանջին չէին կրնար ուղել, իսկ անոնք բռնի և ծեծելով կառնէին իրենց պահանջը եթէ բան մ' իսկ գտնէին: Այս ալ բաւական չէր, մահմեդականաց խումբեր քաղաքէն դուրս երթալով խորհրդակցեր են և վերջնական որոշումն տուած են, թէ այս անգամ կատարեալ կերպով կրնանք մեր փափագին հասնել, քանի որ հայոց քով զէնք չի մնաց:

Նոյեմբեր 16-ին կը լսուի թէ այսօր յարձակում կայ մահմեդականներէն, խեղճ քահանաները և տեղւոյն երեւելիները կառավարութեան գիմեցին և ըսին թէ՝ ասանկ խօսքեր կը լսենք, ինչպէս որ առաջուց խոստացաք, ամէն կերպով զմեզ պաշտպանեցէք արդէն մենք միշտ ձեզ հաւատարիմ ենք, կաղաչեմք փութացէք այս խօսքերուն առաջն առնել, զի մի դուցէ վնաս մը պատահի: Միւթասարը կը պատասխանէ թէ երբեք մի վախնաք, գացէք, ես հիմայ պաշտպանողական զօրքերը կը զրկեմ: Ահա քիչ յետոյ 3000 պահեստի զօրք և 1500 համեմտի է և Պաշը Պօղոս կ'ընէր ու զհայոց թաղը պաշարեցին, 1000-ի չափ թաղին մէջ մտնելով տանիքներու վրայ ելան և փողոցները կեցող անթիւ ոճրագործ աւարառուներ ու սկսան պողալ, թէ «Սէրայա կետին, սելահ վերի-յօրլար» հաղիւ թէ կէս ժամ անցած էր, գնացողներն ետ կը դառնան, առջեւին հարիւրի չափ բահ առած, իսկ ասոնց ետեւէն գաղանաբար աւաղակներ կը տեսնուեն «Մուհամմետ սելարաթ» և զլիթ (վիլուկ ահալի կերպով կը պողան և սարսափելի արշաւումներով չի լսուած և չի տեսնուած զայ-

րուծներով յարձակեցան հայոց համախմբեալ թաղը՝ զորս պաշարող զօրքերը փողերով կը հրաւիրէին ածապարանօք։

Թշուառ ժողովուրդը շուարած ինչ ընելիքը չէր գիտեր, իրօք չէ թէ հրազէն այլ զմեկի մը անգամ չունէր անձնապաշտպանութեան համար, և ահա կսկսի վայնասուն մը սարսափելի աղաղակներով խուժանք տանց դռները կտոր կտոր ընելով ներս կը մտնէ, աչքերին ինչ որ տեսնէ, երիտասարդ, ծեր կամ տղայ, գիշատիչ գազանի մը նման կտոր կտոր կընէին, զորս նկարագրել անպատեհ կը համարենք, շատ կիներ իրենց արանց առջև պըղծուեցան և շատերը կաղաղակէին արիւնդուշտ թըշնամեաց ոտքը փարելով չէ թէ իրենց կեանքն խնայելու համար, այլ մեռցնելու համար չարաչար չի տանջեն զիրենք, որովհետեւ 3—4 ժամ չարաչար տանջելէ յետոյ կսպանէին, այո՛ւ, աւելի սոսկալին, նահատակուած կոյս աղջիկները և տիկիները արիւնոտ վիճակի մէջ կը պղծէին. շատերը կը փափազէին իրենք զիրենք թաղէն կամ քաղաքէն դուրս նետել, բայց անկարելի էր, որովհետեւ փողոց ելնողը հոն կը յօշոտուէր, իսկ տանիք ելնողը տուներու կտուրներու վրայ շարուած զօրաց կողմանէ մարթինով կսպանուէր. մահամեղականաց, քիւրդերու և արաբներու բաղմունքիւն, որքան որ շատ էր, սակայն հայոց թաղը բաւական ամուր ըլլալուն հազիւ թէ առաւօտեան ժամը 4 1/2 է, մինչև երեկոյ ժամը 2-ին թաղը պաշարող զօրքերէն շատ մահամեղականք և լեռնաբնակ վայրենիներ պահ մը յոգնած՝ իրենց ոճրագործութիւններէն, սխառ կամաց կամաց քաշուել թաղերէն, որոց ձեռքերն և բոլոր զգեստը բոլորովին արիւնով ներկուած էր, այն օր հազարաւոր գրասաներով աւարների կրեցին իրենց տունը, խումբ խումբ գեղեցիկ աղջիկներ և կիներ բոբիկ ոտքով ըզրտուած զգեստներով քաղաքացի թըքեր և զօրապետներ իրենց տունները կը տանէին. սոսկալի գիշերը վրայ հասած լինելով, ամէն մէկ անկիւնէ կիսամեռ վիրաւորեալներու հոգիներ կը լսուէր, իրենց զաւակները կորսնցնող մայրերու յուսահատական աղաղակները. մի քանի հարուստներ թէ և հարիւրաւոր լիքա խոստացած էին զիրենք պաշարող զօրաց որպէս զի պահէն զիրենք, և խնայեն իրենց կեանքին, բայց սուլթանին հաւատարիմ պաշտօնեաները հազար ու մէկ աղաչանքով իրենց ոտքը փարող այդ խեղճ արարածներուն զրամներն ալ առնելէ յետոյ, սուլթանի հարուստներով անմիջապէս գետին փռելով Գ ա յ — գ ո յ ու ն ի մէջ կը ձգէին։

Վիւրակէ առաւօտուն, դեկտեմբեր 17-ին,

հազիւ թէ արշալոյսը կը ծագէր, լսուեցաւ զօրաց փողահրաւերը և ահա արիւնարբու ոճրագործներ կրկին խումբ խումբ գէնքերնին առած կը յարձակին հայոց թաղը, շատ մայրեր ողջ մնացած իրենց զաւակները և քոյրերը իրենց եղբայրներու վրայ փարելով կաղաղակէին և կը պաղատէին լալագին թէ ինչպէն անոնց կեանքը և զիրենք մեռցնեն, բայց սուլթանի հրամանն էր. երկէ մարդիկները կոտորել, կիներն ու աղջիկները պղծելէ յետոյ թըքքանել և ամբողջ տունները թալնելէ յետոյ կրակի տալ. այս վերին հրէշային հրամանը անթերի կատարել պէտք էր, Հասան անուն ոստիկանը կը պատմէ թէ՝ տուն մը մտայ ուր եօթը երկէ-մարդ կար, ինքնիրենս խորհեցայ թէ արդեօք ձեռքիս մարթինն ի՞նչքան զօրութիւն ունի, եօթն ալ մէկ կարգով շարեցի և գնդակը չորսը միայն ծակելով անցաւ, երեքը մնաց, անոնց ալ ստիպեալ հրացան մը պարպեցի, Թոթովախօս Խորէ անուն թիւրքը կը պատմէ թէ՝ 10-ի չափ գեղեցիկ պատանիներ հաւաքեցի և ըսի իրենց՝ «մահամեղականութիւնը ընդունեցէք, որպէս զի պաշտպանեմ զձեզ», անոնք ձեռքերնին վերցնելով ըսին «քանի որ վերը Աստուած մ' ունենք, նորա կը յանձնեմք վրէժխնդրութիւնը, մեր հաւատքը չիպիտի ուրանանք» մեք անմիջապէս մարթինի և սուլթանի հարուստներով անոնց բաժինը տուինք, ժամը 7-ն էր, բարբարոս խուժանք Մայր — Եկեղեցւոյ դրան առջևը հասաւ, որուն մօտ ծեր, երիտասարդ, կին ու աղջիկ և երեխաներ, որքան որ եկեղեցւոյ դռներ հաստատուն էին, կէս ժամ չտուեց, դռները կտոր կտոր ըրին, գազանները պատռող գայլերու պէս ներս կը խուժեն. այս սրբատաճիկ վիճակը կարելի չէ գրչով ու բառերով բացատրել, փոքրիկ երեխաները իրենց մայրերու փէշերը փաթթուած, կիներն իրենց երկներուն փաթթուած, ահագին վայնասունով մը կը թնդացնէին Եկեղեցւոյ գմբէթը, թշնամին տեսնելով, որ ասոնք մէկ մէկ հատ մեռցնելու համար բաւական ժամանակ պիտի կորսնցնէ, փոքրիկները արդէն իրարանցումի մէջ կոխտուած ու խեղդած էին, կիներէն շատերը մարած էին, Եկեղեցւոյ բակը 10—15 սնդուկի չափ կաղ բերելով կսկսեն խողովակներով Եկեղեցւոյ մէջ հոսեցնել և կրակ կուտան. ժողովուրդը բոցերու մէջ մնացած կաղաղակէր աղէխարշ ձիւներով և այս մի քանի ժամ յետոյ ամէն ինչ լրացած էր . . . Հինգ հատ մօլլաներ զանգակատունը ելնելով «էզան» տուին, Եկեղեցւոյ մէջ ողջ ողջ ապրած ժողովուրդէն, միայն մէկ անձ կրցած էր աղատել, այն ալ 42 տեղէ վիրաւորեալ և 5 օր դիակներու տակը պահուած ըլլալով, Խորէն սրբազանը, որ այնքան համարում կը վայելէր թըքաց

շատերէն, կոտորածի միջոցին վանքին տանիքէն իւր ժողովրդին սոսկալի վիճակը ու կոտորածը գիտելով՝ կուլար ու կաղօթէր, մի քանի գնտակներ նետած էին իրեն, բայց բարերախտաբար վրիպելով գնտակներէն ոչ մէկը չէր դպած իրեն։ Սրբազանը վախնալով, որ մի գուցէ բարբարոսները զինքը չարչրկելով մեռցունեն, անմիջապէս իւր սենեակը մտնելով իւր թակին երակները կը կտրէ, բայց միւթասարը՝ Քը իմանալով եղելութիւնը, անմիջապէս բժիշկ կը խրկէ վտանգին առջէն առնելու համար, բայց բժիշկները կը հաստատեն թէ Սրբազանի կեանքը վտանգի տակ է։ Վանքը տարուած էին 5—6 աղջիկներ և կիներ պաշտպանուելու համար, որոնք Մահմէդ օնպաշը կոչուած անգութ սրիկայէն կը պղծուեն, զոր Սրբազանին անձը պաշտպանելու համար զրկած էր միւթասարը՝ մեռեալներուն թիւը 6—7000-էն աւելի կը հաշուի, ողջ մնացողներէն օրական 10—16 հատ կը մեռնեն, թէ իրենց առած վէրքերէն և թէ՛ սոսկալի տեսարանէն սարսափած, Բոլոր հայոց գիւղները յանձնուած էր հրէից, որոնք վեց օր շարունակ փոսեր բանալով և թըլ Քը տ ու ը կոչուած թաղէն երեք ջրհոր լեցուցին գիւղներով։ Քրիստոնէից բազմաչէն թաղերը ու հոյակապ տուններ աւերակներով լեցուեցան, ոչ ժողովուրդ կայ, ոչ քահանայ և ոչ պատուելի։ Ութը քահանաներէն միայն մէկ հատը ազատուեցաւ, բողոքականաց պատուելի Ապու—Հայեաթ կոչուած բարի անձը կտոր կտոր ըրին, արականաց դասէն հազիւ թէ 100-էն 10-ը ազատուեցաւ։ շատ կիներ ու աղջիկներ յափշտակուած գերի վարեցան այլ և այլ կողմեր, շատ զօրքերու բերնէն կը լսէինք թէ սուլթանի հրամանը վեց (6) ժամ պակաս մընացած էր, վեց ժամն ալ այս ողջ մնացող վիրաւորեալ գեաւուրները պիտի ջարդենք, Եդեսիան աւերակաց կոյտ մը դարձած է, ողջ մնացողներէն ոչ ոք չէ կարող գուրս ելնել, կարծես թէ բոլոր թուրք գիւղացիներուն ամսական կապուած է ճամբան տեսած հայերը մորթելու, Ես այդ աւերակեալ և արիւնաներկ քաղաքէն հազիւ թէ 8 օրուան մէջ կերպարանափոխ քիւրդի զգեստով կրցած էի Պէրէճիք հասնել, աննկարագրելի տառապանք քաշելով հազար անգամ մահուան վտանգէն ազատած էի։ Պէրէճիքի վիճակն ալ ճիշտ Եդեսիոյ պէս եղած էր, հոս ալ Եդեսիոյ պէս նախ զէնքերը հաւաքած են, և յետոյ բոլորն ալ ջարդելով Եփրատի մէջ լեցուցեր են, հոս տեղի ունեցած փոքրիկ դէպք մը պատմեմ։

Կարապետ Էֆէնդի կոչուած նշանաւոր հայ մը որ տեղւոյն կառավարութեան դատարանի հարցա-

քննիչն էր, թիւրք խուժանը տունը յարձակելով նախ կսպանէ զինքն և երբ կուգին իւր մէկ հատիկ աղջիկը յափշտակել, խեղճ աղջիկը կը յաջողի ինքզինքը ջրհորին մէջ նետելով խեղդուել, նախամեծար համարելով այս մահը քան օսմանեան զօրքերի և բարբարոսներու ձեռք անցնելը, բոլոր տան բնակիչները, ծեր ու երեսայ բնաջինջ ընկէն յետոյ, խեղդուած կոյսը կը հանեն ջրհորէն և անկենդան մարմինը կը պղծեն։

Ագիամանէն, Մալաթիայէն, Սէվէրէկէն եկող թիւրք ճամբորդները սարսափելի տեսարաններ կը պատմէին, եթէ բոլոր տեսնուած ու լսուած եղելութիւնները գրուելու ըլլան, ամիսներու, տարիներու կարօտ են։ Եդեսիայէն 2 ժամ հեռի գլխունուղ և 600 տունէ բաղկացեալ Կարմուրճ գիւղի հայ քաջեր կրցած են զիմադրել իրենց վրայ չորս հինգ անգամ յարձակում ընող զօրաց և բարբարոս թրքերու, վասն զի յիշեալ գիւղացիները իրենց զէնքերը չէին յանձնած խարդախ, խարեբայ, մարդակեր, անիծից արմատ, իժերու զաւակք շներուն։

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ.

ՔԱՂՈՒՄԹԻ Ի ԿՈՆԴԱԿԱՍՅ ՎԵՀԱՓԱՌ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻ

Կոնդակ հաստատութեան հոգաբարձութեան Եկեղ. — Ժխակ. դպրոցին հայոց Տափի թաղի ս. Գէորգ եկեղեցւոյ Տփխեաց. թ. 537:

— Հաստատութեան հոգաբարձութեան Եկեղ. — Ժխակ. դպրոցին հայոց Ագբիրման քաղաքի. թ. 586:

— Ծանուն Գեր. Տ. Գէորգ արքեպիսկոպոսի թ. 592, զկարգմանէ Տ. Գեղամ վարդապետի ի վանահայրութիւն վանացն հաղբատայ:

— Օրհնութեան յանուն պ. Ա. Մանթաշեան թ. 634:

— Հաստատութեան հոգաբարձութեան Եկեղ. — Ժխակ. երկսեռ դպրոցաց Ս. Աւետեաց եկեղեցւոյ Տփխեաց. թ. 666:

— Ծանուն Գեր. Տ. Անանեայ եպիսկոպոսի, որով արձակեցաւ ըստ խնդրանաց իւրոց ի պաշտամանէ փոխանորդութեան Երևանայ, թ. 677:

— Օրհնութեան յանուն Տ. Ղևոնդ քահանայի Մալու քաղաքի և հոգաբարձութեան ս. Թադէոս առաքելոյ վանից. թ. 685:

— Յանուկ Սինօղի Ս. Էջմիածնի թ. 686, զկարգմանէ գործակալին Նոր Բայազիտու ի պաշտօն փոխանորդութեան Հին Նախիջևանի ի տեղի Տ. Արսէն վարդապետի և Տ. Սիօն արքեպիսկոպի ի գործակալ Ն. Բայազիտու:

— Յանուկ Ամեն. Ս. Պատրիարքին Կ. Պօլսոյ թ. 687, որով լուծեալ Համարի պսակն Գրիգորի Թերզեան ընդ Սանդխտի և վաւերական երկրորդ պսակն նորին:

— Յանուկ Ամեն. Ս. Պատրիարքին Կ. Պօլսոյ թ. 688, որով վաւերական Համարի պսակ Մարգարայ Օհանեան ընդ Եպրոս կնոջն:

— Յանուկ Տ. Եակովբ քահանայի Տ. Անդրէասեան, որով շնորհին նմա կոչումն աւագ քահանայութեան և իրաւունք կրելոյ ի զուրիս զկամիրաւկայ. թ. 692:

— Յանուկ Հայ Ժողովրդոց Մանչեստր քաղաքի թ. 694, զձեռնադրութենէ Տ. Թորոս քահանայի Զուգայեցոյ և զկարգմանէ նորին ի հովուութիւն ինքեանց:

— Յանուկ Տ. Թադէոս քահանայի Աւետիսեան Աշտարակ գեղջ թ. 719, որով շնորհին նմա լանջախաչ քահանայական:

— Յանուկ Սինօղի Ս. Էջմիածնի թ. 722 զկարգմանէ Տ. Բենիկ վարդապետի ի քարոզիչ շրջանակին թերակղզոյն Խրիմու:

— Յանուկ Տ. Բենիկ վարդապետի թ. 723 ի նոյն միտս:

— Յանուկ կառավարչի թեմին Բեսսարաբիոյ Տ. Եոսիկ վարդապետի թ. 724 ի նոյն միտս:

— Յանուկ Սինօղի Ս. Էջմիածնի թ. 724 զկարգմանէ Գեր. Տ. Ներսէս եպիսկոպոսի ի պաշտօն փոխանորդութեան Երևանայ:

— Օհնութեան յանուկ Ստեփանի Իւզբաշեան. թ. 746:

— Յանուկ Տ. Օգոստոսիոս քահանայի Կոպչաձեան Սիմֆերոպոլ քաղաքի, որով լուծեալ Համարեցաւ պսակ Գրիգորի Թիւթիւնչի Մատթէոսեան Խարբերացոյ ընդ կնոջն իւրում Սինայի կորուսելոյ. թ. 747:

— Յանուկ Տ. Կարապետ քահանայի Թիւլպէնձեան, թ. 748, որով շնորհին իրաւունք օրհնելոյ զպսակ Աբրահամու Հաջի Վարդանեան:

— Օրհնութեան յանուկ Հայ Ժողովրդոց Երևան քաղաքի զկարգմանէ Գեր. Տ. Ներսէս եպիսկոպոսի ի պաշտօն փոխանորդութեան թեմին Հայոց Երևանայ. թ. 749:

— Յանուկ Գեր. Տ. Ներսէս եպիսկոպոսի. թ. 750 ի նոյն միտս:

— Յանուկ Տ. Սիօն վարդապետի զկարգմանէ նորին ի պաշտօն գործակալութեան Նոր Բայազիտու. թ. 754:

— Յանուկ Սինօղի Ս. Էջմիածնի թ. 764, որով պատուիրի յանձնել Տ. Գիւտ քահանայի ռուբլիս 5000 վասն գնելոյ զտպարանական գործիս յարտասահմանէ:

— Յանուկ առաջնորդին տեղ. Ատրպատականի Տ. Եովսէփ վարդապետի թ. 785, որով լուծեալ Համարի պսակ Զաքարայ Եղիաշեան ընդ Սալբիի ի պատճառս անհետանալոյ առն:

— Յանուկ առաջ. տեղ. Ատրպատականի Տ. Եովսէփ վարդապետի թ. 786, որով պատուիրի նմա վասն շահեցուցանելոյ զԱթոռապատկան կալուածս ի թեմին իւրումն:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ — ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

1. ՎԱՐՈՒՂԱՆ . . . Կ. Վ. . . 537
2. ՔԱՐՈՂ Ա. Խօսեցեալ ի տօնի Կաթողիկէ Ս. Էջմիածնի . . . Թ. Բ. Կ. Զուգայեցի . . . 260
3. Ս. ԼՈՒՍԱԿՈՂԻ ԱՂԸ. (Շարունակութիւն եւ վերջ) Կ. Կոստանեան . . . 265
6. ԵԿԵՂԵՑԱԿԱՆ ՔՐՈՆՈԳՐԱՆ . . . Կ. Բ. . . 272

ԳՐԱԿԱՆԱԿԱՆ — ՊԱՏՄԱԿԱՆ

7. Ողբ Խաչատրոյ Կեչառուշն վասն իշխանացն . . . 287
8. Արարատի խմբագրութեան. Եգնիկ Վ. . . 279

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

9. Դերսիմ (Շարունակութիւն եւ վերջ) Ս. Հայկունի . . . 280
10. ՄԱՐԱԼՈՒՐ . . . 282

ԱԶԳԱՅԻՆ

11. Մարալոյս միտոնի ճանդէսը . . . 285
12. ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵՑ . . . 286
13. Երեսնի Թեմ . . . 286

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆՔ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ
ՎՐԻՊԼԵ
ՅԱՆՆՈՒՄԹ.
Առանձն Շիրակացի Գ.
ՄԱՅՆԱՆՈՍՈՒԹԻՒՆ
ՅԱՅՆԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆ

Վ Ր Ի Պ Ա Կ Ք

«Արարատ» № Ե. (մայիս ամսուայ)

Տպագրութեամբ Ե Պիտի Լենի
Երես 241 տող 18— Կրէմլ
— 243

Հանդիսաւոր պատարագից ձանդիւնակութեամբ էր Հայ-րապետական մաղթանք, սակայն Վեհափառ Վաթիկանի թեմի տեղապետական պատճառով տեղի չունեցաւ այդ:

Հանդիսաւոր պատարագից յիշ յետոյ տեղի ունեցաւ մաղթանք, սակայն Վեհափառ Վաթիկանի թեմի տեղապետական պատճառով տեղի չունեցաւ այդ:

ՅԱԽԵԼՈՒԱԾ ԱՐԱՐԱՏԻ 1896 Թ., ՅՈՒՆԻՍ.

Ա Ն Ա Ն Ի Ա Շ Ի Ր Ա Կ Ա Ց Ի *

Գ.

Ա. ՅԱՂԱԳՍ ՀՐԶԱԳՆՅՈՒԹԵԱՆ ԵՐԿՆԻՑ՝ ԹԷ ՈՐՊԵՍ, ԻՄԱՍՏԱՍԻՐԱՑՆ
ԹՈՒԵՑԱՒ. 2 ԱՆԱՆԻԱՅԻ ՀԻՐԱԿԱՑԻՈՑ ԱՍԱՑԵԱԼ. 3

Գործք աստուծոյ մեծամեծ են⁴ ասէ իսրայէլի թագաւորն Դաւիթ,
և զամենայն ինչ իմաստութեամբ արարեալ պատմէ աստուածային ստա-
5 ցուածոցս զոյս.⁵ զի են՝ որք ի տեսութեան աչաց են, և են՝ որք յիմանա-
լեաց քննութեան:⁶ Արդ վերին զայն երկին, զոր յոյնք եթերն⁷ կոչեն և
քաղդէացիքն հուր թաղկեալ, որ կոչի հրատ բոցեղէն. զի է հուր՝ որ ա-
ռանց նիւթոյ⁸ է, պարզ ըստ այլախառն⁹ շարադրական մասինն, զի չէ յու-
մեքէ, այլ յոչընչէ. [Ա 452a] և ոչ որ ի նմանէ յեղեղոցս, և ոչ որ ի վեր
10 քան զնա, այլ ինքն յինքեան¹⁰ առանձնացեալ՝ անհատանելի էութեամբ,¹¹
պարզ միութեամբ, տարածեալ զաւրէն վերնայարկի ձեղումն,¹² անթիւրե-
լի շրջափակութեամբ, բոլորաձև հարթութեամբ զերկրովս զնդանման,¹³
անդադար և անյաղթելի շրջագայութեամբ երազապէս, անտեսանելի նիւ-
թականութեամբ, իմանալի և եթ, որ յերկու կիսագունդս բովանդակի՝ ներ-
45 քին և վերին՝ ըստ երկրիս դրի հանդէպ միմեանց:

Եւ ի ներքս փակեալ ունի զմեծս զայս զաշխարհ և զսաստկութիւն
հողմոց¹⁴—զի յանկութիւն¹⁵ է հրոյ և հողմոյ առ միմեանս—զի նորա¹⁶
շրջապատութեամբն իբրեւ կա[մ]ար¹⁷ իմն ձևանայ և աւգոցն անաւսրու-
թեամբն¹⁸ իբրեւ յաման ինչ ըմբռնեալ՝ որպէս ջուր ի խեցեղէն ինչ կամ
20 ի նիւթեղէն աման ըմբռնեալ՝ պահի լուծութեամբ:

Այսպէս և հողմք ի սփիռ¹⁹ տարածմանէ ձևացեալ եղեն վերին երկնի
շրջափակութեամբ: Բայց ունի նա զերկիր շրջափակութեամբ և զջուր ի
նեւքոյ փակեալ, որք ծովք անուանին. որպէս զթաղկութիւն բալոյ նորա
ծին է, այլ սա ծննդական ջրոյ,²⁰ որ լինի ի ճշմանէ հողմոց: Զի [ի] շարժ-
25 կոծելն՝ կամ յորդորին կամ մեղմ՝ նա ըստ իրաց յուզմանն, որպէս ի
կենդանւոյն, թէ առաւելու հրայինն՝ նուազեցուցանէ զխոնաւայինն, և խո-
նաւումն բազմացեալ՝ զհրայինն պակասեցուցանէ: Ընդ նմին աւգն՝ որ է
շունչն՝ իբաց բառնայ զջերմութիւնն,²¹ վճարի ի կենդանութենէ մահուամբ:
Զի պիտոյ են զոյդխառնութիւնք²² չորիցս այս, զոր աստուած խառնեաց ի
50 միասին:

* Հրատարակչի բացատրական յօդուածը կտպուի առաջիկայ համարում:

Դոմք.

Ա

1 Ա «որպէս» 2 Բ «թվեցաւ» 3 Ա չիք 4 Բ «մեծամեծք են և զանազան» 5 Բ «ըս-
տացուածոց որւոյս» 6 Բ «քննութեան» 7 Բ «յոյնքն եթեր» 8 Բ «նիւթու»
9 Ա շատ յաճախ ունի լիւն ի փոխանակ փշիկով զատ: 10 Բ «յինքենէ» 11 Բ «է
քնութեամբ» 12 Բ «վերնայարկի ձեղումն» 13 Բ «գլանման» 14 Բ «հողմոյ»
15 Բ «յանկութիւն» 16 Բ «նորայ» այսպիսի ուղղագրութիւն շատ յաճախ Բ օրինա-
կում: 17 Ա «կա.ար», լուսանցքում աւելացրած է ենթագրաբար «պ»=կապար, նա և
«կամար», «կաղապար»: Մենք ընտրում ենք «կամար» վարկածը: Բ օրինակն արդէն
լուսանցքագրութիւնները մոցրել է բնագրի մէջ այսպէս. «իբրեւ կամար կաղապար
կապար իմն ձևանայ»: 18 Բ «և ողոցն անատրութեամբն» 19 Բ «ի սփիռ» 20 Բ «ջրոյ
է» 21 Բ «զջերմութիւն» 22 Բ «զոյքխառնութիւնք»:

Բ. || Յաղագս Անճրեաց թէ զի նշ է:

Թաստուածային խորս իմաստութեան մարդկան մտածմունք ||¹ ոչ կա-
րացին իջանել, բայց որ զքննութիւնս երկրի վարժին ուսմամբ ըստ երից-
այս դիմաց՝ շրջելով և տեսութեամբ և լսելով՝ կամեցան ոչ յամենեկին ան-
35 հասութեան թողուլ զարարածս: Եւ զծովն մեծ զայն շուրջ պատեալ զաշ-
խարհովս² ասացին. և ի բազում տեղիս և կողմանս, յարեւելս և յարե-
մուտս, ի հիւսիսի³ և ի հարաւ և ի գոգս [Բ 310b] և խորշս⁴ դիմեալ
ծովացեալ և անջրպետ կղզիք մնացեալք ի չորեսին կողմանս, յոր բնակին
բազում աշխարհք:⁵ Եւ կէսք ի նոցանէ Ատլանտինէ⁶ կոչեն զնա և այլք
40 Ովկիանէ: Որ ինչ փոփոխմունք յերկրիս [Ա 452b] կրին ի հողմոց և բե-
րեն ախտս⁷ ըստ ազգի ազգի ցաւոց և առողջութեան անտի լինին: Եւ է
ինչ որ դարձեալ իւրաքանչիւր երկիրս զօրոշեաց յորոց գործի փառք և
աւգուտք: Եւ երկու շոգիք փղծկալիցք⁸ յաճախ և ստէպ յերկրէ աստի
յաւդս ելանեն նրբապէս անտեսանելի աչաց, որ թուի թէ յարեւելս յա-
45 ճախ լինի: Եւ են դարձեալ, որ ի գետոց և յաղբերաց լինին: Երևին ինձ
այսպէս նմանութեամբ՝ զի մին է ցամաք ծխալից, և է նա ի հողմոց անտի,
և միւսն խոնաւ է թանձրամած՝ ի գիճականութենէն զփղծուկն տալով և
առնելով, և ի նմանէ⁹ լինին բաւք և տեսիլք սառամանեաց, ամպք¹⁰ և
անձրեք և ձիւնաբերք և կարկուտք: Բայց ի շոգւոյ¹¹ անտի՝ հողմք ազգի ազ-
50 գի, որոտմունք և փայլատակմունք, կայծակն և հուր և որ ինչ նման է սոցին:

Գ. || Յաղագս Բալոյ:

Բալ լինի ի նաւսրութենէ ամպոց, ||¹ զի յորժամ թանձրանայ՝ ի բալ
դառնայ և յամպս՝ ամուլ և անծնունդ յորդաբուլիս² անձրեաց, զոր սա-
կաւութեամբ ինչ խոնաւեցուցանէ զերեսս երկրի. զոր յոյնք ընդդէմդարձ
55 ասեն սակս արգելոյ³ զարեգակնային ճառագայթս և զանձրեաց,⁴ զոր աս-
տուած կարգեաց⁵ յաւգուտ մեր:

Դ. || Յաղագս Որոտման թէ¹ զի նշ է կամ ուստի:

Որոտումն լինի յորժամ վարին հողմք ||² ի վերին բռնութենէն³ և
ըմբռնեալ ի միջոյ ամպոյ⁴ ի հողմ ինչ և սաստկապէս ի բաց պատառել ամ-
60 պոց՝ լինին⁵ ճայթմունք և որոտմունք: Եւ ի ճնշել հողմոյն հուր հատանի,
զոր փայլատակմունս ասեն, զի ամենայն արարածք հուր ունին յինքեանս, բայց
ամպոյն խտաղոյն է: Մինչ հատանէ յամպոյն՝ թէ թեթեւ⁶ անձրեւ ելանէ և
ներքին աւգն⁷ ի վայր անցանէ, և թէ թանձր ելանէ և հանգիպի ումեք՝

Բ

1 Բ չիք 2 Բ «զաշխարհով» 3 Բ «ի հիւսիսի» և «ի հիւսւսի» 4 Բ «ի խորշ»
5 Բ «աշխարք» 6 ԼԲ «անտղտինէ» 7 Լ «և հողմոց և բերեն ախտս» Բ «և հողմոց և
բենախտ» 8 Բ «շոգիք փղցալիցք» 9 Բ «ի նմանէն» 10 Բ «ամպ» 11 Բ «ի շոգոյ»

Գ

1 Բ չիք 2 Բ «անծնունդս յորդաբուլիս» 3 Բ «արգել լոյս» 4 Բ «զանձրեացս» 5 Բ
«պարգեւեաց»

Դ

1 Լ շատ անգամ հնագոյն ուղղագրութեամբ «թե, եթե» 2 Բ չիք 3 Բ «բռնութե»

65 ֆնասէ. թէ անաւոր⁸ ելանէ ոչ թողուն աւղք, յերկինս անդ՝ ժողովի անֆնաս: Բայց յաւուրս ձմերայնոյ ոչ լինի այս, զի ամպքն նաւարացեալ լինի[ն] ի հիւսիսային⁹ աւղոցն. զի հարաւային աւղն թանձրէ զամպն:

Ե. ॥ Յաղագս Չեան:

70 Չիւն լինի յորժամ ի հարաւակողմ խոնարհի ॥¹ արեգակն² և հիւսիսային աւղն զաւրանայ և՛ թանձրագոյն աւղքն³ ընդ միմեանս շփոթելով՝ թանձրանայ. և ի բաց հոսեալ կտրատին մաճուցեալ, ոչ կարացեալ դառնալ⁴ [Ա 453a] ի ջուր: Զի խստութիւն հողմոյ ոչ տայ⁵ լուծանել ի նաւարութիւն ջուրց. և յորժամ սաստկապէս թափի ի վայր՝ տաղտարափ կոչի, և մինչ⁶ սեղմապէս՝ ձիւն ասի:

Զ. ॥ Յաղագս Կարկտի:

75 Կարկուտ լինի ի հողմոց, զոր ի թանձրացեալ ॥¹ ամպոցն վերինն² բռնացեալ հանէ հողմոյ հիւսիսոյ, զոր ոլորելով բոլորէ ի խստութենէ և ի բաց հոսեալ յերկիր ընկնու. [Բ 311a] յորմէ և շաչիւն ելանէ, է՛ որ ուժգնապէս³ և է՛ որ նուազապէս: Բայց այլ ոչ ուստեք է՛ կամ յերկրի գոլորշեաց, կամ ի գետոց և յաղբերաց, կամ ի ծովուց, զոր կարգեաց իմաստութիւնն Աստուծոյ՝ որում ոչինչ անկարանայ, այլ անկարկելով նորա հաստատեցաւ ամենայն ինչ, զոր ոչ ոք կարէ հասու լինել ստուգապէս:

Է. ॥ Յաղագս Անուանց Հողմոց:

Որ բարեխառնապէս լինին հողմք՝ ասեմք ॥¹ ցրտալից սիբ: Եւ սիբ ասել սովորութիւն է. որ ի խոնաւուտ² տեղեաց ինչ շնչէն³ երկրային ասեն, և որ ի հովտաց ելանէ հովտային: Եւ որ ի դետոց ելանէ կամ յաղբերաց⁴ կամ ի ծովէ՝ ջրային ասեն: Արեւելեանն ի ձմերան⁵ ժամանակի յովով լինի և արեւմտեանն՝ յամառնային, և հարաւայինն ի հասարակ աւուրսն: Բայց է, որ ի գարուն և յաշուն և ի ձմերան լինի: Եւ են ի սոցանէ որ ուղորդ շնչեն և են՝ որ զտեղեաւքն⁶ պատին: Եւ որ սաստիկքն են՝ մրրիկ ասեմք, որ յանկարծակի վերուստ ի վայր հոսին, և մառախուղ զլերամբն⁷ պատեալ լինի: ⁸

Ը. ॥ Յաղագս Փոթորիկ Հողմոյ, զոր ի քաջաղանս եւ յառասպելս վիշապ հանել ասեն:

95 Փոթորիկն հողմ է, որ յերկրէ ի վեր ելանէ, ուր վիհք ॥¹ ինչ հատեալ լինին, ի քակ և ի խռոչացեալ տեղեաց ինչ, որ ի փող անկեալ ընդ երակս երկրի և ել ինչ գտեալ՝ միաժողով ի վեր դիմեալ թանձրացեալ ամ-

նէն» 4 Բ «ամբոյ» սոյն ուղղ. և յետոյ, 5 Բ «լինի» 6 Բ «թէ թեթէ» 7 Բ «և ներքի աւթն» 8 Բ «նաւոր» 9 Բ «զի հիւսսային»

1 Բ չիք 2 Բ գաղափարագիր ԱԲ գրեթէ միշտհին ուղղագրութեամբ «հիւսսու» հիւսսային» 3 Բ «աւղն» 4 Բ «դառնա» 5 Բ «տա» 6 Բ «յինչ» Ա «ինչ» լուսանցք. նոյն գրչով «մ»:

1 Բ չիք 2 Բ «վերին» 3 Բ «ուղղապէս»

որով ահագին դժուրդիւնս հանէ՝ մինչև զմայրիս յարմատոց ի բաց հանել և վէմն² խելէ։ Եւ զինչ գտանէ՝ ահագին ձայնիւ վերացուցանէ և ընկենու յերկիր• և այս է՝ զոր վիշապ հանել ասեն։

400 Թ. ॥ Յաղագս որ յառդ նշան լինի պէսպէս։

Բաղում և զանազան տեսիլք որ յաւդդ լինին, ॥¹ Է որ շանթ ասեն և Է որ կայծ, և Է որ հուր, և Է որ փայլակն, և Է որ սիւն հրոյ։ Ե՛ որ յարեմտից կողմանէ ելանէ և Է որ յարեւելից։ Է որ ի հարաւոյ և Է որ ի հիւսիսոյ։ Եւ որ յարդագողն կոչեն [այսպէս]² լինի. դայ յաւդոց [Ա 453b] Թանձրացեալ, դուզնաքեայ³ զինուորապէս ունելով կերպարանս։ Եւ Է որ երբեմն անհաստատ լինել և երբեմն ոչ լինել։

Բայց աստղ որ ձգի յաւդսդ՝ ի շփելոյ հողմոց լինի. Է որ յերկար լինի չը-
թափեալ⁴ ի բաց հրոյն և Է որ առ ժամայն թափեալ լուծանի. և Է որ խտտութեամբ ի բաց թաւթափեալ՝ երկայն ճանապարհաւ երթեալ⁵ կորնչի։
410 Եւ բախդ⁶ լուսնի որ լինի՝ այդ թանձրացեալ աւդ է՝ որ ունի զճառագայ-
թըս նորա, ելեալ ի դուրս նշոյլք՝ սակաւ բոլորակ լինի. գուշակէ ամպոց։

Ժ. ॥ Յաղագս Աղբերաց Բնութեան։

Աղբերացն բնութիւնք են այսպէս. ॥¹ յաւուրս ամարայնոյ բարձրանայ արեգակն² և հալածի հիւսիսական աւդն ի ներքոյ երկնից՝ աղբեցուցանել
415 զիւր ցրտութիւնն ի ներքոյ երկնից, որով հովացեալ լինի աղբերաց բնու-
թիւն, որ ի վեր բղկէ։ Եւ ի հարաւ իջեալ արեգական³ յամեալ ընդ երկ-
րաւ՝ ջեռնուն ներքին շտեմարանք ջուրց. զի հարաւայինն աղդէ ի ներքինս
[քան] զի հիւսիսայինն բռնացեալ տիրանայ։ Նաև՝ մարդկան բնութիւնք
ըստ երկրի [Բ 311b] դոյանան. զի ի ձմեռանի⁴ ճերմ լինի ներքին որո-
420 վայն, զիւրահալ լինի կերակուրն և ի վերոյ մարմինն հով, և յամարանի⁵
ի վերոյ ջերմ ի ներքոյ հով։ Զոր և իմաստունքն ի բժշկաց պատմեն զայս. Ասկլիպիդեայ և Հիպոկրատեայ ուսմանն⁶ ճարտարապետքն ասացին։

ԺԱ. ॥ Յաղագս Շարժման Թէ՛ ուստի լինի։

Շարժումն լինի ի հողմոց բռնութենէ, ॥² զի են որ ընդ խորագոյնս

1 Բ չիք 2 Բ «ի խոնաւութէ» 3 Բ «չնչէն» և «չնչեն» 4 և «յաղրիւրաց» 5 Բ «ի ձմե-
րեան» 6 և «զտեղաւքն» 7 Բ «զլերամպն» 8 և «լինին»։

1 Բ չիք 2 և. հին ուղղ. «վեմն»։

1 Բ չիք 2 և ունի մակակէտ՝ ցոյց տուող որ բառ է պակասում. 3 Բ «դուզնայ-
քեա» 4 Բ «չթափել» 5 Բ «երթալ» 6 Բ «բակտ»։

1 Բ չիք 2 Բ «բարձրանալոյ արեգական» և «արեգակն» բառը դադափարագիր.
3 Բ «արեգակն» և «դադափարագիր» 4 Բ «նայև» 5 Բ «ի ձմեռայնի» 6 Բ «յամա-
րայնի» 7 Բ «ասկլիպիդեա և հիպոկրատէս ուսմանն» և «յուսմանն»։

¹²⁵ քնան հողմք և ոչ կարեն շարժել զերկիր, այլ լոկ ձայն ածեալ գոչեն⁵ զերկ-
րաւս: Եւ են դարձեալ որ ոչ կարի ընդ թանձրագոյն⁴ շարժեալ նմանապէս
ձեռով: Եւ եթէ բռնացեալ ելս ի վեր գտանէ՝ յոլով քաղաքաց սպանումն
գործէ և աւերումն շինուածոց:

Եւ է որ չգտեալ հողմոյն ելս՝ անցանէ անդրէն ահագին ձայն ածելով և
¹⁵⁰ զգրդիւնս երկրի և ոչ ընդհանուր⁵ շարժել, այլ ի տեղիս տեղիս, ընդ ժա-
մանակս ժամանակս, այլ և այլ կողմանց, իբրև եղանակաւ իմն խաղացեալ
գործոյն, է որ զաւրագոյն և է որ մեղմագոյն:

ԺԲ. || Արիստոտելէս ընդդէմ՝ որոց ասեն աստուած գտարերսդ
այսպէս առաւորէ:

¹⁵⁵ Թէ գոլով սոցա շարժութիւն՝ յայլմէ զաւրու || ¹ Թենէ ունին սոքա
զշարժիլն և եթէ է զաւրութիւն որ շարժէ զսոսա խնդ[Ա 454a]րելի է
թէ ինքն անշարժ է թէ շարժուն: Զի եթէ զհինգերորդ² էութիւնն որ
ասիցէ պնածառ շարժութեան սոցա՝ ահա և նա յաւետախաղաց և անդա-
դար ունի զհիւ գալն զյաւեժան, որով և նա շարժուն³ է յաւէտ և որ-
¹⁶⁰ պէս յայլմէ հարկիչ զաւրութենէ ունի զմշտաշարժութիւնն: Եւ եթէ գու-
ցէ⁴ այնպիսի որ զմեծն զայն շարժէ գոյակ⁵ հարկ է անշարժ գոլ այնմիկ
որ շարժէն զնա⁶ անյեղյեղուկ և անփոփոխ և անշարժ զաւրութիւն է
նորա: Եւ եթէ անյեղյեղ և առանց փնասու և կիրս ինչ կրելոյ⁷ է զաւ-
րութիւնն այն՝ նա է աստուած արարիչ և շարժաւ զամենայն:

ԺԱ

1 Ա շատ անգամ հին ուղղագր. «թե», եթե», Բ «թէ» նաև յաճախ «էթէ»,
2 Բ չիք 3 Բ «գոչեն» 4 Բ «թանձրագոյն» 5 ԱԲ «ընթանուր»

ԺԲ

1 Բ չիք 2 Բ «գե. երորդ» 3 Բ «շարժումն» 4 Բ «գուցցէ» 5 Բ «գոյական»
6 Բ «շարժեն զնայ» 7 Բ «կրելւոյ»

ՄԱՏԵՆԱԽՕՍԸԿԱՆ.

ՅՈՎՀԱՆՆԵՍ ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՅ. Հիրակի լեզենդա-
ներից և ժողովրդա-
կան կեանքից. Ալեք-
սանդրապոլ. տպար.
Մալխ. 1896. 8 78.
գինն է 30 կոպ.

Սա մի ժողովածու է 22 ոտանաւորներով, որ-
ոնցից 13 Հիրակի լեզենդաներիցն են, իսկ մնա-
ցեալները ժողովրդական կեանքից, ժողովրդական
բանաստեղծութեան ոգին և կորովը հնչումեն այս
երգերի միջից և իւրաքանչիւրը զրանցից հայի սրտի
մի մի թելերն է հնչեցնում, սակայն ափսոս որ այդ
ներքին արժէքին չէ համապատասխանում արտաքին,
գեղարուեստական ձևն, որ շատ անմշակ է. Պ. Յ.
Կ. գիտէ ընտրել ժողովրդական ստեղծագործութիւն-
ներից բուն գեղարուեստականը, որ ապացոյց է
բանաստեղծական ճաշակի, բայց ամենագեղեցիկ
նիւթն անգամ անտաշ ձևի տակ իւր արժէքի մեծ
մասը կորցնում է, ուստի խորհուրդ եմք տալիս հե-
ղինակին ժողովրդական բանաստեղծութեան գոհար-
ները լաւ մշակել, մանաւանդ ուշք դարձնել տա-
ղաչափութեան, լեզուի գեղեցկութեան և ներդաշ-
նակութեան վրայ և ամենայն չափաւոր սող ոտա-
նաւոր չը համարել:

Կ. ԿՈՍՏԱՆԵԱՆՅ. Ն ո Ր Ժ յ Ո Վ Ձ Ո Ւ Ք Ո Ւ Ք Ո Ւ Ք Ո Ւ Ք Ո Ւ Ք
Պ Ր ա կ. Մ ի ջ ն ա դ ա -
ր ե ա ն Հ ա յ ո Յ տ ա ղ ե Ր ու
ո տ ա ն ա լ ո Ր ն ե Ր, Թ ի ֆ -
լիզ, տպ. Շարաձէի, եր. 69.
գինն է 20 կոպ.

Մեր միջնադարեան բանաստեղծութեան մէջ
են թաղուած հայ ժողով. բանաստեղծութեան
հնագոյն գանձերն, որ ցարդ անծանօթ էին մնացել
հայ գրագէտներին, մեր նախկին դարերի բանաս-
տեղծներն մինչև ԺԹ. դարու սկիզբը հլու հպա-
տակ են եղել ժողովրդական բանաստեղծութեան
աւանդութիւններին եւ եղանակներին, միայն նորա-
գոյն բանաստեղծներն են, որ օտար աւանդութիւն-
ների ու եղանակների գերի են, ուստի ժամանակ է
հնի վրայ ևս ուշադրութիւն դարձնելու: Սակայն
այս չէ միայն մեր միջնադարեան բանաստեղծու-
թիւնների ժողովելու օգուտն, զրա գլխաւոր նպատա-
կը գրականական, պատմական և լեզուական է, ո-
րովհետեւ դրանց մէջ պահպանուած են հին գրական
աւանդութիւններ, պատմական անցքեր և լեզուի հա-
րուստ և անյայտ գանձ. Այս երրորդ ժողովածուի
մէջ կան 18 երգեր, որոնց հեղինակներից 10 հոգի
յայտնի են. առանձին ուշադրութեան արժանի են

ծայրայանգերն (Refrain), որ անշուշտ ժողովրդական
են, օրինակ.

«Մի՛ թափիր վարդ, մի՛ թափիր
Մի՛ լափեր վարդ:

կամ

«Ա՛յ լի՛ց ու տո՛ւր, այ լի՛ց ու տո՛ւր
Անապակէդ ա՛յ լի՛ց ու տո՛ւր»:

Հայ գրականութեան ուսումնասիրողների հա-
մար այս երգերն մեծագին գանձեր են.

ՅՈՎ. ԹՈՒՄԱՆԵԱՆՅ. 1. Մծիրի, Լերմոնտովի,
Հրատ. Փ. Վ. 1896. տպ.
Յ. Մարտ. գինն է 15 կոպ.
2. Դաշնակներ, Հրատ.
Փիլ. Վարդադարեանի Թ.
1896. տպ. Յ. Մարտ.
գինն է 15 կոպ.

Պ. Վարդադարեանն ամսական մի երկու այս-
պիսի փոքրիկ և գեղեցիկ տպագրուած տետրակներ
է հրատարակում, որոնք բոլորն էլ ցարդ Յ. Թու-
մանեանցի գրչիցն են դուրս եկած: Գովելի է այս
ձեռնարկութիւնն և շնորհակալութեան արժանի
քանի որ դա նպատակն է մեր գրականութիւնը
հարստացնել, բանաստեղծական դիւրամտաշէլի եր-
կերով: Պ. Թումանեանցի թարգմանութիւնը Լեր-
մոնտովից աւելի յաջողակ է, քան թէ Բայրընից
արած թարգմանութիւնը, երևի բնագրի դիւրամտ-
շէլի լինելն է պատճառը: Մծիրին բնութեան մի
բուն ենթ է, գրուած է անպայման գեղարուես-
տական լեզուով, որ և առանձին արժէք է տալիս
դրան ուս գրականութեան մէջ. պ. Թ. թարգմա-
նութիւնը յաջող հառուածների հետ ունի և ան-
յաջող ու անմշակ հատուածներ, զրա պատճառն է
անշուշտ շուտով լոյս հանելու տենչը, մեր նոր բա-
նաստեղծներին լեզուն ու ձևը մշակելու աշխատան-
քը կրկին ու կրկին պիտի յանձնարարենք: Դաշ-
նակների բանաստեղծական արժէքը միջակ է, հին
ու նոր եղանակներ (Mativ) են դրանք և չունեն ա-
ռանձնայատուկ նշաններ, յարգելի հեղինակին խոր-
հուրդ կը տայինք ջանասիրութեամբ մեծ քնարերգ-
ներին ուսումնասիրել և չը շտապել դաշնակներն
արագ արագ հնչեցնելու:

Ն. Բ.

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԲԵՐ

ՍՈՒՐԲ ԳՐՈՑ ՀԻՆ ՈՒՆՏԻ պատմութեանց ըն-
դարձակ աշխարհաբառը լուսաբանութեամբ և աշ-
խարհի անցքերով. աշխատասիրեց Գ. Բ. Մանգա-
կունի. Թիֆ. 1896.

2. Изслѣдованіе и статьи Н. О. Эмина. Москва.
1896.

3. ԱԶԳԱՅԻՆ ՄԱՏԵՆԱԿԱՐԱՆ, Ի.—Վարդա-
պետութիւն առաքելոց և այլն
Հ. Յ. Տաշեան. Վիեննա. 1896.

Բ Ա Յ Ո Ւ Ա Շ Է

Կ Ի Ս Ա Մ Ե Ա Յ Բ Ա Ժ Ա Ն Ո Ր Գ Ա Գ Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

(Յուլիս—Դեկտեմբեր) .

„Ա Ր Ա Ր Ա Տ“

Ա Մ Ս Ա Գ Ր Ի 1896 Տ Ա Ր Ո Ւ Ա Ն .

Կիսամեայ բաժանորդագինն է Ռուսաստանում 2 ռ .

Արտասահմանում 2 ռ . 50 կ .

Բաժանորդ գրողները կարող են դիմել խմբագրութեանս ի Ս . Էջմիածին, գա-
լառներում գործակալ քահանաներին, կոնսիստորեաններին և հոգևոր կառավարութեանց:
Խմբագրութեանս գիմողները «Արարատի» համարները կը ստանան փոստով ուղղակի իրենց
հասցեով:

Ա.Գ.Դ.

Առաջարկում ենք „Արարատի“ բաժանորդներին ուղարկել իւ-
րեանց միշտ հասցէները խմբագրութեանս, որպէս զի համար-
ներն ուղղակի բաժանորդների հասցէի ուղարկենք եւ ոչ թէ գոր-
ծակալների մեղքով:

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՈՅՍ ՏՊԱՐԱՆՈՒՄ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

Ա. ՄՕՐՈՍ.—Ժողովրդական վէպ. գրի առաւ

Ս. Հայկունի. գինն է 25 կոպ.

Բ. ՊԱՐԶ ՔԱՐՈՋՆԵՐ.—Երկրորդ տետրակ.

Էմմանուէլ քահանայ Նազարեանց.
գինն է 15 կոպ.

Գ. ԽՈՐԵՆԱՅՈՒ ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՈՒՍՈՒՄ-

ՆԱՍԻՐՈՒԹԻԻՆ.—Աշխա-

տասիրեց Միաբան (Գ. Տ.

Մկրտչեան). գինն է 35 կ.

Դ. ՏԵՂԱԳԻՐ ԳԵՂԱՐՔՈՒՆԻ ԳԱԼԱԴԻ, գը-
րեց Մեսրոպ Արքեպիսկոպոս
Սմբատեան. գինն է 2 ռուբլի:

Ե. ՅԱՃԱԽԱՊԱՏՈՒՄ.—Հրատ. Ա. Տ. ՄԻ-
քելեան գինն է 1 ռ .

Զ. ՀԱՄԱՄ ԱՐԵՒԵԼՅԻ.—Կ. Կոստանեան.
գինն է 20 կ .

Է. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ԻՄԱՍՏԱՍԷՐ ՃԱՌ ԸՆԴ-
ԴԷՄ ԵՐԿԱՐՆԱԿԱՅ.—Հրատ. Կա-
րապետ վարդապետ. գինն է 15 կ .

Ը. ՊԱՏՄՈՒԹԻՆ ՍԱՍԱՆԵԱՆ ՏԷՐՈՒ-
ԹԵԱՆ, Թ. Նէօլէ-
քէի. թարգմ. Ն. Քա-
րամեան գինն է 30 կ .